

СЕРІЯ ПРАВО

SERIES LAW

ЗМІСТ

СПЕЦІАЛЬНА ТЕМА НОМЕРА

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ТА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНІ АСПЕКТИ

Вступне слово головного редактора	6
Баймуратов М.О., Кофман Б.Я. Міжнародне муніципальне право як галузь міжнародного публічного права: до питання про формування галузі DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-1	7
Баймуратов М.М. Формування компетенції органу місцевого самоврядування як основна феноменологія децентралізації повноважень публічної влади в Україні DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-2	32
Батанов О.В. Децентралізація як історичне явище та процес: концептуальні проблеми теорії та практики DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-3	39
Батанова Н.М. Децентралізація влади в аспекті реалізації юридичної відповідальності у місцевому самоврядуванні в Україні DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-4	47

Програмні цілі – висвітлення результатів новітніх досліджень і досягнень юридичної науки за всіма напрямками суспільного та економічного розвитку України і світової спільноти.

Для наукових працівників, професорсько-викладацького складу ЗВО, фахівців-правознавців, студентів, широкого кола науковців, юристів та працівників різних напрямів юридичної діяльності.

Матеріали публікуються змішаними мовами.

Журнал «Вісник Університету імені Альфреда Нобеля». Серія «Право» зареєстровано у міжнародних наукометричних базах Crossref DOI, Index Copernicus, індексується в Google Scholar та інформаційно-аналітичній системі Національної бібліотеки України імені Вернадського.

Редакція не обов'язково поділяє точку зору автора і не відповідає за фактичні або статистичні помилки, яких він припустився.

Журнал затверджено до друку і до поширення через мережу Інтернет за рекомендацією вченої ради Університету імені Альфреда Нобеля (протокол від 21.12.2021 р. № 10).

Свідоцтво про державну реєстрацію
КВ № 24594-14534Р від 29.10.2020 р.

Бочарова Н.В. Міста прав людини як нове явище сучасного муніципального розвитку DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-5	53
Кравченко В.В. Організаційно-правові питання функціонування субмуніципального рівня управління в системі місцевого самоврядування DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-6	59
Посторонко І.Г. Феноменологія муніципалізму: до виокремлення структурних блокових елементів DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-7	67
Потапчук Г.В. Роль територіальних громад у формуванні феноменології сучасного екологічного конституціоналізму DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-8	73
Шкабаро В.М. Конституційно-правова відповідальність як гарантія локальної демократії в Україні DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-9	80

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

Тодорошко Т.А., Біла А.В. Особливості доказування судово-генетичної експертизи на споріднення, батьківство, материнство у цивільному процесі DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-10	87
--	----

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Воронін В.В. Судова практика щодо прийняття органами державної податкової служби України рішення про відповідність платника податку на додану вартість критеріям ризиковості платника DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-11	96
---	----

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Гринчак М.О. Наукові підходи щодо концепції громадянської непокори у сучасній західній політології DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-12	102
Палєєва Ю.С. Генезис поняття «дипломатія» DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-13	109

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Бостан С.К. Методологія правового дослідження: інструментальні засади DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-14	115
--	-----

ОГЛЯД НОВІТНЬОЇ ЮРИДИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Публікації видавництва «Edward Elgar Publishing» з міжнародно-правових питань	131
НАШІ АВТОРИ	137
OUR AUTHORS	138

CONTENTS

ACTUAL TOPIC OF THE ISSUE

CURRENT ISSUES OF THE MODERN STAGE OF DEVELOPMENT OF LOCAL GOVERNMENT: INTERNATIONAL LEGAL AND DOMESTIC ASPECTS

Introductory word from the Chief Editor	6
Baymuratov M., Kofman B. International municipal law as a field of international public law: on the question of the formation of the industry DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-1	7
Baymuratov M. Formation of competence of the local authority self-government as the main phenomenology of decentralization of powers of public authority in Ukraine DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-2	32
Batanov O. Decentralization as a historical phenomenon and process: conceptual problems of theory and practice DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-3	39
Batanova N. Decentralization of power in the aspect of realization of legal responsibility in local self-government in Ukraine DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-4	47
Bocharova N. Human rights cities as a new phenomenon of the modern municipal development DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-5	53
Kravchenko V. Organizational and legal issues of functioning of submunicipal level of governance in the system of local government DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-6	59
Postoronko I. Phenomenology of municipalism: to the extraction of structural block elements DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-7	67
Potapchuk A. The role of territorial communities in the formation of phenomenology of modern ecological constitutionalism DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-8	73
Shkabaro V. Constitutional legal responsibility as a guarantee of local democracy in Ukraine DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-9	80

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE. FAMILY LAW. INTERNATIONAL PRIVATE LAW

Todoroshko T., Bila A. Features of proving forensic genetic examination for kinship, paternity, maternity in civil proceedings DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-10	87
--	----

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS. FINANCE LAW. INFORMATION LAW

Voronin V. Judicial practice on the adoption of decision on conformity of value added taxpayer to the criteria of the taxpayer's risk by the state tax service bodies of Ukraine DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-11	96
--	----

INTERNATIONAL LAW

Hrynychak M. Scientific approaches to the concept of civil disobedience in modern western political science DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-12	102
Palieieva Y. Genesis of the concept of diplomacy DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-13	109

PHILOSOPHY OF LAW

Bostan S.

Methodology of legal research: instrumental foundations

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-14 115

REVIEW OF THE LATEST LEGAL LITERATURE

Publications of Edward Elgar Publishing on international legal issues 131

OUR AUTHORS 137

Усі права застережені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції.
При передрукуванні посилання на «**Вісник Університету імені Альфреда Нобеля**».
Серія «Право» обов'язкове.

Редактори *М.С. Кузнецова, О.О. Шевцова*

Комп'ютерна верстка *А.Ю. Такій*

Підписано до друку 28.12.2021. Формат 70×108/16. Ум. друк. арк. 12,25.

Тираж 300 пр. Зам. № .

Адреса редакції та видавця:

49000, м. Дніпро,

вул. Січеславська Набережна, 18.

Університет імені Альфреда Нобеля

Тел/факс (056) 720-71-54.

e-mail: rio@duan.edu.ua

Віддруковано у ТОВ «Роял Принт».

49052, м. Дніпро, вул. В. Ларіонова, 145.

Тел. (056) 794-61-05, 04

Свідоцтво ДК № 4765 від 04.09.2014 р.

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Голова редакційної ради

С.Б. ХОЛОД, доктор економічних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Заступник голови редакційної ради

А.О. ЗАДОЯ, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної ради

С.Б. ВАКАРЧУК, доктор фізико-математичних наук,
професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
В.А. ПАВЛОВА, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
А.А. СТЕПАНОВА, доктор філологічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
О.Б. ТАРНОПОЛЬСЬКИЙ, доктор педагогічних наук,
професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор серії

Н.В. БОЧАРОВА, доктор юридичних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Відповідальний секретар

В.М. ШКАБАРО, кандидат юридичних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної колегії

М.О. БАЙМУРАТОВ, доктор юридичних наук,
професор (м. Одеса).
Є.А. БУЛАТ, доктор юридичних наук, старший науковий
співробітник (м. Дніпро).
О.В. ГУЛАК, доктор юридичних наук, доцент (м. Київ).
Н.О. ДАВИДОВА, доктор юридичних наук, професор (м. Київ).
Б.Я. КОФМАН, доктор юридичних наук, старший дослідник
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
О.А. ЛЮБЧИК, доктор юридичних наук, професор
(м. Северодонецьк).
В.П. ПЕТКОВ, доктор юридичних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
С.В. ПЕТКОВ, доктор юридичних наук, професор (м. Київ).
Т.С. ПОДРОЖНА, доктор юридичних наук, доцент
(м. Львів).
В.В. ПРОЩАЄВ, доктор юридичних наук, доцент
(м. Київ).
О.В. САЧКО, доктор юридичних наук, доцент (м. Дніпро).
О.П. СВИТЛИЧНИЙ, доктор юридичних наук, професор
(м. Київ).
В.А. ШАТІЛО, доктор юридичних наук, професор (м. Київ).
Н.М. БАТАНОВА, кандидат юридичних наук (м. Київ).
Л.О. ГОЛОВКО, кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).
О.А. ГРАБИЛЬНИКОВА, кандидат юридичних наук (м. Дніпро).
А.А. ЄЗЕРОВ, кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).
О.А. УЛЮТИНА, кандидат юридичних наук, доцент (м. Київ).

Міжнародна редакційна рада

ІРЖІ ЗІЧА, доктор філософії з права
(Чеська Республіка).
МАЦЕЙ БОРСКИ, доктор наук з права, професор
(Польща).

EDITORIAL COUNCIL

Head of Editorial Council

SERGIY KHOLOD, Doctor of Economics, Associate Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Deputy Head of Editorial Council

ANATOLII ZADOIA, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Members of Editorial Council

SERGIY VAKARCHUK, Doctor of Physical and Mathematical
Sciences, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
VALENTYNA PAVLOVA, Doctor of Economics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
ANNA STEPANOVA, Doctor of Philology, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
OLEG TARNOPOLSKY, Doctor of Pedagogy, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

EDITORIAL BOARD

Chief Editor

NATALIA BOCHAROVA, Doctor of Law, Associate Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Executive Assistant

VERONIKA SHKABARO, PhD in Law, Associate Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).

Editorial Board Members

MYKHAYLO BAYMURATOV, Doctor of Law, Full Professor
(Odessa).
IEVGENIIA BULAT, Doctor of Law, Senior Researcher
(Dnipro).
OLENA GULAC, Doctor of Law, Associate Professor (Kyiv).
NATALIYA DAVYDOVA, Doctor of Law, Full Professor (Kyiv).
BORIS KOFMAN, Doctor of Law, Senior Researcher
(Alfred Nobel University, Dnipro).
OLEKSANDR LYUBCHIK, Doctor of Law, Full Professor
(Severodonetsk).
VALERII PIETKOV, Doctor of Law, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
SERGEY PETKOV, Doctor of Law, Full Professor (Kyiv).
TETYANA PODOROZHNA, Doctor of Law, Associate Professor
(Lviv).
VOLODYMYR PROSHAYEV, Doctor of Law, Associate Professor
(Kyiv).
OLEKSANDR SACHKO, Doctor of Law, Associate Professor (Dnipro).
OLEXANDER SVITLYCHNYIY, Doctor of Law, Full Professor
(Kyiv).
VOLODYMYR SHATILO, Doctor of Law, Full Professor (Kyiv).
NATALIYA BATANOVA, PhD in Law (Kyiv).
LIUDMYLA GOLOVKO, PhD in Law, Associate Professor (Kyiv).
OLENA HRABYLNKOVA, PhD in Law (Dnipro).
ALBERT YEZEROV, PhD in Law, Associate Professor (Kyiv).
OLENA ULIUTINA, PhD in Law, Associate Professor (Kyiv).

International editorial board

JIRI ZICHA, PhD in Law
(Czech Republic).
MACIEJ BORSKI, Doctor of Law, Full Professor
(Poland).

СПЕЦІАЛЬНА ТЕМА НОМЕРА

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ТА ВНУТРІШНЬОДЕРЖАВНІ АСПЕКТИ

ВСТУПНЕ СЛОВО ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Муніципальна реформа є важливою складовою трансформації сучасного українського суспільства. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01 квітня 2014 року «Про схвалення концепції реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні» розпочато процес формування місцевого самоврядування і територіальної організації влади для створення і підтримки повноцінного життєвого середовища для громадян. Основними цілями муніципальної реформи є підвищення ефективності управління як на місцевому, так і на державному рівні, забезпечення збалансованого місцевого та регіонального розвитку, надання високоякісних та доступних публічних послуг, формування громад як базової одиниці самоврядування, збільшення їх ресурсної та фінансової бази, розширення повноважень. Процес децентралізації передбачає укріплення інститутів прямого народовладдя, удосконалення процесу узгодження інтересів держави і територіальних громад. На порядку денному – внесення змін до Конституції України щодо децентралізації.

За таких умов вітчизняний та зарубіжний досвід становлення та реформування системи місцевого самоврядування дає змогу звернути увагу на низку концептуальних проблем теорії та практики, розв'язання яких має важливе значення у процесі формування вітчизняної перспективної моделі муніципального управління. Саме цими міркуваннями керувалася редакція, започатковуючи публікацію дослідницьких матеріалів, пов'язаних з проблемами сучасного муніципалізму.

Відкриває розділ новаторська публікація Михайла Олександровича Баймуратова та Бориса Яковича Кофмана щодо формування міжнародного муніципального права як галузі міжнародного публічного права. Ця тема вперше досліджується у вітчизняному правознавстві і дозволяє на фоні зарубіжного досвіду зробити важливі практичні висновки і рекомендації стосовно вдосконалення національного українського законодавства у сфері місцевого самоврядування.

У руслі євроінтеграційного розвитку України у низці публікацій проаналізовано новітні явища у системі муніципального управління Європейського Союзу, а також значення європейських принципів і правових норм для організації влади на місцях в Україні в умовах системного реформування.

Редакція висловлює сподівання, що запропоновані дослідження українських науковців будуть сприяти адаптації кращих зарубіжних практик в Україні і визначенню шляхів подальшого розвитку муніципальної реформи.

*Н.В. Бочарова, доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри права, політології та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля*

УДК 341.1

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-1

М.О. БАЙМУРАТОВ,

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського,
Заслужений діяч науки і техніки України,
академік Української академії наук (м. Одеса)
ORCID: 0000-0002-4131-1070*

Б.Я. КОФМАН,

*доктор юридичних наук, старший дослідник,
професор кафедри права, політології та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля, Заслужений юрист України (м. Дніпро)
ORCID: 0000-0001-8121-5190*

МІЖНАРОДНЕ МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО ЯК ГАЛУЗЬ МІЖНАРОДНОГО ПУБЛІЧНОГО ПРАВА: ДО ПИТАННЯ ПРО ФОРМУВАННЯ ГАЛУЗІ

Статтю присвячено науково-теоретичному обґрунтуванню положення про формування міжнародного муніципального права як галузі сучасного міжнародного публічного права. У вітчизняному правознавстві тема досліджується вперше. Автори пов'язують появу міжнародного муніципального права з процесами конституціоналізації міжнародного публічного права та інтернаціоналізацією конституційного правопорядку держав. Ці процеси супроводжуються зростанням міжнародного визнання інституту місцевого самоврядування, насамперед через його міжнародно-правову регламентацію і контекстуалізацію актуальних аспектів діяльності органів місцевого самоврядування, враховуючи і їхню міжнародну діяльність, зокрема через розробку та прийняття низки міжнародних багатосторонніх міждержавних договорів та підготовки на рівні ООН проекту Всесвітньої хартії місцевого самоврядування. У контексті інтернаціоналізації конституційного правопорядку держав у сфері муніципального права зазначаються суттєві процеси запозичення національним конституційним правом міжнародних правових стандартів місцевого самоврядування.

На підставі аналізу міжнародної практики робиться висновок про відповідність законодавства України міжнародним стандартам, одночасно даються рекомендації щодо його вдосконалення, зокрема щодо фінансування органів місцевого самоврядування, бюджетної децентралізації, обмеження компетенції місцевих держадміністрацій тощо.

У цілому національне законодавство України відповідає світовим стандартам, але варто вдосконалити деякі норми законодавства. У першу чергу це стосується фінансування органів місцевого самоврядування, обмеження компетенції місцевих держадміністрацій до рівня контрольних функцій і посередництва між органами місцевого самоврядування, виконавчою владою та Президентом. Крім того, є сенс забезпечувати механізм упровадження міжнародно-правових стандартів місцевого самоврядування для суб'єктів українського місцевого самоврядування.

Ключові слова: міжнародне публічне право, міжнародне муніципальне право, місцеве самоврядування, конституціоналізація міжнародного права, інтернаціоналізація конституційного права держав, муніципальне право, глобальний конституціоналізм, публічна влада, децентралізація, локальна демократія.

Постановка проблеми. Становлення та розвиток архітекτονіки сучасного міжнародного публічного права, його інституційно-структурної системи зазвичай пов'язані з його галузевою побудовою, в основу якої покладено визначення предмета правового регулювання та методу правового регулювання. В основу появи нового предмета правового регулювання в міжнародному публічному праві як самостійної та автономної правової системи покладено актуалізацію, виникнення, активізацію, контекстуалізацію співробітництва держав у новій сфері міждержавного співробітництва, що на практиці детермінується появою нового об'єкта міжнародно-правового регулювання. У цьому випадку методи міжнародно-правового регулювання в міжнародному публічному праві залишаються постійними – або імперативними, або диспозитивними.

Однак сьогодні у формуванні нових галузей міжнародного публічного права відіграє важливу роль тенденція, яка з'явилась у період формування нової форми глобалізації – правової, що має таку номенологію – конституціоналізація міжнародного публічного права та інтернаціоналізація конституційного правопорядку держав.

Метою статті є обґрунтування положення про формування нової галузі міжнародного публічного права – міжнародного муніципального права.

У вітчизняному правознавстві ця тема досліджується вперше.

Виклад основного матеріалу. Сучасні процеси конституціоналізації міжнародного публічного права та інтернаціоналізації конституційного правопорядку держав мають, на нашу думку, такі головні настанови:

А) конституціоналізація міжнародного публічного права:

– конституціоналізація, яка виходить за межі національної держави, стала реакцією на неузгодженість правового регулювання, що проявляється на міжнародному, та на національному рівні, і інструментом, який здатний компенсувати цей процес (критерій інтернаціоналізації – Авт.) [1];

– сучасне міжнародне право втрачає свій координаційний характер і набуває субординаційного, наддержавного характеру, що є необхідною умовою для оперативної та ефективної регламентації, регулювання та вирішення актуальних питань, які виникають на рівні держав та набувають екзистенційної властивості та особливого значення для їх стабільного та сталого існування, особливо в контексті формування та функціонування глобального громадянського суспільства, чиєю органічною та іманентною частиною є народи таких держав (трансформаційний критерій – Авт.);

– об'єкти правового регулювання, які раніше входили в коло абсолютних об'єктів саме національного конституційно-правового регулювання (права та свободи людини, виборче право, місцеве самоврядування, основоположні аспекти функціонування публічної влади тощо) запозичуються міжнародним правом і включаються ним у коло його об'єктів міжнародно-правового регулювання (об'єктно-запозичувальний критерій – Авт.);

– наведені об'єкти стають об'єктами міжнародно-правового регулювання завдяки їх закріпленню у багатосторонніх міжнародних міждержавних договорах, і саме завдяки такому міжнародному договірному регулюванню їх визнання, легалізація, реалізація, захист, охорона та гарантування стають обов'язковими до виконання для держав-підписантів (сторін) зазначених договорів у вигляді міжнародно-правових зобов'язань держав, узятих ними в рамках таких договорів (договірно-облігаторний критерій – Авт.);

– отже, об'єкти правового регулювання, які раніше були об'єктами суто і переважно внутрішньодержавного (національного) правового регулювання, «повертаються» у вигляді договірних норм міжнародного права (міжнародно-правових зобов'язань держави) на національний рівень і мають бути запозичені національними системами законодавства, враховуючи обов'язки держави, які вона взяла під час підписання Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [2], через застосування і використання конституційного механізму національної імплементації норм міжнародного права в національне законодавство, як це зазначено у ст. 9 Конституції України (національно-імплементаційний критерій – Авт.) [3];

– особливу роль у становленні, розвитку та обов'язковості, тобто в конституюванні міжнародного права, відіграють норми *jus cogens* («незаперечне право»), що: а) є нормами загального міжнародного права, які б) визнавали всі держави – члени міжнародного

співтовариства держав і в) відхилення від виконання яких неможливе за будь-яких обставин (засадничо-конституюючий критерій – Авт.). До таких норм, насамперед, належать основоположні та загальновизнані норми міжнародного права, що становлять його основу, строми, сутність, парадигму його існування, дії та реалізації. Тому саме вони відрізняються від всіх інших норм міжнародного права своїми конституюючими властивостями, а саме: а) є основою всієї існуючої міжнародно-правової системи та пронизують зміст всіх існуючих норм (онтологічний критерій – Авт.); б) мають найбільш узагальнюючий характер, тому їхній зміст розкривається завдяки конкретизованій нормотворчості (узагальнювальний критерій – Авт.); в) вони загальновизнані, тобто обов'язкові до виконання всіма державами й іншими суб'єктами міжнародного права (облігаторно-обов'язковий критерій – Авт.); г) мають вищу юридичну силу (*jus cogens*) (імперативний критерій – Авт.); ґ) мають універсальну сферу дії (універсально-просторовий критерій – Авт.); д) становлять у сукупності єдину систему, тобто детерміновані між собою та утворюють єдиний системний комплекс (системно-комплексний критерій – Авт.); е) вони не можуть бути змінені будь-якою державою або групою держав, тому характеризуються особливою правовою стабільністю [4] (стабільно-незмінний критерій – Авт.). Отже, за своєю правовою природою та юридичною силою наведені принципи схожі з основними законами (конституціями) держав (вища юридична сила, становлять основу будь-якої правової системи, характеризуються особливою стабільністю), – звідси, можна погодитися з їх визначенням як «міжнародно-правової конституції»;

– основою сучасного міжнародного права є гуманістично-гуманітарна складова, яка базується на пріоритеті прав і свобод людини перед правами держави, – саме це становить основоположну конституційну цінність національного права. Разом з цим людина, її права і свободи, її гармонійний розвиток стали нормативним пріоритетом, діяльнісно-поведінковим детермінантом і оціночним критерієм світового розвитку – звідси обґрунтовано можна стверджувати, що сучасним міжнародним правом такі конституційні цінності запозичені та трансформовані у свої цінності. Підтверджують це Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 року (Преамбула) [5], Загальна декларація прав людини 1948 року [6], Міжнародні пакти про права людини 1966 року [7], Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [8];

– насамкінець, в основі суттєвого впливу конституційного права держав на загальне міжнародне право покладено процедуру щодо: а) легалізації об'єктів конституційно-правового регулювання в об'єкти міжнародно-правового регулювання через застосування процедур міжнародного договірної права (договірно-легалізаційний фактор – Авт.); б) підписання міжнародних договорів, що містять трансформовані в норми міжнародного права правила нормативної поведінки, що скопійовано з національного конституційного права в міжнародні правила поведінки держав, які закріплюються у вигляді їхніх міжнародно-правових зобов'язань через застосування норм і приписів Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року (аналогічно-облігаторний фактор – Авт.); в) запозичення норм міжнародного права національними правовими системами через використання процедур конституційного механізму імплементації норм міжнародного права в національне конституційне законодавство відповідно до конституційних правоположень (національно-імплементаційний фактор – Авт.); г) трансформації норм міжнародного права, що містяться в міжнародних міждержавних договорах в норми національного конституційного права завдяки процедурам давання згоди на обов'язковість норм міжнародного договору для держави шляхом його підписання, обміну документами, ратифікації (прийняття, затвердження, приєднання) міжнародних договорів згідно з настановами ст. 11–16 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, конституційних і законодавчих настанов держав (в Україні це положення Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року) [9] (трансформаційно-варіативний фактор – Авт.); ґ) виконання на практиці внутрішньодержавними суб'єктами конституційного права приписів норм національних звичайних законів, які були прийняті за підсумками ратифікації (прийняття, затвердження, приєднання) Верховною Радою України міжнародних договорів згідно з положеннями ст. 13–15 Віденської конвенції про право міжнародних

договорів 1969 року та настанов наведеного Закону відповідно до компетенційних повноважень органів публічної влади держави та їхніх посадових осіб (державно-реалізаційний фактор – Авт.); д) проходження процедур конвенційного контролю за виконанням міжнародно-правових зобов'язань держави відповідно до ст. 26, 27 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року тощо (фактор конвенційного контролю – Авт.);

– водночас треба розуміти, що укладення міжнародних багатосторонніх договорів, що містять і проголошують конституційні принципи і цінності (найперше – верховенство прав людини), все ж є не стільки завершенням, скільки початком процесу конституціоналізації міжнародного права. На конструктивну думку німецької дослідниці А. Петерс, особливе значення для його розвитку має започаткування міжнародних судів і трибуналів, що мають, щонайменше, квазіпримусову юрисдикцію. А індикатором справжньої конституціоналізації міжнародного права є реальне здійснення міжнародного контролю за діяльністю держав, що зачіпає права і свободи людини [10];

– про своєчасність, актуальність і контекстуальність формування, появи та дії теорії глобального конституціоналізму свідчить специфіка норм сучасного міжнародного права, що інколи має лише декларативний характер та не завжди має змогу визначати загальнообов'язкові правила поведінки держав [11].

Отже, можна констатувати, що в системі сучасного міжнародного права формується і виокремлюється потужна конституційна складова, яка напряму впливає на його подальший розвиток і вдосконалення, а саме:

– перманентне запозичення об'єктів конституційно-правового регулювання держав та їхніх конституційних цінностей і їх подальша трансформація в об'єкти правового регулювання міжнародним правом;

– формування системи норм *jus cogens*, що відображають основоположні аспекти спільного існування держав у рамках міжнародного співтовариства і становлять основу міжнародного правопорядку, що детермінує і внутрішньодержавний конституційний правопорядок;

– норми, що фактично визначають міжнародні правові стандарти прав і свобод людини.

Б) інтернаціоналізація конституційного правопорядку держав:

– наведена феноменологія відповідно негативно впливає на конституційне право і детермінує зниження його ролі та значення в умовах державно організованого соціуму та в умовах формування демократичної правової державності, особливо на фоні формування та посилення умов правової глобалізації. Причина такого стану полягає в тому, що сьогодні конституційне право все більше «звільняється від виключного зв'язку з певним джерелом права, а саме з національною конституцією» [12];

– більше того, інтернаціоналізація демонструє те, що в умовах сучасних інтеграційних процесів «кожна національна конституція більше не засновує окремий нормативний *універсум*, скоріше створений на її підставі правопорядок є елементом нормативного *плюріверсуму*» [13];

– в умовах інтернаціоналізації відбувається трансформація парадигмальних настанов конституційного права держав, що знаходить своє вираження у такому: а) саме поняття конституції втрачає безумовний зв'язок з державою, а національні конституції втрачають безумовне верховенство в рамках національного правопорядку (фактор об'єктивізації порушення і втрати онтологічного і субординаційного зв'язку – Авт.); б) принципи верховенства закону і свободи парламенту у формулюванні його класичного змісту відходять у минуле (фактор нівелювання сталості онтологічно-конотаційних уявлень – Авт.); в) законотворча діяльність сьогодні перебуває під судовим контролем, який здійснюється на національному та на наднаціональному рівні, і якщо раніше конституційний (верховний) суд країни забезпечував єдність національного конституційного правопорядку, то тепер він змушений лавірувати між різними правопорядками, під юрисдикцію яких підпадає поставлене перед ним питання, прагнучи винести рішення, що узгоджується з кожним з них [14] (фактор об'єктивізації необхідності інтерпретації та узгодження декількох правопорядків – Авт.);

– отже, в умовах інтернаціоналізації конституційне право перестає бути суто національним. Втім воно, на думку Р. Гудіна, взагалі навряд чи коли-небудь таким було, бо, «читаючи великі обсяги конституційно-правових текстів, дивуєшся, наскільки схожа їхня мова; вивчаючи історію розробки конституції будь-якої держави, дивуєшся, наскільки великий обсяг усвідомленого запозичення» [15]. Це пояснюється тим, що загальні принципи конституціоналізму й інституційні механізми їх реалізації давно відомі, і кількість їх обмежена, тому більшість конституційних систем походить одна від одної (або має інтегрований характер на її підставі – Авт.), за винятком вихідних моделей, представлених конституційними системами Сполученого Королівства, США і Франції [16].

– інтернаціоналізація передбачає суттєвий зворотний вплив міжнародного права на конституційний правопорядок держав через:

а) процеси посилення його нормативних настанов, норм і принципів, коли вони повертаються з рівня міжнародного права на рівень національного конституційного права і законодавства, але вже обтяженими міжнародно-правовими зобов'язаннями держав щодо їх виконання, які передбачають, наприклад, більш високий рівень контролю за їх дотриманням (конвенційний контроль), більш чіткі формулювання щодо розуміння та тлумачення конституційно-правового матеріалу (рівень міжнародної нормотворчості, включаючи міжнародне нормопроекування, та міжнародного тлумачення), більш чіткі й темпорально визначені строки для їх виконання; більш чітко визначення кола відповідальних осіб та органів публічної влади держави за виконання наведених зобов'язань тощо;

б) розповсюдження тенденції інтернаціоналізації права на весь нормативно-правовий масив держави, що є свідченням телеологічної обґрунтованості профільного процесу, отже, з одного боку, темпорального, можна констатувати, що цей процес спостерігається протягом усіх етапів державно-правового розвитку, і сьогодні будь-яка правова система будь-якої держави є результатом не тільки власної еволюції, а й запозичення досвіду інших держав; а з іншого – змістовного, треба зазначити таке: якщо раніше інтернаціоналізація головною торкалася приватного права, то сьогодні все більше обговорюються проблеми інтернаціоналізації публічного права, і найперше, права конституційного;

в) посилення тенденції конвергенції правових систем, враховуючи не тільки національні правові системи, а й зближення їх з міжнародною правовою системою, що детермінується суттєвою об'єктивациєю та актуалізацією феноменології міжнародно-правового співробітництва, яке стає, враховуючи посилення тенденцій правової глобалізації, все більш нагальною потребою для держав.

Отже, у цьому контексті виникає концепт інтернаціоналізації, в основі якого такі настанови: а) держави, беручи на себе міжнародні зобов'язання, прагнуть адаптувати своє національне право до норм міжнародного права (фактор адаптації – Авт.); б) основоположними внутрішніми актами, що охоплюють норми міжнародного права в національну правову систему, є конституції – конституційні акти і тісно пов'язані з ними закони конституційного характеру – конституційні або органічні закони (джерелознавчий фактор – Авт.); в) розвиток внутрішньодержавного конституційного права, формування в межах його теоретичного та нормативного масиву нових конституційних цінностей, стимулює до зміни і вдосконалення міжнародних правил через запозичення таких цінностей та перетворення їх в об'єкти міжнародно-правового регулювання, враховуючи і запозичення принципів засад, наприклад, принцип верховенства права, що в міжнародному праві трансформується у принцип верховенства міжнародного права; принцип екологічної безпеки, що трансформується у міжнародний принцип екологічної безпеки тощо (аксіологічний фактор – Авт.). Саме це надихає міжнародне співтовариство на запозичення передового конституційно-правового досвіду держав, їх груп та асоціацій і формування в перспективі на його підставі універсальних принципів і норм.

Наведені вище тенденції, зокрема конституціоналізації міжнародного права, розповсюджуються і на процеси становлення національного муніципального права, що раніше було підгалуззю національного конституційного права, а потім, після конституційної легалізації, трансформувалось у самостійну галузь національного права держави [17]. Цей процес супроводжувався зростанням міжнародного визнання інституту місцевого самоврядування, насамперед, через його міжнародно-правову регламентацію

і контекстуалізацію актуальних аспектів діяльності органів місцевого самоврядування, враховуючи і їхню міжнародну діяльність, зокрема через розробку та прийняття низки міжнародних багатосторонніх міждержавних договорів (зокрема на рівні європейського континенту) [18] та підготовки на рівні ООН проєкту Всесвітньої хартії місцевого самоврядування [19]. У контексті інтернаціоналізації конституційного правопорядку держав у сфері муніципального права треба зазначити суттєві процеси запозичення національним конституційним правом міжнародних правових стандартів місцевого самоврядування.

Враховуючи наведені процеси, провідний британський дослідник в галузі міжнародного права професор Малколм Шоу (Malcolm N. Shaw), говорить про розпочатий процес формування нової галузі міжнародного публічного права – міжнародного муніципального права [20].

Аргументуючи свою доктринальну позицію, М. Шоу спочатку досліджує взаємний зв'язок міжнародного права та муніципального права, зауважуючи, що визначення такого взаємозв'язку між міжнародним правом і муніципальним чи внутрішнім правом, тісно пов'язане з поняттям права загалом, з одного боку, і з іншого – зі структурою міжнародно-правового співвиробництва та основами і джерелами міжнародного законодавства, що регулює права і свободи людини. Він розглядає історичну роль муніципального права в становленні, формуванні, розвитку та легалізації інституту сучасної державності та сучасних державно-правових інституцій, а також його вплив на розвиток міжнародного права (міста-поліси Стародавньої Греції, міста-муніципії Стародавнього Риму, Магдебурзьке право, міста – члени Ганзейського Союзу тощо). Далі автор обґрунтовує теоретико-праксеологічні настанови формування самостійного предмета правового регулювання муніципального права в міжнародно-правовому просторі як прообраз обов'язкового елементного складу майбутньої галузі міжнародного публічного права – міжнародного муніципального права.

Розглядаючи зв'язок міжнародного і муніципального права з доктринально-теоретичних позицій, професор Боннського університету Карл Йозеф Партч (Karl Josef Partsch) у дослідженні «International Law and Municipal Law» [21] зазначив, що в ньому найбільш важливою є теоретична проблема того: а) чи є міжнародне право та муніципальне право частинами одного правопорядку (монізм) або б) декількох правопорядків, що існують незалежно один від одного і потребують спеціальних положень для приведення у взаємні відносини (дуалізм чи плюралізм). Також він зазначає, що такий зв'язок між міжнародним правом і муніципальним правом вже давно обговорюється на рівні міжнародно-правової доктрини, але часто із сильним ідеологічним і політичним підтекстом (що не дивно, бо сьогодні законодавчі настанови щодо муніципальних правовідносин є абсолютною прерогативою конкретної держави – Авт.). Вирішення зазначеної проблематики він вбачає у дотриманні політичної віри в прогресивний інтернаціоналізм у поєднанні з елементами природного права (що відкриває шлях для міжнародно-правової легалізації інституту місцевого самоврядування через застосування норм міжнародного договірної права – Авт.), тоді як інший підхід, що наголошує тільки на суверенітеті держави, базованому на юридичному позитивізмі, в сучасних умовах правової глобалізації не витримує критики.

На слушну думку вітчизняних дослідників [22], муніципальне право як іманентний елемент органічно входить до єдиної аналітичної моделі міжнародного публічного права і ноосфери, яка має бути створена для виконання основоположного завдання міжнародного публічного права – підтримання міжнародного правопорядку для запобігання виникненню різних можливих геополітичних кризових ситуацій воєнного, гуманітарного, екологічного та іншого характеру у світовій цивілізаційній системі.

Звідси актуалізується питання, чому міжнародне публічне право так зацікавлене саме в інтернаціоналізації муніципального права, що донедавна було абсолютним об'єктом державно-правових регламентацій і регулювання. Відповідь на це питання вбачається в особливостях інституту місцевого самоврядування (далі – МСВ), що виступає як інститут локальної демократії, базованої на самоорганізації населення історично створених (у більшості випадків – Авт.) або синтетично створюваних (наприклад, шляхом об'єднання – Авт.) на території держави територіальних спільнот – територіальних громад (далі – ТГ). До таких особливостей МСВ належать:

– муніципальне право держави регламентує та регулює соціальні відносини, що виникають між суб'єктами муніципально-правових відносин (жителі, органи МСВ, інші суб'єкти МСВ, органи публічної влади патримоніальної та зарубіжних держав, підприємницькі структури, міжнародні організації тощо), що скеровані на вирішення екзистенційних питань існування та функціонування ТГ, які діють в умовах МСВ в ординарному стані повсякденності, через самостійне вирішення питань місцевого значення жителями – членами ТГ на підставі Конституції або законів держави.

Отже, результатом такої самоорганізації населення є виникнення: а) унікальної та системоутворюючої ролі людини в локальних, регіональних і державотворчих процесах у контексті її активної ролі в публічному управлінні; б) прояв людини як особистості і в) водночас члена територіальної людської спільноти (ТГ), г) що існує та функціонує на рівні локального соціуму; г) в умовах МСВ; д) в ординарному стані повсякденності; е) з акцентом на використання та вдосконалення гуманістичних принципів об'єктивної властивості;

– важливою стратегічною ознакою муніципального права держав, що опосередковано підкреслює його глобальний потенціал, є те, що воно регламентує та регулює правові відносини, які виникають між жителями – членами ТГ, безвідносно до того, яким правовим станом вони володіють, тобто чи є вони громадянами патримоніальної держави або іноземними громадянами, апатридами, біженцями, які законно перебувають і проживають на території іншої держави. Отже, по суті йдеться про відтворення мікроскопічної копії людської популяції, своєрідний «мікросвіт», що історично, географічно, територіально, соціально, ресурсно, організаційно, нормативно, конотаційно, нарративно створюється, існує та функціонує, а також розвивається на території конкретної держави на рівні її локального соціуму, та фактично відображає у мініатюрі всі екзистенційні питання існування та функціонування людської цивілізації у її повсякденному вимірі та розумінні;

– до наведених гуманістичних принципів належать такі:

I. *Комунікативна взаємодія* – створення в рамках ТГ системи міжособистісної комунікації, що скерована на реалізацію кожним із суб'єктів взаємодії своїх індивідуальних, групових і колективних інтересів екзистенційної природи (функціонально-динамічний критерій – Авт.).

II. *Колаборація* – створення і реалізація в процесі комунікативної взаємодії атмосфери співробітництва між її суб'єктами, що дає змогу, по-перше, сформуванню позитивну атмосферу існування в одному локальному соціумі; по-друге, мирними засобами вирішувати спірні питання взаємодії; по-третє, досягати завдань зі створення в межах ТГ антиконфліктогенного простору (технологічний критерій – Авт.);

III. *Інтерсуб'єктивність* – створення в процесі комунікативної взаємодії на засадах колаборації системи загальних цілей і завдань для подальшого безконфліктного існування та функціонування територіальної людської спільноти на локальному рівні соціуму (телеологічний критерій – Авт.);

IV. *Інтеріоризація* – оцінка індивідом соціальних структур, точніше оцінка ним діяльності таких структур та їх ефективності, через становлення людської форми психіки завдяки освоєнню індивідом людських цінностей [23], проявом чого виступає формування розумових дій і внутрішнього плану свідомості через засвоєння індивідом зовнішніх дій з предметами і соціальних форм спілкування [24];

V. *Набуття глобалістського потенціалу* [25]:

– в умовах глобалізації територіальні людські спільноти не тільки опираються проявам її тенденцій, захищаючи свою індивідуальність, самобутність, ментальні ознаки, а й стають активними «провідниками» таких глобалізаційних змін, використовуючи позитивні та прогресивні тенденції глобалізації на свою користь у контексті підвищення життєвого рівня жителів-членів ТГ та розширення можливостей функціонування ТГ в епоху карколомних змін (глобалістський критерій – Авт.);

– завдяки формуванню та реалізації наведених принципів в умовах МСВ вирішується низка стратегічно важливих завдань («стратегічна четвірка») і щодо формування людини в межах локального соціуму та формування і вдосконалення демократичної правової державності, а саме:

а) соціалізація людини. МСВ виявляється природною і оптимальною соціальною сферою, що наділена безліччю позитивних ідей, концептів, факторів, умов, настанов, завдяки яким людина, що народжена у мікроколективі на локальному рівні функціонування соціуму, завдяки цьому соціуму виховується, формується у соціально активного суб'єкта, який набуває знань, вмінь і навичок щодо усвідомленого існування і телеологічно детермінованого функціонування в межах ТГ для реалізації своїх екзистенційних орієнтирів у процесі здійснення свого життєвого циклу (соціально-пріоритетна настанова – Авт.);

б) формування габітусу людини. Процес загальної соціалізації, в тому числі правової соціалізації людини, що відбувається в умовах МСВ, своєю праксеологічною домінантою має формування у кожної конкретної людини – члена ТГ індивідуального, групового та колективного габітусу, тобто системного комплексу соціальних практик, що у своїй сукупності дають змогу людині безконфліктно існувати в локальному соціумі, брати активну участь у системній комунікативній взаємодії з іншими суб'єктами – членами ТГ для свого повсякденного існування та вирішення стратегічних завдань свого життєвого циклу (соціально-праксеологічна настанова – Авт.);

в) формування і реалізація конституційно-правового статусу людини в умовах МСВ [26] (соціально-нормативна настанова – Авт.):

1) відбуваються складні та суперечливі процеси реалізації людиною своїх екзистенційних інтенцій, життєвих устремлень, потреб, інтересів, формування життєво важливих настанов (атитюдів), формування відповідних патернів (біхевіористський критерій – Авт.), що

2) демонструють процеси нормування, нормативізації, правової легалізації (нормативно-установчий критерій – Авт.),

3) які досягають конституційно-правового рівня в умовах державно організованого соціуму (конституційно-нормативний критерій – Авт.) і

4) завершується формуванням, конституційною легалізацією і подальшою соціальною легітимацією у вигляді конституційно-правового статусу людини та громадянина, тобто формуванням системи прав, свобод і обов'язків людини і громадянина (конституційно-статусний критерій – Авт.),

5) який, незважаючи на свій вищий нормативний рівень регламентації – конституційно-правовий, практично реалізується на рівні ТГ в процесі ординарного існування людини в умовах повсякденності та локальної демократії (державно-локальний критерій – Авт.);

VI. *Формування і реалізація конституційно-правової свідомості та конституційно-правової психології.* Реалізуючи на рівні ТГ та в умовах МСВ свій конституційно-правовий статус, людина в його рамках і під його перманентним впливом починає формувати та вдосконалювати свою конституційно-правову свідомість, що безпосередньо впливає на процес формування, розвитку та вдосконалення її конституційно-правової психології, що є найважливішою частиною її загальної, і в тому числі правової, психології (соціально-праксеологічна настанова – Авт.).

Щодо розвитку подальших настанов, і особливо останньої, треба зазначити, що наведені ідентифікаційні орієнтири локальної демократії, які знайшли своє закріплення та подальший стратегічний розвиток через конституційно-правову легалізацією інституту МСВ, зробили свій безпосередній і суттєвий вплив на формування не тільки конституюючих засад державотворення і правотворення, а й на формування муніципально-правового статусу людини; охоплює і формування в рамках конституційного процесу муніципальної свідомості і правосвідомості людини, а також її муніципальної психології, що є яскравим свідченням формування, розвитку та потенційно можливого вдосконалення муніципального праворозуміння (муніципально-статусна та муніципально-праксеологічна настанова – Авт.).

Отже, можна аргументовано стверджувати, що інтерес міжнародного співтовариства держав до муніципального права, інституту МСВ об'єктивно обґрунтовується тим, що саме в межах локальної демократії на локальному рівні соціуму людина одночасно проявляє себе в полісемічному розумінні та в різнорівневих рольових позиціях як:

- а) представник людської популяції;
- б) член локального соціуму;
- в) громадянин конкретної держави;

- г) житель – член ТГ;
- г) член громадянського суспільства (локального, регіонального, в межах мегасоціуму держави, глобального);
- д) фізична особа, що володіє іншим правовим станом (іноземство, апатридство, біженство тощо), але законно перебуває і проживає на території іншої, не патримоніальної держави.

Основоположний чинник стратегічної властивості, що свідчить про активні процеси нормування, нормативізації та формування міжнародного муніципального права, – розвиток міжнародного договірної права в профільній сфері через розробку масиву міжнародно-правових норм, які містяться в міжнародних міждержавних договорах у вигляді міжнародних правових стандартів локальної демократії (МСВ).

Це детермінується тим, що МСВ як самостійний рівень публічної самоврядної (муніципальної) влади, що відбувається на локальному рівні функціонування соціуму органами місцевого самоврядування (далі – ОМСВ) від імені та в інтересах ТГ – сукупності населення відповідної адміністративно-територіальної одиниці держави (села, селища, об'єднання декількох сіл або селищ, міста), у розвинутих державах є важливою передумовою забезпечення демократизації державного управління [27].

МСВ передбачає децентралізацію повноважень державної публічної влади з передаванням їх на рівень функціонування ОМСВ і життєдіяльності ТГ, а також формування мотивації й підвищення зацікавленості населення територій щодо участі в локальній демократії та процесах благоустрою території проживання та її інфраструктури. Отже, МСВ скероване на ефективне соціально-економічне забезпечення, підвищення економічного рівня локальних територій і регіонів, а також паралельне формування міцної соціально-економічної інфраструктури всієї країни. Розвиток МСВ та втілення його принципів прозорості, спроможності, повсюдності, субсидіарності тощо може ефективно сприяти реалізації прав і свобод кожної людини та громадянина, бо саме на локальному рівні соціуму реалізується конституційно-правовий статус людини, втілюються в реальність основні засади формування і функціонування громадянського суспільства та водночас розвитку і вдосконалення демократичної правової державності [28].

Питання МСВ, як уже зазначалося, незважаючи на суто локальний характер його діяльності та імперативний характер його регламентації і регулювання з боку національної держави, має бінарно-регулюючий, транснаціональний та глобальний характер, детермінований особливою важливістю та стратегічним значенням цього інституту для існування демократичної правової державності, тому воно є предметом міжнародного договірної процесу і закріплюється в міжнародних правових стандартах (далі – МПС) профільної спрямованості. Враховуючи той факт, що ст. 1 Конституції України визначає нашу державу як соціальну, тому свій потенціал скеровує на розвиток і підтримку соціальної стабільності в суспільстві, вона створює умови для зростання добробуту працездатних громадян, а також забезпечення рівня життя тих, хто не може отримати кошти для існування через непрацездатність або інші обставини.

Конституція України, по суті, запозичує, іноді дублюючи у змістовому або номенологічному вираженні, втілює та закріплює не тільки ідеї, а й прямі норми міжнародно-правових актів, що виступають як МПС, – Загальної декларації прав людини 1948 року, Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року тощо. Отже, право громадянина на соціальний захист є базовим природним правом людини, відповідним положенням, що принципово регулює не тільки конституційно-правовий статус людини (особистості) і громадянина, а й її загальний і спеціальні статуси особистості за умови наявності таких.

Звідси можемо зачислити сферу МСВ, в якій кожна людина, по-перше, апіорі постійно існує в умовах повсякденності; по-друге, реалізує свій життєвий цикл; по-третє, продукує системний комплекс екзистенційних інтенцій, потреб, устремлінь, інтересів, атитюдів; по-четверте, виконує різні соціальні ролі в процесі своєї життєдіяльності; по-п'яте, функціонує в рамках територіальної спільноти, що склалась історично – у межах територіальної громади; по-шосте, реалізує свої наведені вище інтереси через системний комплекс загального, конституційно-правового і спеціального (у разі потреби) статусів людини (особистості) і

громадянина до сфери соціального життя в якій реалізуються не тільки соціальні права, а й весь комплекс прав людини на локальному рівні функціонування соціуму.

Отже, можна стверджувати, що МПС МСВ як найважливіші сфери соціального індивідуально-колективного і публічно-приватного життя людини відіграють важливу інституційну роль і мають конституююче значення в становленні демократичної правової державності.

Пряму участь у створенні МПС МСВ брали міжнародні міждержавні універсальні організації типу ООН, її спеціалізованих установ, що функціонують під її егідою та мають статус міжнародних міжурядових організацій (далі – ММУО). Крім того, суттєва роль у роботі МПС належить ММУО регіонального характеру – Раді Європи, Європейському Союзу, ОБСЄ / НБСЄ тощо, а також міжнародним неурядовим (громадським) організаціям (далі – МНУО), особливо МНУО місцевої влади (Міжнародний Союз місцевих влад, Всесвітня асоціація місцевого самоврядування). Вони також є учасниками формування МПС, що в подальшому лобюються міжнародною громадськістю та ОМСВ конкретних держав. Мета цих дій – включити основні положення стандартів у національне законодавство держав і врівноважити різні підходи та методи врегулювання ситуації [29].

Треба наголосити на тому, що МНУО в сучасному вигляді виникли ще в ХІХ ст., однак істотного політичного впливу вони набули лише в останні півстоліття. Сам термін «неурядова організація» увійшов у міжнародний юридичний лексикон у процесі створення Статуту Організації Об'єднаних Націй в 1945 році, завдяки включенню в нього статті 71 – стосовно уповноваження Економічної і Соціальної Ради ООН проводити належні заходи для консультації з неурядовими організаціями, зацікавленими в питаннях, що входять до її компетенції [30], – радикальної на ті часи інновації, що дало змогу МНУО на легальних підставах брати участь у міжнародних відносинах і міждержавній дипломатії.

З цього часу кількість МНУО неухильно збільшувалася, особливо бурхливе їх зростання, як наголошують дослідники, припало на держави з ефективною системою державного управління та розвинутими демократичними інститутами [31]. Загалом, якщо в 1850 році у світі існувало всього 5 організацій такого типу, то в 1914-му – вже 330, в 1939-му – 730, в 1970-му – 2 300, а в 2000 році у світі налічувалося 45 674 міжнародних неурядових організацій [32]. В останнє десятиліття кількісне зростання МНУО особливо помітне: щороку у світі їх з'являється сотні.

Багато дослідників вважають першим міжнародним стандартом місцевого самоврядування в історії ст. 21 Загальної декларації прав людини ООН 1948 року, в якій закріплюється право кожної людини брати участь у керуванні державою безпосередньо і за допомогою обраних вільно представників. У контексті інтерпретації рівнів публічної влади з цим твердженням можна погодитись.

У 1969 р. ГА ООН схвалила Декларацію Суспільного прогресу та розвитку, де наголошувалося на необхідності втілювати в державах – членах ООН закони, які гарантують ефективність участі елементів суспільства у здійсненні національних програм і планів соціально-економічного розвитку [33]. Далі Міжнародна спілка місцевих влад на своєму Міжнародному конгресі в м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія) 23–26 вересня 1985 року схвалила Всесвітню Декларацію місцевого самоврядування, причому цей акт проголошується для всіх націй єдиним стандартом, до якого варто прагнути для досягнення ефективного демократичного процесу, поліпшуючи добробут населення держави [34].

Треба зазначити, що на європейському континенті МПС МСВ фактично започатковано у 1949 р., коли було створено Рада Європи (далі – РЕ). Ця міжнародна міжурядова регіональна організація, членами якої є 47 держав, тоді затвердила свій Статут [35], який закріпив обов'язок кожної держави – члена РЕ в обов'язковому порядку визнавати принципи верховенства права і здійснення прав і свобод людини. Цей обов'язок стосується всіх осіб, що перебувають під її юрисдикцією. Крім того, у статуті всіляко підтримується й ідея постійного ефективного співробітництва в досягненні цієї мети Ради Європи [36]. Цей міжнародний акт фактично є міжнародно-правовим підґрунтям для виникнення стандартів МСВ, коли враховується домінування принципів верховенства права та фіксується виникнення єдиного правового простору в рамках відповідної сфери міжнародного співробітництва держав у гуманітарній сфері.

Європейська рамкова конвенція про базові принципи транскордонного співробітництва між органами влади або територіальними общинами (англ. European Outline Convention on Transfrontier Cooperation between Territorial Communities or Authorities) була підписана в Мадриді (Іспанія) 1980 року. У ній закріплювались основоположні принципи прикордонного співробітництва територій суміжних держав на підставі історичних, економічних та культурологічних відносин між ними. Отже, ця Конвенція стала першим міжнародним профільним документом макрорегіонального характеру, в якому містилися міжнародні стандарти у цій сфері. Міжнародне співробітництво місцевої влади мало вихід на вирішення локальних питань розвитку та співробітництва територій держав, що підписали Конвенцію [37].

У 1969 р. Рада Європи, базуючись на Статуті та напрацюваннях Постійної Конференції місцевих влад в Європі (одного з основоположних органів РЄ), почала створювати перший узагальнюючий міжнародний акт щодо місцевого самоврядування – Європейську хартію місцевого самоврядування (англ. European Charter of Local Self-Government) [38], створення якої тривало 17 років. Отже, РЄ була, по суті, єдиною ММУО, яка, спираючись на свої статутні настанови, змогла безпосередньо займатися цим питанням. У 1985 році Хартію було схвалено 23 державами та відкрито до підписання державами – членами РЄ з 15 жовтня 1985 року. Чинності Хартія набула з 1 вересня 1988 р. Враховуючи її особливе значення, сьогодні вчені визначають її як традиційний стандарт місцевої демократії для держав – членів Ради Європи. Ба більше, Хартія місцевого самоврядування є еталоном у вирішенні подібних питань для всіх держав – членів Європейського Союзу, бо вони одночасно є державами – членами РЄ. Це один із суттєвих результатів інтеграційних процесів, які відбувались у Західній Європі, бо містить загальні принципи становлення та розвитку системи МСВ у демократичній державі, серед яких наявні принципи організаційної, нормативної, компетенційної, фінансової самостійності ОМСВ, а також презумпції верховенства рішення територіальної громади та забезпечення її спроможності у вирішенні питань місцевого значення. На сучасному етапі демократичного реформування такий документ співвідносить і регулює європейський правовий простір всієї муніципальної діяльності [39]. Крім того, це найбільш сучасна концепція місцевого самоврядування [40].

Однак розробка Європейської хартії місцевого самоврядування хоча й найяскравіший, але не поодинокий приклад діяльності держав – членів РЄ в розробці інших європейських стандартів місцевого самоврядування. Свій внесок у цей процес зробили інші ММУО. Отже, сьогодні функціонують:

- Європейська хартія урбанізму, робота над якою розпочалась у 1980 році, а завершення її відбулось у 1993 році. Розроблена і прийнята вона була Постійною конференцією місцевих і регіональних влад РЄ;
- Європейська Декларація міських прав, прийнята на пленарній сесії Постійної конференції місцевих і регіональних влад РЄ (березень 1992 р.);
- Європейська хартія регіонального / просторового планування (англ. European regional / spatial planning Charter) також відома як Торремолінська хартія (англ. Torremolinos Charter) 1983 р.;
- Конвенція про участь іноземців у громадському житті на місцевому рівні (англ. Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level) (лютий 1992 р.), яка все ще не набрала чинності для держав – членів РЄ;
- Європейська хартія про участь молоді в муніципальному та регіональному житті (1994 рік), що була прийнята з ініціативи Конгресу місцевих і регіональних влад РЄ, в який трансформувалася відповідна Конференція. Сьогодні діє Переглянута Європейська хартія про участь молоді в місцевому та регіональному житті (Revised European Charter on the Participation of Young People in Local and Regional Life) від 2003 р.;
- Декларація принципів місцевого самоврядування у державах – членах СНД (1994 р.);
- Стамбульська декларація з питань поселень людей (1996 рік);
- Європейська хартія регіонального самоврядування, що розроблена і прийнята у рамках РЄ (1999 рік) та відкрита для підписання державами – членами РЄ;
- Європейська конвенція про ландшафти, розроблена Конгресом місцевих і регіональних влад Європи, прийнята РЄ (жовтень 2000 рік).

Системний аналіз наведених міжнародних документів дав змогу сформулювати доктринальну позицію авторів, які, по-перше, пов'язують із фактом регламентації міжнародного співробітництва ОМСВ як сам факт формування таких МПС, так і факт їхніх особливостей як міжнародних договірних актів. По-друге, автори, визначаючи правову природу МПС, стверджують, що вони виникають на основі формулювання спільно вироблених державами принципів підходів з тієї самої проблематики, як міжнародно-легальні принципи становлення, функціонування та розвитку інституту місцевого самоврядування в конкретних державах. По-третє, зазначається, що такий стан справ має важливе значення у внутрішньодержавному та в міжнародному аспектах, бо така діяльність держав у профільній сфері характеризуються глобалізацією і одночасною актуалізацією предметів правового регулювання [41].

Крім того, вважаємо, що варто зазначити що в рамках діяльності РЄ також було прийнято низку міжнародних документів «м'якого права», які стосуються окремих аспектів здійснення демократії на рівні МСВ. До таких актів можна зарахувати чотири Кодекси, які в різні роки були ухвалені в рамках РЄ, та містять найбільш ефективні практики в окремо взятих сферах демократії та стосуються, зокрема, й рівня МСВ:

1) Кодекс належної практики у виборчих справах, ухвалений Венеційською Комісією 18–19 жовтня 2002 року (англ. Code of Good Practice in Electoral Matters: Guidelines and Explanatory Report, CDLAD (2002) 023rev) [42];

2) Кодекс належної практики щодо референдумів (англ. Code of Good Practice on Referendums, CDL-AD (2007) 008rev) [43], ухвалений Радою з демократичних виборів 16 грудня 2006 року. та Венеційською Комісією 16–17 березня 2007 року;

3) Кодекс належної практики щодо політичних партій (англ. Code of Good Practice in the field of Political Parties, CDL-AD (2009) 002) [44], ухвалений Венеційською Комісією 12–13 грудня 2008 року;

4) Кодекс кращих практик участі громадянськості у процесі прийняття рішень (англ. Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision Making Process, CONF/PLE(2009) CODE1) [45], ухвалений Конференцією міжнародних неурядових організацій РЄ на засіданні 1 жовтня 2009 року.

Треба враховувати можливість перетворення наведених документів в МПС за умови включення їхніх норм повністю або частково в міжнародні регіональні угоди зі спеціальних питань.

Іскравим свідченням становлення міжнародного муніципального права як галузі міжнародного публічного права є відповідні проблеми, з на якими стикаються держави під час виконання міжнародних договірних норм, що виступають МПС МСВ. Прикладом може служити Україна, враховуючи те, що наша держава є активним учасником загальносвітових інтеграційних процесів, вона включила у конституційно-правове регулювання національної сфери МСВ значну кількість МПС про МСВ, що містяться в міжнародних договорах, підписаних нею, використовуючи механізм національної імплементації норм міжнародного права до чинного національного конституційного законодавства. Але деякі міжнародні стандарти продовжують бути лише декларативними для суспільства України через те, що, по-перше, міжнародні договори, в яких вони містяться, ще не підписано нашою державою; по-друге, підписання деяких з міжнародних договорів, що містять міжнародні стандарти, сьогодні практично неможливо, враховуючи те, що запозичення їх національним законодавством призведе до порушень балансу законодавчих імперативів і координат, що склалися в національному конституційному праві; по-третє, велику проблему становлять питання забезпечення реалізації МПС у сфері МСВ, що вже підписані Україною і запозичені її системою національного законодавства, але не можуть бути реалізованими, враховуючи їх внутрішню суперечливість з положеннями чинної Конституції України.

Щоб проілюструвати наведені негативні тенденції, хочемо детальніше розглянути деякі аспекти невідповідності чинного законодавства України МПС у сфері МСВ.

У ч. 2 ст. 3 Європейської хартії місцевого самоврядування 1985 року зафіксовано, що «Місцеве самоврядування... здійснюється радами або зборами, ...які можуть мати підзвітні їм виконавчі органи». Системний аналіз чинного законодавства України (ст. 140–143 Конституції України, ст. 5, 7, 8, 10 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»

тощо), свідчить, що ці норми загалом відповідають міжнародним стандартам сьогодення. Але в ст. 1 цього профільного Закону України, що містить його глосарій, говориться, що виконавчими органами рад є органи, які відповідно до Конституції України та цього Закону створюються сільськими, селищними, міськими, районними в містах (у разі їх створення) радами для здійснення виконавчих функцій і повноважень місцевого самоврядування у межах, визначених цим та іншими законами. Мета їх роботи – виконувати виконавчі функції і повноваження МСВ у межах, які визначаються цим та іншими законами. Ми бачимо, що в переліку виконавчих органів згідно із Законом України «Про місцеве самоврядування в Україні» немає виконавчих органів районних та обласних рад.

Ще у березні 2007 року на дводенному міжнародному семінарі Верховної Ради України, що проводився з ініціативи Комітету з питань державного будівництва, регіональної політики та місцевого самоврядування та з питань європейської інтеграції обговорювалися проблеми виконання Україною зобов'язань як держави – члена Ради Європи в галузі місцевого та регіонального розвитку та імплементації Європейської Хартії місцевого самоврядування. Тоді ж зазначалося, що сучасні обласні ради, які є ключовими органами у здійсненні транскордонного співробітництва, не володіють власними виконавчими органами та кваліфікованими кадрами, які були б здатні генерувати нові ідеї, залучаючи інвестиції, та здійснювати ефективне управління транскордонними проектами [46]. Місцеві державні адміністрації якраз з цієї причини змушені виконувати функції виконавчих органів у районах та областях згідно з визначеними в законодавстві делегованими повноваженнями.

Тому автори вважають, що така ситуація суттєво обмежує повноваження районних та обласних рад у зазначеній сфері. Згідно з делегованими повноваженнями місцеві державні адміністрації набувають потреби у подвійній підзвітності. Вони звітують як органи виконавчої влади на місцях перед центральними органами державної влади («по-вертикалі», за основним змістом правовідносин), та ОМСВ («по-горизонталі», стосовно делегованих повноважень). Багато представників конституційно-правової та муніципально-правової доктрини обґрунтовано вважають це неприпустимим. Отже, Конгрес місцевих і регіональних влад Європи (далі – КМРВЕ) рекомендує поступово змінювати цю ситуацію, забезпечуючи можливість для рад усіх рівнів мати підзвітні, а також підпорядковані їм адміністративні органи.

Сфера застосування компетенції місцевого самоврядування також достатньо проблемна тема. У ч. 2 ст. 4 Європейської хартії місцевого самоврядування зазначено, що ОМСВ мають повне право в межах закону вирішувати вільно будь-які питання, не вилучені зі сфери їх компетенції і вирішення яких не доручено іншим органам. Така норма фактично окреслює право, яким ОМСВ дозволяється все, що не заборонено законом.

Але у ст. 25 профільного Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» закріплюється, що сільські, селищні, міські ради правомочні розглядати і вирішувати питання, зараховані Конституцією України та іншими законами до їх відання – тобто, йдеться про практичну відсутність принципу самостійності ОМСВ у реалізації їх компетенційних повноважень, бо феноменологія їхньої компетенції довільно звужується законодавцем тільки до повноважень, наданих їм законодавством України. Отже, дозволено тільки те, що чітко визначено законом. Це свідчить про те, що порушується надане законодавством України і визнане МПС генетично важливе право ТГ на самостійне вирішення питань місцевого значення, тобто грубо порушується сам принцип їх правової автономії. Вважаємо, що ця ситуація потребує не тільки уточнення й удосконалення у національному законодавстві держави, а фактично нової редакції ст. 25 профільного Закону.

Важливо згадати і про те, що існує міжнародний принцип-стандарт територіальної визначеності адміністративних одиниць. Згідно зі ст. 5 Європейської хартії місцевого самоврядування зміни в межах територіальних кордонів ОМСВ не відбуваються без попереднього з'ясування позиції відповідних місцевих громад. Цю позицію визначають шляхом проведення референдуму, якщо це дозволено законом, водночас законодавство України не визначає територіальну основу МСВ, а це фактично є територією, у межах якої ТГ здійснює МСВ. Звідси можемо погодитися з Н.В. Камінською, що проблемою стала реалізація самого принципу незмінності територіальних меж ОМСВ в Україні [47]. А після проведення Кабіне-

том Міністрів України та Верховною Радою України реформи районування в Україні – змін меж районів, необхідних для утворення об'єднаної територіальної громади в 2020 році, без урахування або з ігноруванням позиції ОМСВ, вона тільки посилилась і набула суттєвого конфліктогенного навантаження [48].

Крім того, існує проблемне питання забезпечення відповідного кадрового потенціалу у сфері МСВ. У ст. 6 Європейської хартії місцевого самоврядування зафіксовано, що умови служби найманих працівників ОМСВ мають дозволяти добір висококваліфікованого персоналу з урахуванням особистих якостей та компетентності, а для цього мають бути забезпечені належні можливості професійної підготовки, винагороди та просування по службі. Заразом сучасні реалії вирішення кадрових питань МСВ мають чимало проблем, що стосуються організаційного, інтелектуального та фінансового забезпечення у їх вирішенні. Згідно з пропозицією Голодержслужби України, для їх вирішення варто створити Програму державної підтримки підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації посадових осіб місцевого самоврядування. Мета її створення – вирішення кадрових проблем. Треба забезпечити реалізацію програми, враховуючи існуючу низку навчальних закладів і нову систему цільових тренінгових центрів, створення яких передбачить ця програма [49].

Крім того, заслуговують на увагу пропозиції фахівців щодо кадрового забезпечення діяльності органів публічної влади як важливого аспекту їхньої діяльності, від організації якого залежить виконання місії будь-якого органу влади – а саме, задоволення потреб населення території для поліпшення якості життя громадян. Отже, підсумком ефективного кадрового забезпечення є якісне надання (виробництво) публічної послуги, що, безумовно, може активно вплинути на поліпшення добробуту населення території. Для цього потрібно забезпечувати високопрофесійними кадрами органи публічної влади, що може відбуватися в чотири етапи:

- 1) підготовка професійних управлінських кадрів у спеціалізованих ВНЗ;
- 2) підбір персоналу через законодавчо закріплені процедури;
- 3) діяльність державних службовців з надання публічних послуг через оцінку кадрового потенціалу;
- 4) оцінка ефективності кадрового забезпечення органів публічної влади [50].

На думку авторів, сфера реформування системи добору персоналу й проходження служби в ОМСВ також об'єктивно потребує збільшення витрат на фінансування праці їхніх службовців. Мета – привести чинне законодавство України до міжнародних стандартів умов служби таких співробітників. Варто, крім того, систематично інформувати населення про потребу в кадрах, впровадити систему об'єктивної оцінки та заохочення діяльності службовців, стимулюючи адміністративну культуру.

Одним із найвагоміших питань у сфері локальної демократії є проблема контролю за діяльністю ОМСВ. Цьому присвячено положення ст. 8 Європейській хартії місцевого самоврядування. Треба констатувати, що сьогодні в Україні чіткої та прозорої системи органів адміністративного нагляду за діяльністю ОМСВ немає. Не визначено не тільки її обсяг, предмет і методи повноважень таких органів, які могли б базуватися на відповідності заходів контролюючого органу інтересам, які він покликаний охороняти, а й не визначено самі такі органи та їхню систему.

У ст. 20 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», що передбачає державний контроль за діяльністю органів і посадових осіб МСВ, містяться концептуальні положення, що такий контроль: а) може відбуватися лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України, і б) не має призводити до втручання органів державної влади чи їх посадових осіб у реалізацію ОМСВ наданих їм власних повноважень. Треба зазначити, що тривають процеси децентралізації повноважень органів публічної влади, в рамках яких у межах конституційної реформи запропоновано введення інституту префекта як контролюючого органу за діяльністю ОМСВ, розроблено відповідний проєкт Закону України «Про префектів» [51].

Загальновідомо, що питання фінансування є найбільш проблемним аспектом МСВ, від вирішення якого напряму залежить його спроможність та ефективність. У ст. 9 Хартії зазначено, що «Органи місцевого самоврядування мають право... на свої власні адекватні фінансові ресурси, якими вони можуть вільно розпоряджатися в межах своїх повно-

важень». Але законні повноваження ОМСВ на виконання деяких обов'язків не матимуть сенсу і управлінського ефекту, якщо вони позбавлені фінансових засобів, потрібних для цього. Наявний дисбаланс між закріпленими та власними джерелами фінансових доходів, як і особливості виконуваних функцій ОМСВ у цій сфері, засвідчують сумнівну відповідність цьому європейському стандарту, який регулює функціонування системи місцевих фінансів [52].

Треба зазначити, що такий стан справ змінюється завдяки муніципальній реформі, що розпочалася з децентралізації повноважень у сфері фінансового забезпечення місцевого самоврядування – бюджетної децентралізації, яка в умовах структурної перебудови національної економіки спрямована на формування фінансової незалежності ОМСВ, що у підсумку є одним з основних чинників збільшення фінансової спроможності регіону.

Отже, забезпечення стійкого розвитку ТГ у процесах бюджетної децентралізації – пріоритетне завдання ОМСВ [53].

Необхідність упровадження бюджетної децентралізації об'єктивно зумовлена також станом сучасного українського суспільства, потребою у посиленні громадського впливу на підготовку і прийняття публічно-владних рішень, попитом на підвищення якості управління на всіх рівнях з урахуванням громадсько-політичних викликів, стимулювання розвитку регіонів для подолання економічної кризи, залучення необхідних інвестиційних ресурсів [54].

Враховуючи те, що однією з основних складових бюджетної політики є регулювання місцевих бюджетів, ефективність якого впливає на соціально економічний розвиток регіонів і держави в цілому, можна зробити висновок, що від рівня ефективності формування доходів місцевих бюджетів залежить ефективність можливості виконання ОМСВ відповідних функцій, насамперед щодо соціального захисту населення, надання послуг з освіти, охорони здоров'я, розвитку житлово-комунального господарства [55]. Тому позитивним результатом є поступове зростання власних доходів місцевих бюджетів країни, а також частки власних доходів місцевих бюджетів (загальний фонд) у ВВП розвитку бюджетної децентралізації в Україні, що стало можливим завдяки розширенню повноважень і підвищенню зацікавленості ОМСВ в реалізації заходів щодо залучення резервів наповнення бюджету та підвищення ефективності адміністрування податків і зборів.

Отже, сучасні економічні умови, що склалися в Україні, як і питання фінансової незалежності ОМСВ, ще залишають багато питань. Повністю реалізувати принцип фінансової автономності МСВ можна тільки в умовах зростання економіки країни, виконуючи та контролюючи місцеві бюджети, збираючи, витрачаючи місцеві податки і збори відповідно до єдиного законодавчого акту.

Значущим питанням розвитку МСВ в Україні залишається створення «єврорегіонів». Європейська конвенція про основні принципи транскордонного співробітництва територіальних громад або органів влади 1980 року закріплює базові засади та основні положення системи міжнародного співробітництва. Розглядаються умови взаємодії суміжних і сусідніх регіонів держав та місцевої влади. Ця конвенція дала організаційний імпульс створенню «єврорегіонів» як своєрідних макроекономічних і політичних регіональних інтеграційних структур. Вони мають міжнародний характер і розвинуту спільну соціально-економічну інфраструктуру, що є оптимальною для розвитку транскордонного співробітництва (далі – ТС). У цьому аспекті можна погодитися з дослідником В.О. Боярським [56] у тому, що сучасне ТС – це спільні колективні конструктивні заходи діяльності спрямованості, що, по-перше, скеровані на розвиток відносин між територіально-адміністративними одиницями або їх владами (суб'єктний критерій); по-друге, такі суб'єкти в контекстуалізації топосу, тобто територіально зазвичай розташовані в рамках юрисдикції двох або більше суміжних держав, хоча в останні роки ця вимога перманентно нівелюється (географічний критерій); по-третє, такі міжнародні відносини відбуваються у відповідних організаційних та організаційно-правових формах (організаційний критерій); по-четверте, визначення, вибір і використання таких форм та їх суб'єктів-учасників передбачає укладання відповідних угод між державами (нормативний критерій). Крім того, по-п'яте, в розумінні об'єктивного критерію, в умовах міжнародних відносин, що реалізуються особливо в

рамках тенденції міждержавної інтеграції ТС неминуче стає багатостороннім (об'єктивний критерій), у цьому випадку зростає не тільки кількість держав-учасниць, а й різноманіття суб'єктів співробітництва: держав, транснаціональних фірм, банків, етносів тощо, які володіють різними рівнями легітимності, різними спонукальними інтересами, різними раціональними можливостями [57].

Отже, можна констатувати, що опорним критерієм сучасного ТС є географічний критерій, що зразу ж робить такий вид співробітництва характерним для міжнародних відносин. Найбільше це властиво Чорноморському регіону, який ще не став регіоном достатньо інтенсивної кооперації. Конгрес місцевих і регіональних влад РЕ висуває ініціативу стосовно утворення окремого євро регіону в басейні Чорного моря. Активними учасниками у роботі цього регіону мають бути й українські регіони.

Важливого значення в розвитку МСВ в Україні набувають 12 принципів «доброго врядування» (good governance), що є частиною Європейської стратегії інновацій та доброго врядування на місцевому рівні, яку було схвалено у 2007 році у Валенсії (Іспанія) під час конференції європейських міністрів, відповідальних за місцеве самоврядування та фактично виступають у ролі МПС МСВ [58].

На думку Т. Безверхнюк, «добре врядування» як механізм забезпечення функціонування суспільства як цілісної саморегульованої системи – спосіб реалізації публічної влади, завдяки якому досягаються: відповідність публічної політики потребам суспільного розвитку; реальна участь громадян у виробленні та реалізації публічної політики; об'єднання потенціалу всіх трьох секторів (влада, бізнес, громадськість); постійний контроль різних сегментів суспільства за публічною владою тощо [59]. Тобто йдеться про побудову локального соціуму якісно нового характеру, що реально діє на принципах самоорганізації та самодіяльності.

Більшою мірою лаконічності характеризується визначення «доброго врядування», яке наводить П. Хіртст, який стверджує, що воно означає створення ефективної політичної структури, придатної до приватної економічної діяльності: стабільні режими, верховенство закону, ефективне державне управління, пристосоване до ролей, які може виконувати уряд, і сильне громадянське суспільство, незалежне від держави [60]. Автор розуміє досліджувану систему управління у більш практичному – економічному сенсі як таку, що може запровадити в соціум на рівні держави та на локальному рівні, по-перше, гармонійні відносини між суб'єктами публічної влади та суб'єктами-об'єктами її впливу; по-друге, сформулювати стабільний правовий простір для розвитку; по-третє, побудувати ефективну систему державно-локального управління і взаємодії.

Отже, враховуючи наведене вище, у 2008 році Комітетом Міністрів РЕ було затверджено Європейську стратегію щодо інновацій і доброго врядування на місцевому рівні, основними принципами, якої, одночасно з МПС МСВ, є:

- чесне проведення виборів, представництво та участь, щоб забезпечити реальні можливості для всіх громадян мати свій голос у вирішенні місцевих справ;
- чутливість, щоб забезпечити, аби місцева влада чутливо реагувала на законні очікування та потреби громадян;
- ефективність і результативність, щоб забезпечити досягнення цілей і водночас найбільш раціональне використання ресурсів;
- відкритість і прозорість, щоб забезпечити публічний доступ до інформації та полегшити розуміння щодо ведення суспільних справ;
- верховенство права, щоб забезпечити справедливість і політичну нейтральність місцевої влади у своїй діяльності;
- етична поведінка, щоб забезпечити перевагу суспільних інтересів над приватними;
- компетенції та спроможність, щоб забезпечити здатність представників і посадових осіб місцевої влади виконувати свої обов'язки;
- інновації та відкритість до змін, щоб забезпечити здобуття користі від нових рішень і кращих практик;
- сталий розвиток та орієнтація на довготермінові результати, щоб враховувати інтереси майбутніх поколінь у збереженні національної (місцевої) спадщини;

– надійний фінансовий менеджмент, щоб забезпечити ощадливе та продуктивне використання публічних фінансів та інших матеріальних коштів;
– права людини, культурне різноманіття та соціальне згуртування, щоб забезпечити захищеність і повагу до всіх громадян, коли права жодної людини не порушуються;
– підзвітність, щоб забезпечити відповідальність посадових осіб місцевої влади за свої дії [61].

Звичайно, реалізація принципів доброго врядування (good governance) залишається викликом для органів державного управління та МСВ і загалом для суспільно-політичного дискурсу сучасної України, але їх врахування як міжнародних настанов щодо побудови оптимальної системи публічної влади в майбутньому дасть змогу перетворити їх з настанов «м'якого права» в повноцінні МПС.

Наразі ми можемо погодитися з думкою І.С. Демченка, згідно з якою Україна протягом останніх років змогла пройти доволі складний і динамічний шлях розвитку системи самоврядування, привести його до сучасних світових стандартів. Але, на жаль, цей шлях ще далеко не завершений, і буде продовжуватися поступово [62], отже, і проблематика запозичення МПС МСВ в повсякденну практику МСВ держави залишається актуальною.

Висновки. Локальна демократія з принципами індивідуального підходу має розглядатися не на рівні населення, що проживає на тій чи іншій території, а щодо спроможності ОМСВ вирішувати питання місцевого значення. Важливою є їх компетенція, порядок здійснення повноважень, наявність коштів для цього, організація та законність діяльності. Потрібно змінювати і доповнювати національне законодавство, приймати нові нормативні акти, скеровані на виконання Резолюцій і Рекомендацій, що надаються Конгресом місцевих і регіональних влад Європи. Удосконалення також потребує зворотний процес, коли опрацювання та прийняття національного законодавства відбувається без урахування норм міжнародного права, що є вже обов'язковими для України, бо містяться в міжнародних договорах, що, по-перше, нею вже підписано; по-друге, вони вже мають юридичну силу ординарного законодавчого акту.

Проблемою залишається приєднання України як держави – члена РЄ до деяких її міжнародних угод. Наприклад, якщо Україна приєднається до Конвенції РЄ про участь іноземців у громадському житті на місцевому рівні (лютий 1992 року), яка все ще не набрала чинності для держав – членів РЄ, що містить положення про надання іноземцям, які проживають у відповідній ТГ понад п'ять років, активного і пасивного виборчого права, результатом цього стане потреба у повній зміні філософії, моделі та кваліфікаційних вимог (цензів) виборів в ОМСВ, а згодом і філософії загальнонаціонального виборчого процесу.

Треба визнати, що активне співробітництво України з РЄ та іншими міжнародними організаціями у сфері МСВ допомогли їй створити надійний інструментарій демократичних правових реформ, наближаючи місцеві органи публічної влади до визнаних європейських правових цінностей.

У цілому національне законодавство України відповідає світовим стандартам, але варто вдосконалити деякі норми законодавства. Найперше це стосується фінансування ОМСВ, обмеження компетенції місцевих держадміністрацій до рівня контрольних функцій і посередництва між ОМСВ, виконавчою владою та Президентом. Крім того, є сенс забезпечувати механізм впровадження МПС МСВ для суб'єктів українського місцевого самоврядування.

Отже, завдяки закріпленню принципів свободи, рівності та справедливості в законодавствах держав і нормах міжнародного права, які сприйняли їхні правові системи, стала можливою легалізація загального виборчого права на місцевому рівні, а також можливість членів ТГ брати участь в управлінні місцевими справами. Сучасне МСВ, що історично склалось із ліберально-демократичних реформ, реально зумовило трансформаційні процеси в публічній владі на місцях і сприяло появі різних систем МСВ.

Резюмуючи, можна констатувати таке:

– у міжнародному публічному праві тривають активні процеси формування нової галузі – міжнародного муніципального права, що відбувається в умовах формування та прояву потужних глобальних тенденцій конституціоналізації міжнародного публічного права та інтернаціоналізації конституційного правопорядку держав;

– ознаками формування міжнародного муніципального права є:

а) формування специфічного предмета правового регулювання й апробування методу правового регулювання в міжнародному договірному праві (імперативний метод) та на рівні міжнародної нормотворчості міжнародних неурядових організацій місцевих влад (диспозитивний метод);

б) запозичення інституту МСВ з національного рівня на універсальний як об'єкта міжнародно-правового регулювання, міжнародної договірної нормотворчості та нормотворення;

в) визнання глобальної ролі МСВ у становленні і розвитку людської цивілізації, охороні та продовженні людської популяції, у вирішенні найактуальніших питань існування людини впродовж життєвого циклу;

г) активні процеси формування міжнародних правових стандартів МСВ на рівні міжнародних міжурядових і неурядових організацій та їх активне запозичення в національне конституційне право держав – членів міжнародного співтовариства.

Список використаної літератури

1. Peters A. Compensatory Constitutionalism: The Function and Potential of Fundamental International Norms and Structures. *Leiden Journal of International Law*. 2006. Vol. 19. P. 580.
2. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995118#Text> (дата звернення: 21.10.2021).
3. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Валяровский Ф.И. Конституционализация международного права как глобальная тенденция. URL: <https://pgu.ru/upload/iblock/83f/uch2011i00034.pdf> (дата звернення: 21.10.2021).
5. Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995010#Text> (дата звернення: 21.10.2021).
6. Загальна декларація прав людини 1948 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995015#Text> (дата звернення: 21.10.2021).
7. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995043#Text>; Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995042#Text> (дата звернення: 21.10.2021).
8. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995004#Text> (дата звернення: 21.10.2021).
9. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червня 2004 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення: 21.10.2021).
10. Peters A. The Merits of Global Constitutionalism. *Indiana Journal of Global Legal Studies*. 2009 (Summer). Vol. 16. Issue 2. P. 399.
11. Schwöbel Ch. The Appeal of the Project of Global Constitutionalism to Public International Lawyers. *German Law Journal*. 2012. Vol. 13. № 1. P. 1–22.
12. Богданди фон А. Доктринальный конструктивизм в прошлом и будущем: стратегия ответа на насущные вопросы, стоящие перед конституционно-правовой наукой в Европе. Сравнительное конституционное обозрение. 2010. № 1. С. 58.
13. Bogdandy von A. Pluralism, Direct Effect, and the Ultimate Say: On the Relationship between International and Domestic Constitutional Law. *International Journal of Constitutional Law*. 2008. Vol. 6. No. 3–4. P. 402.
14. Интернационализация конституционного права: современные тенденции: монография под ред. Н.В. Варламовой и Т.А. Васильевой. Москва: ИГП РАН, 2017. С. 18.
15. Goodin R. Designing Constitutions: the Political Constitution of a Mixed Commonwealth. *Constitutionalism and Transformation: European and Theoretical Perspectives* / ed. by R. Bellamy, D. Castiglione. Blackwell, 1996. P. 223.
16. Осятынский В. Парадоксы конституционного заимствования. Сравнительное конституционное обозрение. 2004. № 3. С. 53; Sanders Ch. Constitutional Culture in Transition. *Constitutional Cultures* / ed. by M. Wyrzykowski. Warszawa, 2001. P. 37.

17. Баймуратов М.О., Погорілко В.Ф., Бальцій Ю.Ю. Муніципальне право України: підручник. Київ: Правова єдність, 2009. 720 с.
18. Європейська хартія місцевого самоврядування 1985 року; Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями 1980 року.
19. Заключение 12 (1999) о предварительном проекте Всемирной хартии местного самоуправления. URL: <https://rm.coe.int/168071ae3e> (дата звернення: 21.10.2021)..
20. Malcolm N. Shaw. International Law. Sixth edition. Cambridge University Press, 2008. P. 129–139.
21. Karl Josef Partsch. International Law and Municipal Law. Encyclopedia of Disputes Installment. 1987. P. 238–257. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780444862419500634> (дата звернення: 21.10.2021).
22. Баймуратов М., Ожерельєв В. Міжнародне публічне право і ноосфера: на шляху до створення єдиної аналітичної моделі. Публічне право. 2019. № 1 (33). С. 120.
23. Інтеріоризація. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 21.10.2021).
24. Бурдьє П. Экономическая антропология: курс лекций в Коллеж де Франс (1992–1993) / пер. с фр. Д. Кралечкина. Москва: Дело: РАНХиГС, 2018. С. 47.
25. Бобровник Д.О. Глобалістський потенціал територіальної громади: теоретичні підходи до визначення. Часопис Київського університету права. 2019. № 2. С. 79–85.
26. Кофман Б.Я. Роль конституційного права в забезпеченні правового статусу людини, особистості і громадянина в умовах глобалізації: питання теорії та практики: монографія. Київ: Людмила. 2019. 355 с.
27. Баймуратов М.О. Публічна самоврядна (муніципальна) влада в Україні: методологічні підходи до визначення основних ознак. Публічне право. 2011. Вип. 2. С. 4–11.
28. Кофман Б.Я. Роль конституційного права в забезпеченні правового статусу людини, особистості і громадянина в умовах глобалізації: питання теорії та практики: монографія. Київ: Людмила, 2019. С. 241–259.
29. Камінська Н.В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз. Київ: КНТ, 2010. С. 145.
30. Устав Организации Объединённых Наций и Устав Международного Суда (Нью-Йорк, 26 июня 1945 года. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995010#Text> (дата звернення: 21.06.2021).
31. Heins V. Nongovernmental Organizations in International Society: Struggles over Recognition. New York: Palgrave Macmillan, 2008. P. 43.
32. Союз Международных Ассоциаций. Yearbook of International Organizations: Guide to Global Civil Society Networks, 2000–2001. Vol. 1. Munich, 2002. P. 1407.
33. Декларация социального прогресса и развития: Принята резолюцией 2542 (XXIV) Генеральной Ассамблеи ООН от 11 декабря 1969 года. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995116#Text> (дата звернення: 21.10.2021).
34. Горбатенко В.П. Всесвітня Декларація місцевого самоврядування. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко. Т. 1: А–Г. Київ: Укр. енциклопедія, 1998. С. 332.
35. Погорілко В.Ф., Баймуратов М.О., Бальцій Ю.Ю., Батанов О.В, Волошин Ю.О. Муніципальне право України. Київ: Правова єдність, 2009. С. 112.
36. Статут Ради Європи (Лондон, 5 травня 1949 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994001#Text> (дата звернення: 21.10.2021).
37. Європейська рамкова конвенція про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями (Мадрид, 21 травня 1980 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995106#Text> (дата звернення: 21.10.2021).
38. Європейська хартія місцевого самоврядування (м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994036#Text> (дата звернення: 21.10.2021).
39. Погорілко В.Ф., Баймуратов М.О., Бальцій Ю.Ю., Батанов О.В., Волошин Ю.О. Муніципальне право України. Київ: Правова єдність, 2009. С. 116.

40. Копил Б.К. Досвід реформування місцевого самоврядування в країнах Європейського Союзу. URL: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-4/doc/2/08.pdf> (дата звернення: 21.10.2021).

41. Баймуратов М.А. Международные стандарты местного самоуправления и их роль в становлении публичной самоуправленческой (муниципальной) власти в Украине. URL: <http://..tfiles/docs/bulleten/18> (дата звернення: 21.10.2021).

42. Code of Good Practice in Electoral Matters: Guidelines and Explanatory Report, CDLAD(2002)023rev. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2002\)023rev2-cor-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2002)023rev2-cor-e) (дата звернення: 21.10.2021).

43. Code of Good Practice on Referendums, CDL-AD (2007) 008rev. URL: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282007%29008-e> (дата звернення: 21.10.2021).

44. Code of Good Practice in the field of Political Parties, CDL-AD (2009) 002. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)002-e) (дата звернення: 21.10.2021).

45. Code of Good Practice for Civil Participation in the DecisionMaking Process, CONF/PLE(2009) CODE. URL: <https://www.coe.int/en/web/ingo/civil-participation> (дата звернення: 21.10.2021).

46. Про інтенсифікацію співробітництва України з європейським союзом у рамках євро регіонів та перспективи транскордонного співробітництва: Парламентські слухання. Сесійний зал Верховної Ради України, 16 травня 2007 року. URL: http://static.rada.gov.ua/zakon/skl5/par_sl/sl1605107.htm (дата звернення: 21.10.2021).

47. Камінська Н.В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз. Київ: КНТ, 2010. С. 147.

48. Про внесення змін до Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 січня 2020 року № 34. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2020-%D0%BF#Text>; Уряд підтримав проекти постанов ВРУ про утворення та ліквідацію районів в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-pidtrimav-proektipostanov-vru-pro-utvorennya-ta-likvidaciyu-rajoniv-v-ukrayini>; Про утворення та ліквідацію районів: Постанова Верховної Ради України від 17 липня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (дата звернення: 21.10.2021).

49. Сороко В. Досвід та актуальні проблеми кадрового забезпечення органів місцевого самоврядування в сучасних умовах. URL: http://www.guds.gov.ua/control/uk/publish/printable_article (дата звернення: 21.10.2021).

50. Вольська О., Сапельнікова Н., Кольцова Д. Актуальні проблеми кадрового забезпечення органів публічної влади. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. 2019. Вип. 1. С. 11.

51. Беззуб І. Введення інституту префектів в Україні: користь чи загроза для місцевого самоврядування. URL: http://www.nbuviar.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2148:vvedennya-institutu-prefektiv-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350 (дата звернення: 21.10.2021).

52. Бутурлакiна Т.О., Оленчин В.В. Проблеми зміцнення фінансової незалежності місцевого самоврядування. Науковий вісник Ужгородського університету. Економіка. 2010. Вип. 31. С. 228.

53. Кужелев М.О., Плахотнюк В.В. Формування місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації. Економічний вісник університету. 2018. Вип. 36(1). С. 305.

54. Нечипоренко А.В., Качула А.Г. Бюджетна децентралізація в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку. Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. «Економічні науки». 2018. № 29 (2). С. 95.

55. Кужелев М.О., Плахотнюк В.В. Формування місцевих бюджетів в умовах бюджетної децентралізації. Економічний вісник університету. 2018. Вип. 36 (1). С. 306.

56. Боярський В.О. Транскордонне співробітництво як міжнародний принцип місцевого самоврядування. Конституційні принципи місцевого самоврядування та регіональна політика ЄС: тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 18 травня 2020 року). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2020. С. 143.

57. Верхованцева К.С. Развитие современного трансграничного сотрудничества России и стран Европы: сравнительный характер: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. полит. наук: 23.00.04. Москва, 2009. С. 11.

58. Толкованов В.В. Стандарти та принципи доброго врядування на місцевому і регіональному рівнях як загальноєвропейська цінність. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=565> (дата звернення: 21.10.2021).

59. Безверхнюк Т.М., Саханенко С.Є., Топалова Е.Х. Європейські стандарти врядування на регіональному рівні: монографія. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2008. С. 76.

60. Definition of basic concepts and terminologies in governance and public administration. Compendium of basic terminology in governance and public administration. 2006. P. 4. URL: <http://www.unpan1.un.org/intradoc/.../unpan022332.p> (дата звернення: 21.10.2021).

61. Толкованов В.В. Європейська стратегія інновацій та доброго врядування на місцевому рівні: основні завдання, історія виникнення та досвід впровадження. Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. 2011. Вип. 3 (47). С. 215.

62. Демченко І.С. Стан імплементації європейських правових стандартів місцевого самоврядування в Україні. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. 2011. № 4. С. 155.

INTERNATIONAL MUNICIPAL LAW AS A FIELD OF INTERNATIONAL PUBLIC LAW: ON THE QUESTION OF THE FORMATION OF THE INDUSTRY

Mykhaylo O. Baymuratov, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Political Science and Law, the South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences (Ukraine).

E-mail: baymuratov@ukr.net

Boris Ia. Kofman, Doctor of Legal Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University, Honored Lawyer of Ukraine (Ukraine).

E-mail: kofman.borys@gmail.com

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-1

Key words: *international public law, international municipal law, local self-government, constitutionalization of international law, internationalization of the constitutional law of states, municipal law, global constitutionalism, public power, decentralization, local democracy.*

The article is devoted to the scientific and theoretical substantiation of the position on the formation of international municipal law as a field of modern international public law. In domestic jurisprudence, the topic is being studied for the first time. The authors connect the emergence of international municipal law with the processes of constitutionalization of international public law and the internationalization of the constitutional legal order of states. These processes were accompanied by the growth of international recognition of the institution of local self-government. First of all, through its international legal regulation and contextualization of topical aspects of the activities of local governments, taking into account their international activities. In particular, through the development and adoption of a number of international multilateral treaties and the preparation at the United Nations level of the draft World Charter of Local Self-Government. In the context of the internationalization of the constitutional legal order of countries in the field of urban law, significant processes of borrowing international legal standards of local self-government by state constitutional law are indicated.

Based on the analysis of international practice, a conclusion is made about the compliance of Ukrainian legislation with international standards. At the same time, recommendations are given for its improvement, in particular, for financing local governments, budgetary decentralization, limiting the competence of local state administrations, etc.

The formation and development of the architecture of modern public international law, its institutional and structural system is usually associated with its sectoral construction, which is based on the definition of the subject of legal regulation and method of legal regulation. The emergence of a new subject of legal regulation in public international law, as an independent and autonomous legal system, is based on the actualization, emergence, activation, contextualization of cooperation in a new field of

interstate cooperation, which in practice is determined by the emergence of a new object of international law. In this case, the methods of international legal regulation in public international law remain constant – either imperative or dispositive.

However, today in the formation of new branches of public international law plays an important role trend that emerged during the formation of a new form of globalization – legal, which has such a nomenclature – the constitutionalization of public international law and the internationalization of constitutional order.

In general, the national legislation of Ukraine meets world standards, but some legislative norms should be improved. First of all, this concerns the financing of the local state administrations, limiting the competence of local state administrations to the level of control functions and mediation between the local governments, the executive branch and the President. In addition, it makes sense to provide a mechanism for the implementation of the international legal standards for the subjects of Ukrainian local self-government.

References

1. Peters A. Compensatory Constitutionalism: The Function and Potential of Fundamental International Norms and Structures. *Leiden Journal of International Law*. 2006. Vol. 19. P. 580.
2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1969), Vienna Convention “On the Law of Treaties”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995118#Text> (Accessed 21 October 2021).
3. The Constitution of Ukraine (1996), *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, vol. 30.
4. Valiarovskiy, F.Y. *Konstytutsyonalizatsiya mezhdunarodnoho prava kak hlobalnaia tendentsiya* [Constitutionalization of international law as a global trend]. Available at: <https://pgu.ru/upload/iblock/83f/uch2011i00034.pdf> (Accessed 21 October 2021).
5. Charter of the United Nations (1945), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995010#Text> (Accessed 21 October 2021).
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (1948), Universal Declaration of Human Rights, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995015#Text> (Accessed 21 October 2021).
7. The Verkhovna Rada of Ukraine, International Covenant on Civil and Political Rights (1966), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995043#Text>; International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (1966), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995042#Text> (Accessed 21 October 2021).
8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1950), European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995004#Text> (Accessed 21 October 2021).
9. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Law of Ukraine “About international agreements of Ukraine”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (Accessed 21 October 2021).
10. Peters, A. (2009), The Merits of Global Constitutionalism. *Indiana Journal of Global Legal Studies* (Summer). Vol. 16. Issue 2. P. 399.
11. Schwöbel, Ch. The Appeal of the Project of Global Constitutionalism to Public International Lawyers. *German Law Journal*. 2012. Vol. 13. № 1. P. 1-22.
12. Bohdandy, von A. (2010). *Doktrynalnyi konstruktivizm v proshlom y budushchem: strategiya otveta na nasushchnue voprosy, stoiashchye pered konstytutsyonno-pravovoi naukoj v Evrope* [Doctrinal constructivism in the past and the future: a strategy for answering the pressing questions facing constitutional law in Europe]. *Sravnytelnoe konstytutsyonnoe obozrenye* [Comparative constitutional review], no. 1, p. 58.
13. Bogdandy, von A. Pluralism, Direct Effect, and the Ultimate Say: On the Relationship between International and Domestic Constitutional Law. *International Journal of Constitutional Law*. 2008. Vol. 6. No. 3-4. P. 402.
14. Varlamova, N.V., Vasyleva, T.A. (2017), *Internatsyonalizatsiya konstytutsyonnoho prava: sovremennyye tendentsyy* [Internationalization of constitutional law: current trends]. Monograph. Moscow, IGP RAS, p. 18.
15. Goodin, R. Designing Constitutions: the Political Constitution of a Mixed Commonwealth. *Constitutionalism and Transformation: European and Theoretical Perspectives*. Ed. by R. Bellamy, D. Castiglione. Blackwell, 1996, p. 223.
16. Osiatunskiy, V. (2004). *Paradoksu konstytutsyonnoho zaymstvovaniya* [Paradoxes of constitutional borrowing]. *Sravnytelnoe konstytutsyonnoe obozrenye* [Comparative constitutional review], no. 3, p. 53; Sanders Ch. Constitutional Culture in Transition. *Constitutional Cultures*. Ed. by M. Wyrzykowski. Warszawa, 2001, p. 37.

17. Baimurato, M.O., Pohorilko, V.F., Baltysi, Yu.Yu. (2009), *Munitsypalne pravo* [Ukrainy Municipal law of Ukraine]. Kyiv, Legal unity, 720 p.
18. European Charter of Local Self-Government (1985); European Framework Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities (1980).
19. *Zakliuchenye 12 (1999) o predvartelnom proekte Vsemyrnoi khartyi mestnoho samoupravleniya* [Opinion 12 (1999) on the Preliminary Draft World Charter of Local Self-Government], available at: <https://rm.coe.int/168071ae3e> (Accessed 21 October 2021).
20. Malcolm, N. Shaw. *International Law*. Sixth edition. Cambridge University Press, 2008, pp. 129-139.
21. Karl Josef Partsch. *International Law and Municipal Law* (1987). *Encyclopedia of Disputes Installment*, pp. 238-257, available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780444862419500634> (Accessed 21 October 2021).
22. Baimuratov, M., Ozhereliev, V. (2019). *Mizhnarodne publichne pravo i noosfera: na shliakhu do stvorennia yedynoi analitychnoi modeli* [International Public Law and the Noosphere: Towards a Unified Analytical Model]. *Publichne pravo* [Public law], no. 1 (33), p. 120.
23. *Interioryzatsiia* [Interiorization]. *Vikipediya. Vilna entsyklopediia* [Wikipedia. Free encyclopedia], available at: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F> (Accessed 21 October 2021).
24. Burde, P. (2018). *Ekonomycheskaia antropohyia* [Economic Anthropology]. Moscow, Delo Publishing House, Russian Academy of Natural Sciences and Geography, p. 47.
25. Bobrovnyk, D.O. (2019). *Hlobalistskyi potentsial terytorialnoi hromady: teoretychni pidkhody do vyznachennia* [The globalist potential of the territorial community: theoretical approaches to definition]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava* [Journal of Kyiv University of Law], no. 2, pp. 79-85.
26. Kofman, B.Ia. (2019) *Rol konstytutsiinoho prava v zabezpechenni pravovoho statusu liudyny, osobystosti i hromadianyna v umovakh hlobalizatsii: pytannia teorii ta praktyky* [The role of constitutional law in ensuring the legal status of man, individual and citizen in the context of globalization: issues of theory and practice]. Monograph. Kyiv, Lyudmila Publishing House, 355 p.
27. Baimuratov, M.O. (2011). *Publichna samovriadna (munitsypalna) vlada v Ukraini: metodolohichni pidkhody do vyznachennia osnovnykh oznak* [Public self-government (municipal) power in Ukraine: methodological approaches to determining the main features]. *Publichne pravo* [Public law], issue 2, pp. 4-11.
28. Kofman, B.Ia. (2019). *Rol konstytutsiinoho prava v zabezpechenni pravovoho statusu liudyny, osobystosti i hromadianyna v umovakh hlobalizatsii: pytannia teorii ta praktyky* [The role of constitutional law in ensuring the legal status of man, individual and citizen in the context of globalization: issues of theory and practice]. Monograph. Kyiv, Lyudmila Publishing House, pp. 241-259
29. Kaminska, N.V. (2010). *Mistseve samovriaduvannia: teoretyko-istorychnyi i porivnialno-pravovyi analiz* [Local self-government: theoretical-historical and comparative-legal analysis]. Kyiv, KNT, 145 p.
30. Charter of the United Nations and Charter of the International Court of Justice (New York, 26 June 1945), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995010#Text> (Accessed 21 October 2021).
31. Heins, V. *Nongovernmental Organizations in International Society: Struggles over Recognition*. New York: Palgrave Macmillan, 2008. p. 43.
32. Union of International Associations. *Yearbook of International Organizations: Guide to Global Civil Society Networks, 2000-2001*. Vol. 1. Munich, 2002, p. 1407.
33. Declaration on Social Progress and Development: Adopted by UN General Assembly resolution 2542 (XXIV) of 11 December 1969, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995116#Text> (Accessed 21 October 2021).
34. Horbatenko, V.P. (1998). *Vsesvitnia Deklaratsiia mistsevoho samovriaduvannia* [World Declaration of Local Self-Government]. *Yurydychna entsyklopediia* [Legal encyclopedia], vol. 1, Kyiv, "Ukr. Encyclopedia", 332 p.
35. Pohorilko, V.F., Baimuratov, M.O., Baltsii, Yu.Iu., Batanov, O.V., Voloshyn, Yu.O. (2009). *Munitsypalne pravo Ukrainy* [Municipal law of Ukraine]. Kyiv, Legal Unity, p. 112.
36. Statute of the Council of Europe (London, 5 May 1949), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994001#Text> (Accessed 21 October 2021).
37. European Framework Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities (Madrid, 21 May 1980), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995106#Text> (Accessed 21 October 2021).

38. European Charter of Local Self-Government (Strasbourg, 15 October 1985), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994036#Text> (Accessed 21 October 2021).
39. Pohorilko, V.F., Baimuratov, M.O., Baltzii, Yu.Iu., Batanov, O.V., Voloshyn, Yu.O. (2009). *Munitsypalne pravo Ukrainy* [Municipal law of Ukraine]. Kyiv, Legal Unity, p. 116.
40. Kopyl, B.K. *Dosvid reformuvannia mistsevoho samovriaduvannia v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu* [Experience of local government reform in the European Union], available at: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-4/doc/2/08.pdf> (Accessed 21 October 2021).
41. Baimuratov, M.A. *Mezhdunarodnye standarty mestnoho samoupravleniya y ykh rol v stanovleny publychnoi samoupravlencheskoi (munytsypalnoi) vlady v Ukrainy* [International standards of local self-government and their role in the formation of public self-government (municipal) power in Ukraine], available at: <http://tfiles/docs/bulleten/18> (Accessed 21 October 2021).
42. Code of Good Practice in Electoral Matters: Guidelines and Explanatory Report, CDLAD(2002)023rev, available at: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2002\)023rev2-cor-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2002)023rev2-cor-e) (Accessed 21 October 2021).
43. Code of Good Practice on Referendums, CDL-AD (2007) 008rev, available at: <https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282007%29008-e> (Accessed 21 October 2021).
44. Code of Good Practice in the field of Political Parties, CDL-AD (2009) 002, available at: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2009\)002-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2009)002-e) (Accessed 21 October 2021).
45. Code of Good Practice for Civil Participation in the Decision Making Process, CONF/PLE(2009) CODE, available at: <https://www.coe.int/en/web/ingo/civil-participation> (Accessed 21 October 2021).
46. On the intensification of Ukraine's cooperation with the European Union within the framework of Euroregions and prospects for cross-border cooperation: Parliamentary hearings. Session Hall of the Verkhovna Rada of Ukraine, May 16, 2007, available at: http://static.rada.gov.ua/zakon/skl5/par_sl/sl1605107.htm (Accessed 21 October 2021).
47. Kaminska, N.V. (2010), *Mistseve samovriaduvannia: teoretyko-istorychni i porivnialno-pravovy analiz* [Local self-government: theoretical-historical and comparative-legal analysis]. Kyiv, KNT, 2010, p. 147.
48. Cabinet of Minister of Ukraine (2020), Resolution "On amendments to the Methodology for the formation of affluent territorial communities", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2020-%D0%BF#Text>; The Government supported the draft resolutions of the Verkhovna Rada on the formation and liquidation of districts in Ukraine, available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/uryad-pidtrimav-proektipostanov-vru-pro-utvorennia-ta-likvidaciyu-rajoniv-v-ukrayini>; On the formation and liquidation of districts: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text> (Accessed 21 October 2021).
49. Soroko, V. *Dosvid ta aktualni problemy kadrovoho zabezpechennia orhaniv mistsevoho samovriaduvannia v suchasnykh umovakh* [Experience and current problems of staffing of local governments in modern conditions] available at: http://www.guds.gov.ua/control/uk/publish/printable_article (Accessed 21 October 2021).
50. Volska, O., Sapelnikova, N., Koltsova, D. (2019). *Aktualni problemy kadrovoho zabezpechennia orhaniv publichnoi vlady* [Current problems of staffing public authorities]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine], vol. 1, p. 11.
51. Bezzub, I. *Vvedennia instytutu prefektiv v Ukraini: koryst chy zahroza dlia mistsevoho samovriaduvannia* [Introduction of the institute of prefects in Ukraine: benefit or threat to local self-government], available at: http://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2148:vvedennia-institutu-prefektiv-v-ukrajini&catid=8&Itemid=350 (Accessed 21 October 2021).
52. Buturlakina, T.O., Olenchyn, V.V. (2010). *Problemy zmitsnennia finansovoi nezalezhnosti mistsevoho samovriaduvannia* [Problems of strengthening the financial independence of local self-government]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Ekonomika* [Scientific Bulletin of Uzhgorod University. Economy], vol. 31, p. 228.
53. Kuzheliev, M.O., Plakhotniuk, V.V. (2018). *Formuvannia mistsevykh biudzhetyv v umovakh biudzhetnoi detsentralizatsii* [Formation of local budgets in terms of budget decentralization]. *Ekonomichnyi visnyk universytetu* [Economic Bulletin of the University] vol. 36 (1), p. 305.
54. Nechyporenko, A.V., Kachula, A.H. (2018). *Biudzhetna detsentralizatsiia v Ukraini: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku* [Budget decentralization in Ukraine: current status and development prospects].

Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Ser. "Ekonomichni nauky" [Scientific Bulletin of Kherson State University. Ser. "Economic Sciences"], no. 29 (2), p. 95.

55. Kuzheliev, M.O., Plakhotniuk, V.V. (2018). *Formuvannia mistsevykh biudzhetyv v umovakh biudzhethnoi detsentralizatsii* [Formation of local budgets in terms of budget decentralization]. *Ekonomichniy visnyk universytetu* [Economic Bulletin of the University], vol. 36 (1), p. 306.

56. Boiarskyi, V.O. (2020). *Transkordonne spivrobotnytstvo yak mizhnarodnyi pryntsyyp mistsevoho samovriaduvannia* [Cross-border cooperation as an international principle of local self-government]. *Konstytutsiini pryntsyypy mistsevoho samovriaduvannia ta rehionalna polityka YeS: tezy dopovidei Mizhnarodnoi nauково-praktychnoi konferentsii* [Constitutional Principles of Local Self-Government and EU Regional Policy: Abstracts of the International Scientific and Practical Conference]. Kharkiv, p. 143.

57. Verkholantseva, K.S. (2009). *Razvytye sovremennoho transhranychnoho sotrudnychestva Rossyy y stran Evropy: sravnytel'nyi kharakter*. Diss. kand. polyt. nauk [Development of modern cross-border cooperation between Russia and European countries: comparative nature. Ph.D of sci. diss.]. Moscow, p. 11.

58. Tolkovanov, V.V. *Standarty ta pryntsyypy dobroho vriaduvannia na mistsevomu i rehionalnomu rivniakh yak zahalnoievropeiska tsinnist* [Standards and principles of good governance at local and regional levels as a European value], available at: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=565> (Accessed 21 October 2021).

59. Bezverkhniuk, T.M., Sakhanenko, S.Ie., Topalova, E.Kh. (2008). *Yevropeiski standarty vriaduvannia na rehionalnomu rivni* [European standards of governance at the regional level]. Monograph. Odessa, ORIDU NADU, p. 76.

60. Definition of basic concepts and terminologies in governance and public administration. Compendium of basic terminology in governance and public administration [Electronic resource]. 2006, p. 4. Available at: <http://www.unpan1.un.org/intradoc/.../unpan022332.p> (Accessed 21 October 2021).

61. Tolkovanov, V.V. (2011). *Yevropeiska stratehiia innovatsii ta dobroho vriaduvannia na mistsevomu rivni: osnovni zavdannia, istoriia vynyknennia ta dosvid vprovadzhennia* [European strategy for innovation and good governance at local level: main objectives, history and experience of implementation]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia: zb. nauk. pr.* [Actual problems of public administration: coll. Science], vol. 3 (47), p. 215.

62. Demchenko, I.S. (2011). *Stan implementatsii yevropeiskykh pravovykh standartiv mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini* [Status of implementation of European legal standards of local self-government in Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho* [Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law Academy of Ukraine], no. 4, p. 155.

Одержано 15.12.2021.

УДК 342.3:352(477)

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-2

М.М. БАЙМУРАТОВ,

*аспірант Маріупольського державного університету,
заступник начальника департаменту з правової роботи Головного управління
податкової служби України в Одеській області (м. Одеса)
ORCID: 000-0002-3997-7463*

ФОРМУВАННЯ КОМПЕТЕНЦІЇ ОРГАНУ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЯК ОСНОВНА ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ ПОВНОВАЖЕНЬ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено масштабній реформі місцевого самоврядування, яка спрямована на подолання централізованої радянської системи та формування децентралізованої системи місцевої влади, а також збільшення повноважень самоврядних органів щодо розвитку відповідних територій. Автор зазначає, що світовий досвід і досвід незалежного розвитку України переконують у тому, що найпродуктивнішим механізмом згуртування суспільства навколо фундаментальних цінностей громадянського суспільства є розвиток місцевого самоврядування. Досліджено деякі особливо проблематичні питання, які суттєво гальмують вирішення актуальних проблем у сфері «компетенційного наповнення» діяльності органів публічної влади. До їх числа відносять відсутність загальнотеоретичного усталеного визначення компетенції, відсутність у наукових розробках розуміння системи властивостей компетенції, а також визнання факту існування і формування власної компетенції в органів місцевого самоврядування як органів самоврядної (муніципальної) публічної влади.

Автор звертає увагу, що успіх проведення реформи децентралізації публічної влади в рамках муніципальної реформи приводить до трансформації компетенцій органів місцевого самоврядування, особливо в контексті формування блоку повноважень їх власної компетенції та органів виконавчої влади. Автор статті пропонує онтологічний та аксіологічний аналіз сфери компетенції органів місцевого самоврядування у її сучасному розумінні. Наголошено, що «альфою і омегою» компетенції органів місцевого самоврядування мають виступати стратегічні процесуальні настанови, які відображають залежність компетенційних повноважень локальних органів публічної влади від інтересів та волі жителів – членів територіальних громад. Розкрито, що системою індивідуальних, групових та колективних інтересів людини детермінується об'єктивація необхідності формування власної компетенції для органів місцевого самоврядування. Робиться доктринальний висновок, що процес реформування публічної влади напряму пов'язаний з процесом формування компетенції органів місцевого самоврядування, які в умовах децентралізації та деконцентрації формують свою власну компетенційну базу повноважень та предметів відання. Наведено та проаналізовано актуальні питання формування власної компетенції органу місцевого самоврядування. Автор статті доводить, що саме цей процес і виступає основною феноменологією децентралізації повноважень публічної влади в Україні. Обґрунтовано авторську думку, що децентралізація є однією з найбільш успішних реформ останніх часів, але одночасно з цим окремі проблеми як організаційного, так і прикладного характеру залишаються невирішеними, що негативно впливає на перспективи децентралізації в Україні.

Ключові слова: муніципальна реформа, децентралізація, місцеве самоврядування, публічна влада, локальна демократія, компетенція органів самоврядування.

Постановка проблеми. Світовий досвід і досвід незалежного розвитку України переконують у тому, що найпродуктивнішим механізмом згуртування суспільства навколо фундаментальних цінностей громадянського суспільства є розвиток місцевого самоврядування (далі – МСВ). Адже саме з його допомогою мож-

на сподіватися на найбільш ефективне використання потенціалу самоорганізації суспільства, ініціативи громадян. Як засвідчує практика демократичних країн, де існує розвинуте МСВ, там панує і демократичне врядування, там держава і влада підконтрольні громадянам, а не навпаки. Місцеве самоврядування, будучи однією з форм соціальної самоорганізації людей, а на локальному рівні найважливішою з них, є потужним стимулом у процесі вироблення у жителів внутрішньої мотивації не тільки на вирішення питань місцевого значення, але й у виникненні відповідальності за їх вирішення в колективних інтересах. Таким чином, локальний інтерес, містить у собі як мотивацію, спрямовану на вирішення самих проблем, так і мотивацію, що визначає відповідальність за їх успішне вирішення. У сукупності цих мотивацій вбачається основа залучення громадян до активної участі в суспільно-політичному житті як на місцевому, так і на регіональному рівні.

Сучасний правовий розвиток України пов'язаний з чітким нормативним закріпленням компетенції різних суб'єктів владарювання. Проте до сьогодні існують труднощі, що суттєво гальмують вирішення актуальних проблем у сфері «компетенційного наповнення» діяльності органів публічної влади. До їх числа відносять відсутність загальнотеоретичного усталеного визначення компетенції, відсутність у наукових розробках розуміння системи властивостей компетенції, а також визнання факту існування і формування власної компетенції в органах місцевого самоврядування як органів самоврядної (муніципальної) публічної влади [1].

Поняття компетенції, які побутують в науковому арсеналі, часто мають або галузевий, або вузько прикладний характер. Однак, щоб компетенція стала так званим нормативним двигуном ефективності діяльності державних (недержавних) суб'єктів, необхідна не стільки розробка системного знання про компетенцію, скільки визнання того факту, що всі органи публічної влади в державі є рівними в контексті наявності в них компетенції як основного фактора і властивості, що дозволить їм реально взяти активну участь у процесах публічного управління.

У наведених умовах потужним та ефективним засобом становлення власної компетенції органів місцевого самоврядування (далі – ОМСВ) як органів публічної влади виступає децентралізація повноважень публічної влади, яку держава здійснює в рамках муніципальної реформи в Україні.

Стан дослідження. Необхідно вказати, що у вітчизняній юридичній літературі загальнотеоретичні аспекти проблеми компетенції розглянуто й досліджено недостатньо мірою. У наукових працях вчених радянського періоду (С.А. Авак'ян, І.М. Кузнецов, О.О. Кутафін, Б.М. Лазарев, К.Ф. Шеремет та ін.), що були присвячені цим питанням, мова йде, як правило, про компетенцію державного органу, яка розглядалася, як така, що має виключно імперативну природу та є виключною і переважною у відношенні до компетенції інших суб'єктів права та управління. Тільки після здобуття Україною незалежності й становлення в юридичній науці національної школи муніципального права почався процес формування сучасних поглядів на муніципально-правову проблематику, зокрема становлення компетенції МСВ та органів місцевого самоврядування (далі – ОМСВ), особливо роль компетенції у процесі формування локальної демократії. Ця проблематика знайшла особливе місце в працях Б.П. Андресюка, М.О. Баймуратова, Ю.Ю. Бальція, О.В. Батанова, В.І. Борденюка, Т.М. Буряка, М.П. Воронова, В.А. Григор'єва, Р.К. Давидова, В.М. Кампа, О.О. Карлова, О.А. Коваленка, М.І. Корнієнка, В.В. Кравченка, М.П. Орзіха, Б.А. Пережняка, В.Ф. Погорілка, О.В. Приєшкіної, М.О. Пухтинського та інших учених. Однак питання компетенції в зазначених працях розглядалися як похідні до становлення інституту МСВ.

Метою дослідження є онтологічний та аксіологічний аналіз сфери компетенції МСВ та ОМСВ у її сучасному розумінні. При цьому формування компетенції ОМСВ трактується як основна феноменологія децентралізації публічної влади в Україні.

Виклад основного матеріалу. Муніципальне реформування в контексті формування власної компетенції ОМСВ має не тільки стратегічне значення для вдосконалення демократичної правової державності, а й екзистенційне значення для існування в державі системи локальної демократії в рамках якої проходять процеси самоорганізації, самоідентифікації, самопрояву та самодіяльності населення – сукупності населення, а саме жителів – членів територіальних людських спільнот – територіальних громад (ст. 140 Конституції України [1]) (далі – ТГ).

«Альфой і омегой» компетенції ОМСВ мають виступати стратегічні процесуальні настанови, що відображають залежність компетенційних повноважень локальних органів публічної влади від інтересів та волі жителів – членів ТГ, що фактично формують ОМСВ напряду або через обрані ними органи та інститут посадових осіб шляхом виборчих процедур та наділення їх відповідною легалізацією та легітимністю. Такі настанови повинні мати вигляд відповідного ланцюжка: інтереси ТГ – репрезентація наведених інтересів ТГ через обрані представницькі ОМСВ або через сформовані виконавчі органи ОМСВ – компетенція ОМСВ. Однак треба враховувати, що такі настанови можуть бути сформовані та набувають своєї легалізації тільки завдяки законопроектній та законотворчій діяльності держави, що в їх рамках здійснює нормування, нормативізацію та нормопроекткування компетенційних повноважень ОМСВ, «зчитуючи» соціальні настрої, що виникають, формуються, існують, функціонують та «вирують» у громаді. Отже, саме специфічна та профілююча діяльність держави, що скерована на формування масиву компетенційних повноважень ОМСВ, має співвідноситися з інтересами ТГ та реальними можливостями ОМСВ їх реалізувати.

Отже, успіх проведення реформи децентралізації публічної влади в рамках муніципальної реформи, що приводить до трансформації компетенцій ОМСВ, особливо в контексті формування блоку повноважень їх власної компетенції та органів виконавчої влади, залежить від глибокого розуміння законодавцем, насамперед, державними службовцями та посадовими особами місцевого самоврядування, сучасних соціально-політичних змін у нашій державі, а також відповідності їх загальних та професійних компетентностей стратегії реформ [2, с. 185].

При цьому необхідно розуміти, що, хоча процес децентралізації повноважень органів публічної влади є об'єктивним процесом, що виникає та супроводжує процеси демократизації суспільного та державного життя, він перетворюється у формальність і стає неефективним, якщо не враховує інтересів простої людини, що здійснює свій життєвий цикл в умовах МСВ в межах ТГ, а також устремлень та інтересів її груп і асоціацій, що формують основоположні інституції та систему інтересів громадянського суспільства, яке при всій його коректності, але все ж протистоїть державі у питаннях свободи вибору, рівності та в питаннях володіння демократичними засобами врахування та реалізації суспільних інтересів.

Отже, системою індивідуальних, групових та колективних інтересів людини детермінується об'єктивна необхідність формування власної компетенції для ОМСВ. Саме цим підтверджується наш доктринальний висновок, що реформування публічної влади напряду пов'язане з процесом формування компетенції ОМСВ, що в умовах децентралізації та деконцентрації, створюють свою власну компетенційну базу повноважень та предметів відання [3, с. 140].

На сьогодні перед системою місцевого самоврядування саме у сфері адекватного формування компетенційного блоку ОМСВ постає низка проблем, які потребують нагального вирішення. Так, знаний фахівець у сфері муніципального права, професор М.О. Баймуратов, виділяє низку чинників, які в сучасних умовах реформування публічної влади потребують ефективного та швидкого реагування як на організаційному, так і на нормативному рівнях, а саме:

- вирішення проблеми економічної неспроможності більшості територіальних громад (економічний чинник);
- вирішення проблеми обмеженості ресурсів (ресурсний чинник);
- ефективне подолання кризи комунальної інфраструктури (інфраструктурний чинник);
- необхідність здійснення «компетенційної революції» (компетенційний чинник);
- подолання суспільної недовіри та відчуженості органів місцевого самоврядування від населення (комунікаційно-суб'єктивний чинник);
- подолання кризи в кадровій політиці місцевого самоврядування, системі підготовки, перепідготовки, підвищення кваліфікації посадових осіб (кадровий чинник);
- подолання соціальної дезінтегрованості територіальних громад (мотиваційний чинник);
- подолання складної демографічної ситуації в більшості територіальних громад (демографічний чинник) [4].

Перелічені чинники мають прямий вихід не тільки на процес формування компетенції ОМСВ, але й на процес її реалізації, бо дають змогу зрозуміти всю складність і суперечливість процесу реформування публічної влади в Україні загалом та важливість зв'язку децентралізації публічної влади та процесу формування компетенції ОМСВ та органів виконавчої влади зокрема, у тому числі і їх розмежування в процесі муніципальної реформи.

Треба зазначити, що саме децентралізація як метод і засіб державного управління означає такий спосіб визначення та розмежування завдань і функцій, за якого більшість із них передається з рівня центральних органів на рівень нижчий і стає власним завданням та повноваженням органів нижчого рівня [5, с. 13]. Причому для згладжування такого процесу і забезпечення реалізації кожного з переданих повноважень на рівень МСВ вже в перспективі, разом з ними передаються фінансові ресурси, що скеровані на забезпечення позитивного управлінського результату.

Наведений процес децентралізації у своїй діяльній інтерпретації фактично скерований на врахування принципу субсидіарності, який є підґрунтям процесу розмежування і передавання повноважень, більш того, він розкриває його інноваційно-функціональний зміст, передбачає реальне та обґрунтоване передавання повноважень у контексті реалізації управлінських функцій на основі їх передавання із центрального на нижчі організаційні рівні. Отже, можна констатувати, що саме таким чином завдяки методу децентралізації формується власна компетенція ОМСВ, що включає в себе або повноваження виконавчої влади, що раніше делегувались ОМСВ – через передачу їх у власні повноваження МСВ, або відповідні повноваження самої виконавчої влади, які внаслідок місця їх локальної реалізації та забезпечення місцевими ресурсами, мають бути передані у власну компетенцію ОМСВ, для їх ефективного та своєчасного вирішення. Разом з тим слід зазначити, що в результаті вдосконалення демократичної правової державності та розвитку ТГ, можуть мати місце процеси формування нових компетенційних повноважень ОМСВ, як і формування нових предметів відання в межах масиву компетенції ОМСВ, наприклад, в інформаційній сфері та сфері диджиталізації. Тобто наведені процеси будуть напряму сприяти виникненню нових повноважень ОМСВ, що можуть увійти до масиву профільних або в результаті законопроектної і законотворчої діяльності держави, або шляхом введення їх в коло повноважень самими ОМСВ у явочному порядку, з подальшою легалізацією в законодавчому порядку.

Важливо зазначити, що сам процес децентралізації не означає банального і механістичного перерозподілу компетенційних повноважень, бо принцип субсидіарності, що його підкріплює та відповідним чином детермінує і стимулює, викликає складний процес перерозподілу владних повноважень. Його індикатором виступає зміна підвідомчості таких владних повноважень, що є ординарним елементом компетенції органів публічної влади. Адже, відповідно до слушної позиції М. Андріїва, аналізуючи законність дій органів влади, завжди зважають саме на два критерії: чи входить справа у сферу «володарювання» цього органу та чи мав він право діяти саме так [2, с. 187].

Звідси можна зробити висновок, який має методологічну навантаженість: існує прямий зв'язок між децентралізацією публічної влади та компетенцією ОМСВ та органів виконавчої влади [6].

Водночас треба звернути особливу увагу не тільки на визначальні перспективи децентралізації влади, які можуть настати лише в майбутньому, при відповідному накопиченні управлінської практики та вдосконаленні технологічної діяльності ОМСВ, необхідно враховувати реальні можливості настання відповідних ризиків, що мають очікуваний характер, а саме:

– об'єктивні та суб'єктивні труднощі, що виникнуть під час перегляду меж адміністративно-територіальних одиниць, що виражатимуться в укрупненні територіальних громад (ми вже стикнулися з ними в процесі оптимізації ТГ при створенні об'єднаних ТГ);

– послаблення державного контролю за ОМСВ у контексті реалізації ними повноважень, які будуть їм передані, що ускладнюються слабкістю інститутів громадянського суспільства та відсутністю належної мотивації жителів – членів ТГ до участі в МСВ (така проблема може бути вирішена тільки завдяки формуванню і здійсненню державної муніципальної політики,

що буде скерована на формування індивідуальної, групової і колективної муніципальної свідомості, муніципальної психології та усвідомленої муніципальної поведінки;

– загострення проблем бюджетної системи в питанні фінансування повноважень ОМСВ, загрози його зриву (це питання почало вирішуватися на початковому етапі муніципальної реформи, коли було зроблено перші кроки щодо фінансової децентралізації ТГ, що призвело до суттєвого зростання їх бюджетних можливостей);

– зниження якості місцевого управління та легітимності прийнятих рішень, зумовлене низьким рівнем компетентності посадових осіб місцевого самоврядування та недосконалістю системи добору до депутатського корпусу (це питання залишається актуальним, бо в державі досі відсутня централізована система підготовки муніципальних службовців, що напряму і негативно впливає на якість та ефективність локального управління);

– утвердження на місцевому рівні ідей та інтересів, які суперечать загальнонаціональним інтересам (нівелювання наведеного ризику детермінує створення на локальному рівні інституту агентів центральної влади (префектів) для здійснення контролю за законністю рішень ОМСВ та можливості їх судового заперечення);

– можливість виникнення на локальному рівні міжнаціональних та міжетнічних конфліктів як результат вільного формування та поповнення складу ТГ (може бути вирішено за наявності державної муніципальної політики, скерованої на затвердження рівності всіх жителів – членів ТГ та їх рівного доступу до участі у МСВ та до його ресурсів).

Висновки. Ми є свідками того, що в Україні відбувається масштабна реформа місцевого самоврядування, яка спрямована на подолання централізованої радянської системи та формування децентралізованої системи місцевої влади, а також збільшення повноважень самоврядних органів щодо розвитку відповідних територій. Як зазначають фахівці, децентралізація є однією з найбільш успішних реформ останніх часів, але одночасно з цим окремі проблеми як організаційного, так і прикладного характеру залишаються невирішеними, що негативно впливає на перспективи децентралізації в Україні. Серед таких проблем – визначення та юридичне закріплення компетенції ОМСВ.

Об'єктна основа компетенції МСВ, його органів та суб'єктів прямо пов'язана з існуванням і функціонуванням ТГ, створенням оптимальних та стабільних умов такого існування і функціонування через формування локальної системи захисту прав і свобод людини, виконання нею відповідних обов'язків, а також супроводження і забезпечення такої системи відповідними діями ОМСВ, що виконуються ними у визначених організаційних та організаційно-правових формах. Розгляд актуальних питань формування власної компетенції органу місцевого самоврядування дозволив дійти висновку, що саме цей процес і виступає основною феноменологією децентралізації повноважень публічної влади в Україні.

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.11.2021).

2. Андріїв М. Децентралізація публічної влади: взаємозв'язок компетенцій та компетентностей. *Ефективність державного управління*. 2018. Вип. 1 (54). Ч. 1. С. 185–191.

3. Баймуратов М.М. Децентралізація повноважень публічної влади в Польщі як засіб формування компетенції місцевого самоврядування: досвід для України. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія «Право»*. 2014. № 7. С. 138–147.

4. Баймуратов М.О. Децентралізація та компетенція місцевого самоврядування в Україні. *Віче*. 2015. № 12. С. 14–17. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=viche_2015_12_6 (дата звернення: 12.11.2021).

5. Бориславська О.М., Заверуха І.Б., Школик А.М., Москаленко О.М. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України. Київ: Центр політ.-прав. реформ, 2012. 212 с.

б. Баймуратов М.М. Сфера компетенції місцевого самоврядування та форми її реалізації за законодавством України. *Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Право*. 2012. Вип. 1. С. 9–24. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamupr201215> (дата звернення: 12.11.2021).

FORMATION OF COMPETENCE OF THE LOCAL AUTHORITY SELF-GOVERNMENT AS THE MAIN PHENOMENOLOGY OF DECENTRALIZATION OF POWERS OF PUBLIC AUTHORITY IN UKRAINE

Maxim M. Baymuratov, graduate student of Mariupol State University, Deputy Head of the Legal Department of the Main Department tax service of Ukraine in Odessa region (Ukraine)
E-mail: baymuratovmax17@gmail.com
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-2

Key words: *municipal reform, decentralization, local self-government, public authority, local democracy, competence of self-government bodies.*

The article is devoted to the study of the formation of competence of the local authority self-government as the main phenomenology of decentralization of powers of public authority in Ukraine. The author notes that the world experience and the experience of independent development of Ukraine suggest that the most productive mechanism for uniting society around the fundamental values of civil society is the development of local self-government. The article is devoted to large-scale reform of local self-government, which is aimed at overcoming the centralized Soviet system and the formation of a decentralized system of local government, as well as increasing the powers of self-governing bodies to develop the territories. Some particularly problematic issues have been studied, which significantly hinder the solution of current problems in the field of “competence content” of public authorities. These include the lack of general theoretical definition of competence, lack of scientific understanding of the system of properties of competence, as well as recognition of the existence and formation of their own competence in local governments as self-governing (municipal) public authorities.

The author points out that the success of the reform of decentralization of public power in the framework of municipal reform leads to the transformation of the competencies of local governments, especially in the context of forming a block of powers of their own competence and executive bodies. The author of the article offers an ontological and axiological analysis of the sphere of competence of local self-government bodies in its modern sense. It is emphasized that the “alpha and omega” of the competence of local governments should be strategic procedural guidelines that reflect the dependence of the competences of local public authorities on the interests and will of residents of local communities. It is revealed that the system of individual, group and collective interests of a person determines the objectification of the need to form their own competence for local governments. It is a doctrinal conclusion that the process of reforming public authorities is directly related to the process of forming the competence of local governments, which in conditions of decentralization and deconcentration, form their own competence base of powers and subjects. The topical issues of forming the own competence of the local self-government body are given and analysed. The author of the article argues that this process is the main phenomenology of decentralization of public authority in Ukraine. The author’s opinion is substantiated that decentralization is one of the most successful reforms of recent times, but at the same time, some problems of both organizational and applied nature remain unresolved, which negatively affects the prospects of decentralization in Ukraine.

References

1. The Constitution of Ukraine (1996). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 12 November 2021).
2. Andriiv, M. (2018). *Detsentralizatsiia publichnoi vlady: vzaiemoviazok kompetentsii ta kompetentnosti* [Decentralization of public power: the relationship between competencies and competencies]. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia* [Efficiency of public administration], issue 1 (54), no. 1, pp. 185-191.
3. Baymuratov, M.M. (2014). *Detsentralizatsiia povnovazhen publichnoi vlady v Polshchi yak zasib formuvannia kompetentsii mistsevoho samovriaduvannia: dosvid dlia Ukrainy* [Decentralization of public authority in Poland as a means of forming the competence of local self-government: experience for

Ukraine]. *Visnyk Mariupolskoho derzhavnoho universytetu (Seriia "Pravo")* [Bulletin of Mariupol State University ("Law" Series), no. 7, pp. 138-147.

4. Baymuratov, M.O. (2015). *Detsentralizatsiia ta kompetentsiia mistsevoho samovriaduvannia v Ukraini* [Decentralization and competence of local self-government in Ukraine]. *Viche* [Viche], no. 12, pp. 14-17. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LIN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=viche_2015_12_6 (Accessed 12 November 2021).

5. Boryslavska, O.M., Zaverukha, I.B., Shkolyk, A.M., Moskalenko, O.M. (2012). *Detsentralizatsiia publichnoi vlady: dosvid yevropeiskykh krain ta perspektyvy Ukrainy* [Decentralization of public power: the experience of European countries and prospects of Ukraine]. Kyiv, Center for Political Rights. Reforms, 212 p.

6. Baymuratov, M.M. (2012). *Sfera kompetentsii mistsevoho samovriaduvannia ta formy yii realizatsii za zakonodavstvom Ukrainy* [Scope of competence of local self-government and forms of its implementation under the legislation of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Akademii munitsypalnoho upravlinnia. Seriia: Pravo* [Scientific Bulletin of the Academy of Municipal Administration. Series: Right], issue 1, pp. 9-24. URL: <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamupr201215> (Accessed 12 November 2021).

Одержано 19.11.2021.

УДК 342.25(091)

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-3

О.В. БАТАНОВ,

*доктор юридичних наук, професор,
провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого
самоврядування Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України,
Заслужений діяч науки і техніки України (м. Київ)
ORCID: 0000-0002-0239-4539*

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ЯК ІСТОРИЧНЕ ЯВИЩЕ ТА ПРОЦЕС: КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Статтю присвячено дослідженню та аналізу еволюції інститутів місцевого самоврядування. Визначено чинники децентралізації та умов становлення муніципалізму в Україні. Обґрунтовано авторську думку, що українська історія місцевого самоврядування пройшла відповідні етапи самоорганізації, легітимізації та становлення, активного поступального розвитку, радянський та сучасний періоди. Автор статті доводить, що традиції місцевого самоврядування в Україні набагато старші за традиції держави. Історія України свідчить, що коли Європа ще дрімала на уламках Римської імперії, в Україні вже пишню розквітали цивілізовані міста та містечка зі своїми статутами та гербами, магістратами. Досліджено, що децентралізована система в обов'язковому порядку передбачає наявність та існування потенційно повновладного центру, який вирішує за доцільне передати частину управлінських функцій органам місцевого самоврядування. У статті особливу увагу приділено праці «Принципи унітаризму, субсидіарності та децентралізації як конституційна основа регіонального самоврядування Республіки Польща», у якій розглядаються три основні принципи, що визначають територіальну організацію Республіки Польща – принцип унітаризму та децентралізації на основі стандартного визначення принципу субсидіарності. Автор звертає увагу на те, що в історичному дискурсі децентралізація – це не разова чи одномоментна політична чи адміністративна акція держави, а тривалий, розтягнутий у часі та просторі процес, який складається із сукупності етапів, що змінюють один одного. Наведено та проаналізовано, що в кожній країні ці закони формуються та діють по-своєму. По-своєму конструюється система муніципальної влади. Особливості політичного, економічного або соціального розвитку країни, її демократичні традиції, форма правління та державний устрій визначають розмаїття систем місцевого самоврядування та організаційних проявів муніципальної влади. Автор довів, що для цілісного, всебічного та об'єктивного пізнання муніципальної влади необхідно, поряд із політичними, географічними, економічними, ментальними, іншими внутрішніми та зовнішніми факторами, враховувати історичний чинник. Наведено авторську позицію стосовно того, що, аналізуючи еволюцію публічної самоврядної влади та муніципалізму, абсолютно недоцільно підкреслювати становище держави як інституту, який надає або формує права територіальних громад на місцеве самоврядування. Зроблено висновок, що такий підхід простежує еволюцію моделей та форм децентралізації, які впроваджувалися протягом історії. Цей підхід також досліджує злети та кризи муніципалізму і демократії в окремих країнах, розвиток відповідних теорій, характер відносин муніципальної влади з іншими суб'єктами та інститутами політичної організації суспільства.

Ключові слова: децентралізація, муніципалізм, публічна влада, субсидіарність, територіальна організація.

Постановка проблеми. Системний характер муніципальної влади, її взаємозв'язків з державною владою та іншими інститутами політичної системи суспільства об'єктивно потребує аналізу еволюції інститутів місцевого самоврядування та виявлення чинників децентралізації та умов становлення муніципалізму в Україні.

Децентралізована модель організації публічної влади та розвинуте місцеве самоврядування виникають не відразу у вигляді системи, а спочатку у вигляді певних передумов, об'єктивних чинників, які формуються за сприятливих умов.

Стан дослідження. Дослідженням проблем децентралізації публічної влади займалися відомі вітчизняні та закордонні науковці, зокрема М.О. Баймуратов, В.І. Борденюк, І.П. Бутко, К. Дейві, І.В. Дробуш, В.М. Кампо, М.І. Корнієнко, В.В. Кравченко, В.С. Куйбіда, П. Маргос, А. Озмен, М.П. Орзіх, О.М. Пастернак, В.Ф. Погорілко, М.О. Пухтинський, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал та інші дослідники. Однак поглибленого аналізу потребує децентралізація як історичне явище та процес у місцевому самоврядуванні, адже традиції місцевого самоврядування в Україні набагато старші за традиції держави.

Метою статті є дослідження та аналіз еволюції інститутів місцевого самоврядування та чинників децентралізації і умов становлення муніципалізму в Україні.

Виклад основного матеріалу. Використання історичного підходу щодо місцевого самоврядування у контексті розгляду децентралізаційних реформ має важливе теоретико-методологічне значення. Адже, маючи перед собою моделі організації публічної влади, які впроваджувалися протягом історії тієї чи іншої держави, дослідивши злети та кризи державності, розглянувши характер відносин муніципальної влади з іншими суб'єктами та інститутами політичної організації суспільства, усвідомлюючи причини трансформації цих взаємовідносин, можна зрозуміти не лише зміст, форму, види та результати децентралізації влади у цих державах, а причини та наслідки різновекторного політико-правового ставлення державно організованого суспільства до місцевого самоврядування та муніципальної влади.

За словами П. Моргоса, «історія децентралізованої держави є історією суперечностей, пов'язаних із пошуком найкращої форми організації державної влади. Кілька останніх десятиріч поняття «децентралізація» є основним у Європі, воно також стало об'єднуючим стосовно економічного розвитку регіонів у цій частині світу. Децентралізація як концепція набуває багатьох форм, зважаючи на історію країн, їхні географічні особливості, рівні розвитку, культуру й підходи до державного управління» [1].

Внаслідок цього, по-перше, еволюцію територіальної організації влади, тієї чи іншої моделі місцевого самоврядування та муніципалізму доцільно розглядати як складний процес виникнення, визнання, формування, становлення і розвитку, далекий від монотонності і прямотлітності.

По-друге, історичний аналіз дає можливість виділити в загальному політико-правовому русі інститутів публічної влади низку якісно різних етапів з дуже неоднаковими політико-правовими, господарсько-економічними та соціально-культурними параметрами, які характеризуються різними формами поєднання централізації та децентралізації, відцентрових та доцентрових тенденцій.

По-третє, зважаючи на те, що розвиток децентралізації у різних країнах характеризується особливостями парадигм та моделей (поліси у Стародавній Греції, муніципії у Стародавньому Римі, віче в Україні-Русі, міста-комуни у Середньовічній Італії, Магдебурзьке право («*Speculum Saxonicum*») в землях Середньовічної Німеччини, земство в Російській Імперії, комуни у Франції тощо), принцип історизму вимагає оцінювати розвиток публічної (державної та муніципальної) влади на кожному етапі за законами тієї епохи, а не за критеріями більш пізніми. Втім ретроспективний аналіз змісту процесів децентралізації, функціонування державної та муніципальної влади дозволяє не лише простежити певну тяглість муніципальних традицій протягом історії тієї чи іншої держави (як-от громадянська модель в Україні, державницька – в Німеччині), а й виявити чинники та спрогнозувати наслідки децентралізаційних реформ у них.

Слід зазначити, що в сучасній муніципалогії майже не викликає сумнівів те, що інститут місцевого самоврядування тісно пов'язаний із стародавнім громадським самоврядуванням та по суті генетично сходить до нього. У своєму історичному розвитку інститут місцевого самоврядування на європейському континенті пройшов складний шлях, що суттєво вплинуло на процес формування усїєї західної традиції муніципального права [2, с. 49].

Із певними особливостями українська історія місцевого самоврядування також пройшла відповідні етапи самоорганізації, легітимізації та становлення, активного

поступального розвитку, радянський та сучасний періоди. У цілому українське суспільство пережило багато моделей організації публічної влади, які часто мали протилежне забарвлення. І хоча на перший погляд здається, що значна частина з них не мають стосунку до процесів формування муніципалізму в сучасній Україні, тим не менш таке судження є досить помилковим: ніщо не зникає безслідно.

Прикладом тому є те, що історики, юристи, географи, етнографи досі не дійшли єдиної думки щодо часу зародження самоврядування в українських землях. У сучасній науковій літературі не прийнято перші примітивні спільноти ставити в один ряд із сучасними територіальними громадами. Водночас більшість дослідників ведуть відлік українського місцевого самоврядування як першої форми публічної влади і соціального феномену з часів України-Руси або навіть з часів родоплемінної та військової демократії. Власне кажучи, витоки українського національного конституціоналізму та державності базуються саме на самоврядних інститутах.

Питання про процес, характер та форми трансформації традиційних самоуправлінських – сімейно-родових, громадівських, племінних – слов'янських інститутів і структур «народоправства» періоду «військової демократії» в органи публічної влади за часів зародження державних відносин в Україні-Руси може приховувати у собі багато несподіванок, навіть якщо розглядати тільки історію, наближену до часів життя відомих нам літописців.

Характерні ознаки територіальних громад дозволяють розглядати перші додержавні соціальні утворення як прообраз сучасних територіальних громад. Їх об'єднує спільна природа: вони є формами прояву основної властивості соціальних систем – здатність до самоорганізації. Безумовно, в результаті еволюціонування окремі якості територіальних громад зникли, оскільки об'єктивно не можуть бути витребувані в сучасних умовах (наприклад, кровно-родинна общинність).

На наш погляд, особливості еволюціонування окремих, найбільш значущих ознак територіальних громад, таких як населення, територія, характер владовідносин, полягає в тому, що ці ознаки не тільки не втратили з плином історії своєї значущості, але й набули свого визнання у Конституції України, а також закріплення у законодавстві про місцеве самоврядування. Зокрема такі ознаки, які сьогодні відроджуються або зароджуються та поступово формуються, як-от спільність інтересів, самоврядність, наявність самодостатньої матеріально-фінансової бази, які іманентно притаманні громадівському устрою, на жаль, не розроблені концептуально, негайно вимагають подальшого більш глибокого наукового осмислення та правового закріплення.

Як, приклад, відмітною рисою політичного життя з моменту виникнення такого державного утворення, як Московія є пріоритет держави над суспільством, за якої централізація та гіперцентралізація була постійним супутником російської державності. Гіпотетично допускаючи, що самоврядні інститути в Росії мають давню історію, слід розуміти, що вони завжди утворювалися державою, центральною державною владою (реформи Івана Грозного, Петра I, Катерини II, Олександра II тощо).

На відміну від північних сусідів, в українських землях, завжди прагнули до децентралізації та самоврядування, державні інститути завжди мали вторинний, похідний характер. Інститути суспільного ладу були стабільнішими за державний лад. Навіть якщо національна державність в українських землях на певний час переривалася, різноманітні інститути самоврядування залишалися завжди. Український народ мусив у силу бездержавності реалізувати себе на локально-індивідуальному рівні, внаслідок чого витворював своєрідні форми самозбереження. Якщо російський народ намагався утвердити «цїлісне общинне тіло», був пройнятий єдиним державним і навіть релігійним духом, то Український народ утверджував добровільні громади, компанії, які були зв'язані між собою настільки, наскільки це було необхідно з практичного погляду і наскільки це не суперечило праву особистої свободи [3].

Тому, незважаючи на відсутність безперервності процесів формування місцевого самоврядування на території України, стохастичність її проявів, обумовлених історією розвитку країни та її геополітичною орієнтацією, звернення до процесу та результатів континуїтету місцевого управління, децентралізації та самоврядування має не тільки

науково-теоретичне, але і прикладне значення для сучасного етапу розвитку муніципалізму. Так, П. Музиченко відзначав, що реформи місцевого самоврядування, які здійснюються нині в Україні, не могли виникнути «з нічого», не маючи для цього підґрунтя в минулому [4, с. 131].

Отже, слід визнати, що традиції місцевого самоврядування в Україні набагато старші за традиції держави. Історія України свідчить, що коли Європа ще дрімала на уламках Римської імперії, сповідувала варварство, в Україні вже пишно розквітали цивілізовані міста та містечка зі своїми статутами та гербами, магістратами та цехами, з упорядкованою територією, культурними традиціями, і жителі яких були господарями на своїй території [5, с. 64].

Водночас, досліджуючи витoki та історичні моделі децентралізації, варто розуміти й те, що децентралізована система в обов'язковому порядку передбачає наявність та існування потенційно повновладного центру, який вирішує за доцільне передати частину управлінських функцій органам місцевого самоврядування. У цьому плані варто погодитися з А. Озменом, який дотримується позиції про те, що децентралізація є антонімом до централізації влади, завданням якої є концентрація влади в одному центрі. Відповідно, децентралізація влади, в сучасному розумінні є передаванням управлінських функцій щодо планування, прийняття рішень, фінансових ресурсів, від центрального уряду місцевим органам влади, а також функціонування професійних організацій та громадських організацій за межами публічного адміністрування [6].

У нецентралізованих системах значущість регіонів або самоврядних громад як повноправних учасників політичних процесів визначається традиційними та ціннісно-раціональними підвалинами. Історія визначально нецентралізованих систем у цьому випадку розглядається як рух до об'єднання раніше незалежних державоподібних утворень, утворення ними військового або політичного союзу, посилення центру. Як правило, у цьому випадку йдеться про утворення класичних федерацій на кшталт США, Канади або Швейцарії.

Так, під час створення США – однієї з перших у новітній історії федеративної держави – в її основу було покладено фундаментальні ідеї Т. Джеферсона, А. Гамільтона, Дж. Медісона, Дж. Джея, які створили підвалини північноамериканської моделі федералізму. Остаточну ідею федералізму як принципу державної організації на засадах федерації, сформулював А. Гамільтон. Однією з ключових тез А. Гамільтона було чітке виокремлення повноважень федерації зі збереженням недоторканності повноважень її членів. Але з урахуванням невдалого досвіду конфедеративного устрою США йшлося про міцні повноваження центру, що й окреслювало в загальних рисах ідею федеративного устрою США [7].

Отже, у США було засновано федеративну державу у вигляді міждержавного союзу, що відбулося шляхом об'єднання держав, створених за територіальною ознакою. Це не призвело до втрати ними свого внутрішнього суверенітету, але призвело до втрати зовнішнього. Така модель федералізму, відома як північноамериканська, має власні риси й особливості та зберігає їх протягом більше ніж двохсот років.

Звідси й підсумкові характеристики децентралізованої та нецентралізованої систем. Децентралізована система, як правило, залишає центру свободу розширення або, навпаки, обмеження компетенції органів влади громад або субнаціонального рівня, право повернутися у випадках необхідності до попередньої схеми або моделі розподілу функцій та повноважень. Прикладом тому є довготривалі реформи децентралізації у багатьох країнах сучасного світу, зокрема, Франції, Польщі, сучасній Україні, інших державах, в яких відчувається перманентний пошук балансу між централізацією та децентралізацією.

У цьому аспекті з точки зору системних зв'язків між фундаментальними принципами конституційного ладу, унітаризму, децентралізації та місцевого самоврядування доволі цікавою та ілюстративною є праця польського дослідника А. Якієвича «Принципи унітаризму, субсидіарності та децентралізації як конституційна основа регіонального самоврядування Республіки Польща», у якій автор розглядає три основні принципи, що визначають територіальну організацію Республіки Польща – принцип унітаризму та децентралізації на основі стандартного визначення принципу субсидіарності. Ці принципи, на думку А. Якієвича, є ключовими детермінантами територіальної системи уряду Республіки Польща та, отже,

правового статусу її регіонів; вони встановлюють певні рамки, в межах яких законодавець повинен діяти, і слугують вказівками щодо дискусій та конкретних конституційних та законодавчих рішень [8].

З точки зору порівняльного аналізу проблем становлення унітаризму на африканському континенті доволі оригінальною є дисертація Дж.К. Нейп'є «Походження централізованої унітарної держави з особливим акцентом на Ботсвану, Зімбабве та Намібію» [9]. Мета цієї роботи полягає в дослідженні витоків форм державного устрою, сприйнятих у часи проголошення незалежності Ботсвани, Зімбабве та Намібії. Виходячи з того, що всі держави світу є або унітарними, або федеративними, Дж.К. Нейп'є робить спробу відрізнити унітарну форму державного устрою від федерації не лише шляхом механічного протиставлення цих понять, а і пояснення теоретичних та практичних витоків сприйняття унітаризму в європейському та африканському контексті. Автором ґрунтовно проаналізовано різноманітність факторів, як історичних, так і сучасних, внутрішніх та зовнішніх, які мали визначальне значення в унітарному розвитку цих країн. Ці фактори включають, серед іншого, протиріччя та конфлікти, способи їх врегулювання, британські колоніальні практики та прецеденти, уявлення та амбіції націоналістичних рухів та еліт, стосунки із сусідніми державами, стан громадської думки, вимоги національного будівництва та політичної стабільності тощо.

У свою чергу, у нецентралізованих системах права громад та регіонів гарантовані не тільки конституцією, а й історичною традицією, нормами політичної культури суспільства тощо. Так, багаторічні спеціальні дослідження муніципальної історії та проблем організації місцевого самоврядування у Канаді [10] свідчать, що характерні для цієї країни особливості закладалися задовго до заснування канадської федерації. Загальнопровінційні системи місцевого самоврядування склалися в час формування відповідальних перед парламентом урядів провінцій. Нові провінційні уряди, створені в 1867 р., успадкували існуючі муніципальні інституції і філософію їх діяльності.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що в історичному дискурсі децентралізація – це не разова чи одномоментна політична чи адміністративна акція держави, а тривалий, розтягнутий у часі та просторі процес, який складається із сукупності етапів, які змінюють один одного. Так, зокрема, на думку А. Матвієнка, децентралізація є не одноразовою передачею владних повноважень від органів державної влади до органів місцевого самоврядування, а комплексним процесом, що включає в себе такі елементи, як питання спроможності органів державної влади передати, а органів місцевого самоврядування – отримати і ефективно розпорядитися владними повноваженнями; визначення обсягу повноважень; механізм взаємодії органів державної влади і органів місцевого самоврядування; питання адміністративно-територіальної реформи тощо [11, с. 3].

Хронологічні рамки відповідних етапів генезису децентралізаційних реформ та процесів значною мірою мають умовний характер. Між тим критеріями дискретизації, як правило, є різкі, переломні моменти у розвитку інститутів публічної влади, які були викликані сукупністю загальнодержавних та регіональних, внутрішніх та зовнішніх, політичних, економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших тенденцій і процесів, які детермінували можливість виникнення, визнання та розвитку місцевого самоврядування в тій чи іншій країні. Амплітуда, глибина, розмах та частота перетворень у місцевому самоврядуванні загалом синхронні з процесами зростання та кризи державності, змінами в системі публічної влади та соціально-економічній сфері країни, враховуючи, що в територіальній громаді – низовій ланці суспільства – у тією чи іншою мірою відображаються та діють загальні суспільні закони.

У кожній країні ці закони формуються та діють по-своєму. По-своєму конструюється система муніципальної влади. Особливості політичного, економічного або соціального розвитку країни, її демократичні традиції, форма правління та державний устрій визначають розмаїття систем місцевого самоврядування та організаційних проявів муніципальної влади. Тим не менш кожна з цих систем базується на низці демократичних начал, тією чи іншою мірою притаманних їм усім. Має сформуватися сукупність вихідних умов і чинників, необхідних для становлення в цих країнах муніципальної влади. Саме вони визначають її характер і окремі риси, утворюють у сукупності рушійну силу, формують ті основи – своєрідний механізм, під впливом якого відбувається становлення, функціонування і розвиток

інститутів місцевого самоврядування. При цьому вплив кожного з них окремо втрачає свою однозначність, перестає бути лінійним [12, с. 14].

Тому для цілісного, всебічного та об'єктивного пізнання муніципальної влади необхідно, поряд із політичним, географічним, економічним, ментальним, іншими внутрішніми та зовнішніми факторами, враховувати саме історичний чинник. І хоча умови генезису, історичного становлення і еволюції цього виду публічної влади, а також чинники та наслідки децентралізаційних реформ були відмінними в різних країнах, у цілому їх політико-правова сутність та функціонально-телеологічна спрямованість по суті однакові повсюдно. При цьому тільки у своїй системній єдності відповідні чинники й умови децентралізації утворюють те повноцінне життєве середовище, у якій відбувається процес становлення місцевого самоврядування та розвитку муніципалізму.

Висновки. Аналізуючи еволюцію публічної самоврядної влади та муніципалізму, абсолютно недоцільно підкреслювати становище держави як інституту, який надає або формує права територіальних громад на місцеве самоврядування. Держава лише визнає місцеве самоврядування, беручи на себе відповідальність гарантувати права територіальних громад. Водночас, досліджуючи витоки та історичні моделі децентралізації, варто розуміти, що децентралізована система передбачає наявність держави та існування потенційно повновладного центру, який, керуючись тими чи іншими мотивами (внутрішніми чи зовнішніми, історичними, політичними, адміністративно-технічними, фінансово-економічними, етнонаціональними, культурними, мовними, національними тощо), вирішує за доцільне передати частину управлінських функцій органам влади регіонів або інститутам самоврядування територіальних громад [13].

Такий підхід дозволяє простежити еволюцію моделей та форм децентралізації, які впроваджувалися протягом історії, дослідити злети та кризи муніципалізму та демократії в окремих країнах, розглянути процеси трансформації природи місцевого самоврядування, розвиток відповідних теорій, характер відносин муніципальної влади з іншими суб'єктами та інститутами політичної організації суспільства, усвідомити причини трансформації цих взаємовідносин, зрозуміти причини та наслідки різновекторного політико-правового ставлення державно організованого суспільства до місцевого самоврядування та муніципальної влади.

Список використаної літератури

1. Моргос П. Процес децентралізації: деякі основні концепції розподілу повноважень між державним, регіональним та місцевим рівнями влади. *Економічний часопис – XXI*. 2006. № 5–6. URL: <http://soskin.info/ea/2006/5-6/20060513.html> (дата звернення: 29.11.2021).
2. Батанов О.В. Західна традиція муніципального права: епоха формування. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 3. С. 49–53. URL: <http://rap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/32016.pdf> (дата звернення: 29.11.2021).
3. Горбатенко В.П., Батанов О.В. Традиції українського самоврядування. *Українське слово*. 2004. 15–21 січня.
4. Музиченко П. Історичні джерела сучасного етапу розвитку самоврядування в Україні. *Юридический вестник*. 1995. № 2. С. 127–131.
5. Орзіх М. Місцеве самоврядування в незалежній Україні: десятиріччя досягнень та прорахунків. *Місцеве самоврядування: 10 років здобутків / за ред. М. Пухтинського*. Київ: Атіка, 2002. С. 64.
6. Ozmen A. Notes to the concept of decentralization. *European Scientific Journal*. 2014. April. Edition. vol. 10. P. 417.
7. Федераліст: коментар до конституції Сполучених Штатів / Александер Гамільтон, Джеймс Медісон, Джон Джей. Київ: Сфера, 2002. 490 с.
8. Jackiewicz A. The Principles of Unitarism, Subsidiarity and Decentralization as a Constitutional Basis of Regional Self-government of the Republic of Poland. *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*. 2012. № 31 (44). P. 175–189.
9. Napier Clive John. Origins of the centralized unitary state with special reference to Botswana, Zimbabwe and Namibia. By submitted in accordance with the requirements for the degree of Doctor of literature and philosophy in the subject politics at the University of South Africa. Pretoria, 1997. 389 p.

10. Козюра І. Місцеве врядування в Канаді: монографія. Київ: Видавництво УАДУ, 2001. 156 с.; Козюра І.В. Становлення і розвиток місцевого самоврядування в Канаді: монографія. Київ: Видавництво НАДУ, 2004. 332 с.; Козюра І.В. Місцеве самоврядування: канадський досвід для України: монографія. Полтава: АСМІ, 2013. 367 с.

11. Матвієнко А.С. Політико-правові засади децентралізації влади в контексті адміністративної реформи в Україні: автореф. дис. ... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 – політичні інститути та процеси. Київ, 2010. 23 с.

12. Анимица Е.Г., Тертышный А.Т. Основы местного самоуправления. Москва: ИНФРА-М, 2000. 208 с.

13. Конституційно-правові проблеми місцевого самоврядування та децентралізації публічної влади в Україні: монографія / за ред. д-ра юрид. наук, проф. О.В. Батанова; передмова академіка НАН України Ю.С. Шемшученка та академіка НАПрН України О.В. Скрипнюка. Київ: Талком, 2021. С. 42–76.

DECENTRALIZATION AS A HISTORICAL PHENOMENON AND PROCESS: CONCEPTUAL PROBLEMS OF THEORY AND PRACTICE

Oleksandr V. Batanov, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Leading researcher of the Department of Constitutional Law and Local Self-Government of the V.M. Koretsky Institute of State and Law (Ukraine)

E-mail: batanov_olexandr@ukr.net

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-3

Key words: *decentralization, municipalism, public authority, subsidiarity, territorial organization.*

The article is devoted to the study and analysis of the evolution of local government institutions. The article identifies the factors of decentralization and the conditions for the formation of municipalism in Ukraine. The author's opinion is substantiated that the Ukrainian history of local self-government has passed the corresponding stages of self-organization, legitimization and formation, active progressive development, Soviet and modern periods. The author of the article argues that the traditions of local self-government in Ukraine are much older than the traditions of the state. The history of Ukraine shows that when Europe was still dormant on the ruins of the Roman Empire, civilized cities and towns with their statutes and coats of arms, magistrates were already flourishing in Ukraine. It has been studied that the decentralized system necessarily presupposes the existence and existence of a potentially full-fledged center, if it decides to transfer part of the management functions to local governments. The article pays special attention to "the Principles of Unitarianism, Subsidiarity and Decentralization as a Constitutional Basis of Regional Self-Government of the Republic of Poland". In particular, the three main principles that determine the territorial organization of the Republic of Poland are considered - the principle of unitarism and decentralization on the basis of the standard definition of the principle of subsidiarity. The author draws attention to the fact that in the historical discourse decentralization is not a one-time or one-time political or administrative action of the state; and it is a long, time- and space-long process that consists of a set of stages that change each other. It is stated and analyzed that in each country these laws are formed and operate in their own way. The system of municipal power is constructed in its own way. Features of political, economic or social development of the country, its democratic traditions, form of government and state system determine the diversity of local self-government systems and organizational manifestations of municipal government. The author proved that for a holistic, comprehensive and objective knowledge of the municipal government it is necessary, along with political, geographical, economic, mental, other internal and external factors, to take into account the historical factor. The author's position is presented that analyzing the evolution of public self-government and municipalism, it is completely impractical to emphasize the position of the state as an institution that grants or creates the rights of territorial communities to local self-government. It is concluded that this approach traces the evolution of models and forms of decentralization that have been implemented throughout history. This approach also examines the ups and downs of municipalism and democracy in individual countries, the development of relevant theories, the nature of the relationship of municipal government with other actors and institutions of political organization of society.

References

1. Morhos, P. (2006). *Protses detsentralizatsii: deiaki osnovni kontseptsii rozpodilu povnovazhen mizh derzhavnym, rehionalnym ta mistsevym rivniamy vlady* [Decentralization process: some basic concepts of separation of powers between state, regional and local levels of government]. *Ekonomichnyi chasopys - XXI* [Economic Journal – XXI], no. 5-6, available at: <http://soskin.info/ea/2006/5-6/20060513.html> (Accessed 29 November 2021).
2. Batanov, O.V. (2016). *Zakhidna tradytsiia munitsypalnoho prava: epokha formuvannia* [Western tradition of municipal law: the era of formation]. *Porivnialno-analitychne pravo* [Comparative and analytical law], no. 3, pp. 49-53, available at: <http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/32016.pdf> (Accessed 29 November 2021).
3. Horbatenko, V.P., Batanov, O.V. (2004). *Tradytsii ukrainskoho samovriaduvannia* [Traditions of Ukrainian self-government]. *Ukrainske slovo* [Ukrainian word]
4. Muzychenko, P. (1995). *Istorychni dzherela suchasnoho etapu rozvytku samovriaduvannia v Ukraini* [Historical sources of the current stage of self-government development in Ukraine]. *Yurydycheskyi vestnyk* [Legal Bulletin], no. 2, pp. 127-131.
5. Orzikh, M. (2002). *Mistseve samovriaduvannia v nezalezhnii Ukraini: desiatyrychchia dosiahnen ta prorakhunkiv* [Local self-government in independent Ukraine: decades of achievements and failures]. *Mistseve samovriaduvannia: 10 rokov zdobutkiv* [Local self-government: 10 years of achievements]. Kyiv, Attica, 64 p.
6. Ozmen, A. (2014). Notes to the concept of decentralization. *European Scientific Journal*. April. Edition, vol. 10, 417 p.
7. Hamilton Aleksander, Medison Dzheims, Dzhei Dzhon (2002). *Federalist: Komentar do konstytutsii Spoluchenykh Shtativ* [Federalist: Commentary on the Constitution of the United States]. Kyiv, Sphere, 490 p.
8. Jackiewicz, A. (2012). The Principles of Unitarism, Subsidiarity and Decentralization as a Constitutional Basis of Regional Self-government of the Republic of Poland. *Studies in Logic, Grammar and Rhetoric*, no. 31 (44), pp. 175-189.
9. Napier Clive, John. (1997). *Origins of the centralized unitary state with special reference to Botswana, Zimbabwe and Namibia*. By submitted in accordance with the requirements for the degree Doctor of literature and philosophy in the subject politics at the University of South Africa. Pretoria, 389 p.
10. Koziura, I. (2001). *Mistseve vriaduvannia v Kanadi* [Local government in Canada]. Monograph. Kyiv, UADU Publishing House, 156 p.; Koziura I.V. (2004). *Stanovlennia i rozvytok mistsevoho samovriaduvannia v Kanadi* [Local self-government: Canadian experience for Ukraine]. Monograph. Poltava, ASMI, 367 p.
11. Matviienko, A.S. (2010). *Polityko-pravovi zasady detsentralizatsii vlady v konteksti administratyvnoi reformy v Ukraini* Avtoref. kand. polit. nauk [Political and legal principles of decentralization of power in the context of administrative reform in Ukraine. Author's ref. cand. Polit. Sci. diss.]. Kyiv, 23 p.
12. Anymytsa, E.H., Tertushnui, A.T. (2000). *Osnovi mestnoho samoupravleniia* [Fundamentals of local government]. Moscow, INFRA-M, 208 p.
13. Batanov, O.V. (2021). *Konstytutsiino-pravovi problemy mistsevoho samovriaduvannia ta detsentralizatsii publichnoi vlady v Ukraini* [Constitutional and legal problems of local self-government and decentralization of public power in Ukraine]. Kyiv, Talcom, pp. 42-76.

Одержано 02.12.2021.

УДК 342.25:352(477)
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-4

Н.М. БАТАНОВА,

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України (м. Київ)
ORCID: 0000-0003-1828-6708*

ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ ВЛАДИ В АСПЕКТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У МІСЦЕВОМУ САМОВРЯДУВАННІ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню місцевого самоврядування як важливого засобу реалізації прав територіальних громад та їхніх членів. Автор статті доводить, що територіальна громада є необхідною демократичною протиположністю центральній владі і сприяє обмеженню проявів свавілля з боку держави. Актуальність проблематики децентралізації публічної влади та розвитку місцевого самоврядування не викликає сумніву. Автор звертає увагу на досвід європейських країн. Такий досвід доводить необхідність системних реформ у сфері децентралізації влади з метою підвищення ролі місцевого самоврядування у подоланні господарсько-економічних, соціально-культурних та, подекуди, політико-правових проблем суспільства. Визначено, що згідно із сучасними економічними та політологічними дослідженнями децентралізація влади може мати як позитивний, так і негативний вплив на економічні показники розвитку країни та на добробут громадян.

Досліджено, що децентралізація також може мобілізувати не достатньо використані ресурси, створюючи конкуренцію серед субнаціональних урядів і забезпечуючи кращі результати політики. Обґрунтовано авторську думку, що децентралізація може наблизити уряд до людей, тим самим сприяючи більшій прозорості й підзвітності. Наведено авторську позицію стосовно того, що в бідних регіонах із нерозвинутою економікою децентралізація може не привести до кращого узгодження суспільних благ та послуг з потребами населення.

У статті особливу увагу приділено проблемам втілення у житті громад концепту «відповідальне місто» та реалізації соціальної відповідальності і прозорості діяльності муніципалітетів. Показано, що в багатьох містах світу муніципалітети все активніше враховують у своїй діяльності екологічні й соціальні аспекти розвитку громад. Розкрито зарубіжний досвід, який свідчить, що без формування цілісного механізму (соціальної, політичної, юридичної) відповідальності у місцевому самоврядуванні окрема територіальна громада не може сформуватися як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, і народ у цілому не може стати реальним сувереном у своїй державі. Автором доведено актуальність теми конституційно-правової відповідальності у місцевому самоврядуванні. Зроблено висновок, що світова практика реальної децентралізованої публічної влади свідчить про необхідність формування не лише самостійних та самодостатніх територіальних громад, а й відповідального місцевого самоврядування.

Ключові слова: децентралізація, місцеве самоврядування, соціальна відповідальність, територіальна громада, юридична відповідальність.

Постановка проблеми. Ефективне місцеве самоврядування є важливим засобом реалізації прав територіальних громад та їхніх членів – жителів сіл, селищ та міст, однією з визначальних умов формування громадянського суспільства та функціонування демократичної, соціальної, правової держави в Україні.

На сьогодні питання вдосконалення правового статусу територіальних громад як первинних суб'єктів місцевого самоврядування є одним з ключових як у прикладному, так і доктринальному аспектах.

Стан дослідження. В Україні останнім часом приділяється значна увага дослідженню проблем юридичної відповідальності. Особливого значення у контексті децентралізації публічної влади набуває інститут конституційно-правової відповідальності. Наукові дослідження загальних та інституціональних проблем конституційно-правової відповідальності проводили М.О. Баймуратов, Ю.Г. Барабаш, О.В. Батанов, В.В. Гецько, В.В. Книш, Л.Т. Кривенко, О.В. Краснікова, О.О. Майданник, О.В. Мельник, Л.Р. Наливайко, О.В. Олькіна, В.Ф. Погорілко, В.І. Полевий, Г.І. Салівон, О.В. Скрипнюк, Т.М. Слободяник, О.В. Совгіря, Ю.М. Тодика, В.І. Топузов, В.Л. Федоренко, А.О. Червяцова, В.М. Шаповал та ін.

Метою статті є дослідження проблем реалізації конституційно-правової відповідальності у місцевому самоврядуванні у контексті децентралізаційних реформ в Україні.

Виклад основного матеріалу. З огляду на це розвиток місцевого самоврядування неодмінно спричиняє необхідність більш детального правового врегулювання статусу територіальних громад, удосконалення правового регулювання у цій сфері відповідно до суспільних потреб. Територіальна громада є необхідною демократичною протиположністю центральній владі і сприяє обмеженню проявів свавілля з боку держави. Передавання тих чи інших повноважень на рівень територіальних громад дозволяє запобігти зайвій концентрації влади на центральному рівні, переобтяженню центрального апарату місцевими справами [1, с. 1].

У свою чергу, як зазначає Б. Мельниченко, «децентралізацію потрібно розцінювати не просто як передавання повноважень, ресурсів і компетенції вирішувати основні питання життя на найближчому до людини рівні, де це можна зробити найефективніше, а як створення базового суб'єкта місцевого самоврядування – спроможної територіальної громади (вагомої ланки у структурі громадянського суспільства), рівень розвитку якого безпосередньо впливає на модель публічного управління» [2, с. 38].

Актуальність проблематики децентралізації публічної влади та розвитку місцевого самоврядування не викликає сумніву. Як наголошує Уряд України, реформа децентралізації «передбачає відповідальність органів місцевого самоврядування перед жителями – за ефективність своєї роботи, а перед державою – за її законність» [3].

Досвід європейських країн переконливо підтвердив необхідність системних реформ у сфері децентралізації влади з метою підвищення ролі місцевого самоврядування у подоланні господарсько-економічних, соціально-культурних та, подекуди, політико-правових проблем суспільства. Адже послідовна інституціоналізація та конституювання місцевого самоврядування передбачає докорінну зміну сутності та змісту політичних, соціальних, економічних відносин, перетворення людини на активного учасника управлінських процесів на локально-регіональному рівні. При цьому муніципальна влада стає найбільш наближеною до територіальної громади формою публічного владарювання, здатною найбільш оперативно, усвідомлюючи відповідальність перед тією ж громадою, реагувати на її потреби. Лише публічно-самоврядна влада зацікавлена в наданні справді якісних муніципальних послуг у соціальній сфері, на відміну від державних органів, які досить часто керуються не соціальними інтересами та потребами місцевого населення, а зовсім іншими чинниками.

Безумовно, децентралізація влади, як і будь-яка інституційна реформа у державі, не є панацеєю від усіх суспільних проблем: політичних, економічних, соціальних тощо. Згідно із сучасними економічними та політологічними дослідженнями, децентралізація влади може мати як позитивний, так і негативний вплив на економічні показники країни та на добробут громадян. З одного боку, передавання повноважень та ресурсів субнаціональним рівням управління може привести до зростання ефективності економіки, тому що органи місцевого самоврядування більше здатні адекватно виконувати державні функції відповідно до вподобань громадян, які проживають у різних регіонах країни. Децентралізація також може мобілізувати не досить використані ресурси, створюючи конкуренцію серед субнаціональних урядів і забезпечуючи кращі результати політики [4].

Загально визнано, що органи місцевого самоврядування мають інформаційні переваги перед центральними урядами щодо потреб місцевих жителів, на підставі чого місцеві чиновники можуть краще спроектувати та впроваджувати політику на місцевому рівні,

ніж посадові особи в центральних урядах. Отже, децентралізація може наблизити уряд до людей, тим самим сприяючи більшій прозорості й підзвітності. Більша децентралізація також сприяє прозорості та висвітлює відмінності в забезпеченні суспільними благами та послугами на різних територіях, зменшує можливості корупції. Місцеві органи влади також мають політичні стимули задля забезпечення зростання економічного розвитку й соціального задоволення громадян, щоб схилити їхні голоси за свої партії на виборах.

З іншого боку, децентралізація і регіональна автономія здатні підірвати можливості центральної влади держав ЄС у виконанні важливої соціальної функції – вирівнювання соціальних можливостей громадян у різних регіонах. За відсутності чіткої підзвітності місцевої влади децентралізація може сприяти захопленню локальною елітою всіх повноважень публічної влади, і, як наслідок, збільшити соціальну роздробленість та знизити добробут громадян. Окрім того, у бідних регіонах з нерозвинутою економікою децентралізація може не призвести до кращого узгодження суспільних благ та послуг з потребами населення, адже децентралізація пов'язана з додатковими бюрократичними витратами, що виникають внаслідок збільшення шарів управління. Бідні країни не можуть собі дозволити додаткові витрати, пов'язані зі створенням зайвих інституцій [5, с. 156, 158].

У такому контексті проблем децентралізації публічної влади особливої актуальності набувають питання політичної та юридичної (насамперед, конституційно-правової) відповідальності у місцевому самоврядуванні як з точки зору гарантування конституційного ладу, посилення ролі та значення муніципального чинника в процесах формування правової державності та громадянського суспільства, так і процесів організації та функціонування місцевого самоврядування, об'єднання територіальних громад, реалізації правосуб'єктності органів та посадових осіб місцевого самоврядування, реформування адміністративно-територіального, інші питання, які відіграють суттєву роль у процесах демократизації на місцях та зміцнення територіальної цілісності держави [6].

У зв'язку з цим варто звернути особливу увагу на проблеми втілення у житті громад концепту «відповідальне місто» та реалізації соціальної відповідальності і прозорості діяльності муніципалітетів. Концепт «відповідальне місто» пов'язаний із поширенням ідей сталого розвитку та їх активним впровадженням у практику бізнесу та неурядових організацій. Звідси дедалі гостріше постає питання прозорості й соціальної відповідальності муніципалітетів.

З початку XXI ст. муніципалітети європейських країн чимдалі активніше реалізують таку політику. У багатьох містах світу муніципалітети все активніше враховують у своїй діяльності екологічні й соціальні аспекти розвитку громад, проводять постійні діалоги із стейкхолдерами та готують нефінансову звітність тощо. У цьому випадку соціальна відповідальність розглядається як відповідальність муніципалітетів за вплив рішень і дій на громаду, довкілля і суспільство, яка здійснюється на основі діалогу з громадою задля її сталого розвитку і добробуту. Традиційно політика соціальної відповідальності впроваджується в таких сферах: організаційне управління, права людини та трудові відносини, охорона довкілля, ділові практики і взаємодія з клієнтами і громадою [7].

Сутність та функціонально-телеологічне призначення відповідальності у її муніципальному вимірі полягає у збереженні за державою в цілому загальних функцій (відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування перед державою) та, одночасно, передаванні на локальний рівень під відповідальність територіальних громад практичного управління значною часткою суспільних справ – питань місцевого значення (відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування перед населенням). Традиційно органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене із сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручено жодному іншому органу. Муніципальні функції, як правило, здійснюються переважно тою владою, яка має найтісніший контакт з громадянином.

При цьому за державою залишаються функції адміністративного нагляду за законністю діяльності органів місцевого самоврядування. Причому будь-який адміністративний нагляд за органами місцевого самоврядування може здійснюватися тільки згідно з процедурами та у випадках, передбачених конституцією або законом. Такий нагляд за діяльністю органів місцевого самоврядування, як правило, має на меті тільки забезпечення дотримання закону

та конституційних принципів. Однак вищі інстанції можуть здійснювати адміністративний нагляд за своєчасністю виконання завдань, доручених органам місцевого самоврядування. Традиційно адміністративний нагляд за органами місцевого самоврядування здійснюється таким чином, щоб забезпечити домірність заходів контролюючого органу важливості інтересів, які він має намір охороняти (ст.ст. 4, 8 Європейської хартії місцевого самоврядування) [8].

Зарубіжний досвід свідчить, що без формування цілісного механізму (соціальної, політичної, юридичної) відповідальності у місцевому самоврядуванні як окрема територіальна громада не може сформуватися як первинний суб'єкт місцевого самоврядування, так і народ у цілому не може стати реальним сувереном у своїй державі, а незадоволення політикою, яка проводиться владою, може призводити до поза- або неправових, нецивілізованих, насильницьких форм вирішення політичних та інших проблем. Якщо система місцевого самоврядування не буде включати в себе ефективні механізми відповідальності, ця система, навіть за умовами реалізації усіх демократичних принципів, зведеться лише до децентралізації влади. Більше того, неодмінно буде виключено саму можливість визначення такого способу владарювання як місцевого самоврядування. Бюрократія просто зійде на місцевий рівень та буде продовжувати залишатися безконтрольною на фоні відчуженості жителів від управління місцевими справами, ускладненості або взагалі неможливості самоорганізації жителів, усвідомлення ними спільної справи та відповідальності за неї [9, с. 667–668].

За своєю суттю та функціонально-телеологічним призначенням відповідальність є «гарантією самостійності функціонування органів місцевого самоврядування, а також демократичної організації державної влади, прогресивного розвитку суспільства в цілому, важливим фактором утвердження і забезпечення законності публічної влади». Така відповідальність держави, органів державної і самоврядної влади, посадових осіб перед громадянином, суб'єктами місцевого самоврядування і суспільством є «фактором, що закріплює у правосвідомості людини уявлення про справедливість, легітимність влади» [10, с. 3].

Висновки. Отже, світова практика реальної децентралізованої публічної влади свідчить про необхідність формування не лише самостійних та самодостатніх територіальних громад, а й відповідального місцевого самоврядування. Ефективне здійснення місцевого самоврядування передбачає прояв ініціативи, творчості, самостійних дій з боку кожного учасника муніципального процесу, який може здійснюватися лише в умовах справжньої децентралізації публічної влади.

Список використаної літератури

1. Альошина Н.М. Територіальна громада як суб'єкт права: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2014. 22 с.
2. Мельниченко Б. Децентралізація влади як основа удосконалення організаційно-правового механізму публічного управління. *Юридичний вісник*. 2021. № 4. С. 37–41. URL: <http://yurvisnyk.in.ua/v42021/7.pdf> (дата звернення: 21.11.2021).
3. Реформа децентралізації. *Урядовий портал. Єдиний веб-портал органів виконавчої влади України*. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi?fbclid=IwAR2RZyWMmhSN4hj3ZVB0rkaXOTt7KrlmhMGh2wT1TbrUuFVKDFQ1e2B8k> (дата звернення: 21.11.2021).
4. Rodriguez-Pose A., Ezcurra R. Does decentralization matter for regional disparities? A cross-country analysis. *Journal of Economic Geography*. 2010. № 10. P. 619–644.
5. Стогова О. Вплив децентралізації публічної влади на ставлення громадян до Європейського Союзу. *Юридичний вісник*. 2021. № 4. С. 156–162. URL: <http://yurvisnyk.in.ua/v42021/22.pdf> (дата звернення: 21.11.2021).
6. Батанов О.В., Бедрій Р.Б. Децентралізація публічної влади в Україні в контексті зарубіжного досвіду та євроінтеграційних процесів: монографія. Львів: СПОЛОМ, 2021. С. 159–176.
7. Зінченко А., Тітаренко І., Саприкіна М., Іщук Є. Прозорість і соціальна відповідальність муніципалітетів. Київ: Юстон. 52 .

8. Європейська Хартія місцевого самоврядування. Страсбург, 15 жовтня 1985 року. Сайт Верховної Ради України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994036> (дата звернення: 21.11.2021).

9. Антоненко В.О., Кравченко В.В., Баймуратов М.О., Батанов О.В. Актуальні проблеми становлення та розвитку місцевого самоврядування в Україні: колективна монографія. Київ: Атіка, 2007. 864 с.

10. Краснікова О.В. Конституційна відповідальність в системі захисту правового статусу суб'єктів місцевого самоврядування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса, 2003. 19 с.

DECENTRALIZATION OF POWER IN THE ASPECT OF REALIZATION OF LEGAL RESPONSIBILITY IN LOCAL SELF-GOVERNMENT IN UKRAINE

Natalia M. Batanova, PhD in Legal Sciences, Senior researcher of the Department of Legal Problems of Political Science of the Institute of State and Law. V.M. Koretsky NAS of Ukraine (Ukraine)

E-mail: batanova@ukr.net

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-4

Key words: *decentralization, local self-government, social responsibility, territorial community, legal responsibility.*

The article is devoted to the study of local self-government as an important means of realizing the rights of territorial communities and their members. The author of the article argues that the territorial community is a necessary democratic counterweight to the central government and helps to limit the manifestations of arbitrariness on the part of the state. The urgency of the issue of decentralization of public power and the development of local self-government is beyond doubt. The author draws attention to the experience of European countries. This experience proves the need for systemic reforms in the field of decentralization of power in order to increase the role of local self-government in overcoming economic, socio-cultural and, in some cases, political and legal problems of society. It is determined that according to modern economic and political research; decentralization of power can have both positive and negative impact on economic indicators of the country's development and the well-being of citizens.

It has been explored that decentralization can also mobilize underutilized resources, creating competition among subnational governments and delivering better policy outcomes. The author's opinion is substantiated that decentralization can bring the government closer to the people, thus promoting greater transparency and accountability. The author's position is given that in poor regions with underdeveloped economies, decentralization may not lead to better coordination of public goods and services with the needs of the population.

The article pays special attention to the problems of implementation of the concept of "responsible city" in the life of communities and the implementation of social responsibility and transparency of municipalities. It is stated that in many cities around the world, municipalities are increasingly taking into account the environmental and social aspects of community development. Foreign experience has been revealed, which shows that without the formation of a holistic mechanism (social, political, legal) responsibility in local self-government as a separate territorial community can not be formed as a primary subject of local self-government, and the people as a whole can not become a real sovereign state. The author proves the relevance of the topic of constitutional and legal responsibility in local self-government. It is concluded that the world practice of real decentralized public power shows the need to form not only independent and self-sufficient territorial communities, but also responsible local self-government.

References

1. Aloshyna, N.M. (2014). *Terytorialna hromada yak subyekt prava* Avtoref. Diss. kand. yuryd. nauk [Territorial community as a subject of law: synopsis of the thesis. Author's ref. cand. Legal sci. diss.]. Kharkiv, 22 p.

2. Melnychenko, B. (2021). *Detsentralizatsiya vlady yak osnova udoskonalennya orhanizatsiyno-pravovoho mekhanizmu publichnoho upravlinnya* [Decentralization of power as a basis for improving the organizational and legal mechanism of public administration]. *Yurydychnyy visnyk* [The Legal Bulletin], no. 4. pp. 37-41. Available at: <http://yurvisnyk.in.ua/v42021/7.pdf> (Accessed 28 November 2021).

3. *Reforma detsentralizatsiyi. Uryadovyy portal. Yedynyy veb-portal orhaniv vykonavchoyi vlady Ukrainy* [Decentralization reform. Government portal. The only web portal of the executive authorities of Ukraine]. Available at: https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi?fbclid=IwAR2RZy_WMmhSN4hj3ZVB0rkaXOTt7KrlmhMGh2wT1TbrUuFVKDFQ1e2B8k (Accessed 28 November 2021).

4. Rodriguez-Pose, A., Ezcurra, R. (2010). Does decentralization matter for regional disparities? A cross-country analysis. *Journal of Economic Geography*, no. 10, pp. 619-644.

5. Stohova, O. (2021). *Vplyv detsentralizatsiyi publichnoyi vlady na stavlennya hromadyan do Yevropeyskoho Soyuzu* [The impact of decentralization of public power on the attitude of citizens to the European Union]. *Yurydychnyy visnyk* [The Legal Bulletin], no. 4. pp. 156-162. Available at: http://yurvisnyk.in.ua/v4_2021/22.pdf (Accessed 28 November 2021).

6. Batanov, O.V., Bedriy, R.B. (2021). *Detsentralizatsiya publichnoyi vlady v Ukraini v konteksti zarubizhnoho dosvidu ta yevrointehratsiynykh protsesiv* [Decentralization of public power in Ukraine in the context of foreign experience and European integration processes]. Collective monograph. Lviv, SPOLOM, pp. 159-176.

7. Zinchenko, A., Titarenko, I., Saprykina, M., Ishchuk, Ye. *Prozorist i sotsialna vidpovidalnist munitsypalitetiv* [Transparency and social responsibility of municipalities]. Kyiv, Euston, 52 p.

8. The Verkhovna Rada of Ukraine (1985). *European Charter of Local Self-Government*. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994036> (Accessed 28 November 2021).

9. Kravchenko, V.V., Antonenko, V.O., Baymuratov, M.O., Batanov, O.V. (2007). *Aktualni problemy stanovlennya ta rozvytku mistsevoho samovryaduvannya v Ukraini* [Actual problems of formation and development of local self-government in Ukraine]. Collective monograph. Kyiv, Atika. 864 p.

10. Krasnikova, O.V. (2003). *Konstytutsiyana vidpovidal'nist v systemi zakhystu pravovoho statusu sub'yektiv mistsevoho samovryaduvannya* Avtoref. Diss. Cand. yuryd. nauk [Constitutional responsibility in the system of protection of the legal status of local governments. Synopsis of a thesis. Author's ref. Cand. of Legal Sci. diss.]. Odesa, 19 p.

Одержано 02.12.2021.

УДК 342.7:352

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-5

Н.В. БОЧАРОВА,

доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

ORCID: 0000-0002-9256-9493

МІСТА ПРАВ ЛЮДИНИ ЯК НОВЕ ЯВИЩЕ СУЧАСНОГО МУНІЦИПАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Одним із значних явищ останніх десятиліть у сфері муніципального управління стала поява у світовому масштабі міст, які оголосили себе правозахисниками, або містами прав людини (Human Rights Cities). Наукове осмислення і аналіз процесу появи міст прав людини почалися паралельно з виникненням цього феномену муніципального розвитку в зарубіжних країнах. Одним із перших європейських міст, де права людини стали частиною муніципальної політики, була Барселона. Тут введено посаду уповноваженого з громадянських прав, а пізніше відкрито Департамент громадянських прав Барселони. Ініціативу реалізовано для того, щоб подолати наслідки «нових» хвиль міграції і зростаючу расову, етнічну та релігійну різноманітність у місті. У статті досліджується використання в практиці муніципального управління зарубіжних країн захисту прав людини, визначених у міжнародних правозахисних документах глобального та регіонального рівня. Аналізуються причини і фактори залучення міст до правозахисної діяльності, наводяться конкретні приклади роботи органів місцевого самоврядування із забезпечення як усього спектра міжнародно визнаних прав людини, так і окремих напрямів боротьби з расизмом, дискримінацією, ксенофобією та відчуженням. Наведені у статті приклади свідчать про наявність стійкої тенденції залучення сучасних міст до правозахисної діяльності. Цей світовий досвід потребує ретельного вивчення і впровадження в практику муніципального управління в Україні. Сучасні кризові явища, такі як пандемія коронавірусу або мігрантська криза в Європі, ще більше актуалізують це завдання.

Ключові слова: права людини, місцеве самоврядування, муніципальне управління, правозахисна діяльність.

Постановка проблеми. Одним із значних явищ останніх десятиліть у сфері муніципального управління стала поява у світовому масштабі міст, які оголосили себе правозахисниками, або містами прав людини (Human Rights Cities). На онлайн-платформі *The Human Rights Cities Network*, яка об'єднує представників таких міст, визначено, що вони «представляють команду однодумців, які визнають життєво важливу роль міст у захисті, заохоченні та втіленні прав людини» [1]. Методологічною та нормативною основою діяльності цього міжнародного об'єднання служать спеціальні Резолюції Ради з прав людини ООН 24/2 від 26 вересня 2013 р., 27/4 від 25 вересня 2014 р. та 33/8 від 29 вересня 2016 р., які стосуються ролі місцевих органів влади у заохоченні та захисті прав людини. Особливе значення має Резолюція 39/7 і підготовлена на її основі спеціальна доповідь Верховного комісара ООН з прав людини «Місцеве самоврядування та права людини» (A/HRC/42/22).

Дослідники констатують, що до появи феномену міст прав людини привів комплекс факторів суспільно-політичного і соціально-економічного розвитку кінця 80-х – початку 90-х років ХХ ст. [2]. Саме тоді відбулося залучення міст до дискурсу та практики міжнародних прав людини, коли останні почали враховуватися при формуванні міської політики. Серед причин називають процес глобальної урбанізації і демографічні зміни, пов'язані

із збільшенням населення у містах. У 2008 р. вперше в історії було зафіксовано проживання у містах більше половини населення світу [3]. Очікується, що у 2030 р. ця кількість зросте майже до 5 млрд людей.

Формування міст за рахунок тих, хто переїжджали в пошуках індивідуальної автономії, породжувало виклики у сфері соціальної згуртованості. Потрібен був дискурс, який об'єднає міських жителів і формує спільну систему орієнтирів, для суспільного існування. Міста мають унікальний потенціал для розширення можливостей людини, вирішення соціальних і екологічних проблем. З урбанізацією відбувалося утвердження автономії міст та міської ідентичності, коли мешканці відчували себе більш прив'язаними до свого міста, ніж до самої нації. Це збіглося з глобальною тенденцією 80-х років стосовно децентралізації урядових повноважень (передавання їх місцевим органам влади). Багато з цих повноважень стосуються сфер, у яких права людини можуть бути реалізовані або порушені: безпека, освіта, охорона здоров'я, прайвесі.

У таких умовах міжнародні правозахисні організації та місцеві органи влади все частіше звертаються один до одного, минаючи національну державу. Місцева влада починає чітко базувати свою політику на правах людини, визначених у міжнародних договорах.

Стан дослідження. Наукове осмислення і аналіз процесу появи міст прав людини почалося паралельно з виникненням цього феномену муніципального розвитку в зарубіжних країнах. У вітчизняному правознавстві тема не була предметом спеціального дослідження. Серед зарубіжних публікацій можемо виділити монографічні роботи узагальнювального характеру щодо розвитку локальної демократії (Д. Харвей [4]), окремі статті стосовно феномену правозахисного руху в містах у цілому (М. Гріголо [5], М. Дікеч і Л. Гілберт [6], П. Маркузе [7], К.А. Аттох [8]), а також проявів залучення до захисту прав людини конкретних міст країн світу. Серед спеціальних досліджень звертає на себе увагу ґрунтовна і насичена фактичним матеріалом праця науковців Утрехтського університету (Нідерланди) Б. Оомен та М. Баумгартеля «Міста прав людини» [9]. Концептуальні питання взаємодії державних та муніципальних органів у захисті прав людини поставлено в науковій праці М.Ф. Дейвіс з показовою назвою «Мислити глобально, діяти локально: держави, муніципалітети та міжнародні права людини» [10].

Мета статті. Проаналізувати досвід участі у захисті прав людини муніципалітетів зарубіжних країн з метою його запровадження в Україні і використання норм міжнародної системи захисту прав людини при формулюванні міської політики в умовах проведення муніципальної реформи в Україні.

Виклад основного матеріалу. Рух міст прав людини пов'язують зі спробами ввести поняття «право на місто», запропоноване французьким соціологом А. Лефевром у нарисі *La Droi a la Ville (1968)*. З цією метою було прийнято Європейську хартію для захисту прав людини в місті (2000) і проводилися обговорення прийняття Всесвітньої хартії прав людини у місті [11–12]. При цьому місто визначалося як колективний простір, який належить усім, хто в ньому перебуває. Мешканці мають право на умови, які забезпечують їхній політичний, соціальний та екологічний розвиток, але в той же час визнають прихильність до солідарності. Муніципальна влада всіма доступними засобами заохочує повагу до гідності всіх і якості життя всіх жителів. Підкреслюються як загальні права людини, так і низка специфічних прав, пов'язаних з містом, визначається соціальна функція міста та міститься заклик до демократичного управління ним. Кінцевою метою тут є формулювання інструменту, який міг би бути прийнятий системою ООН, регіональними правозахисниками та урядами як юридичний орієнтир для захисту прав людини містами.

Одним з факторів, які сприяли появі і закріпленню прав людини в діяльності муніципальних органів, було прийняття на Всесвітній конференції з прав людини Віденської декларації та Програми дій, в яких міжнародне співтовариство звернуло свою увагу на реальну реалізацію прав людини. Віденська декларація 1993 року, прийнята наприкінці холодної війни, підкреслювала важливість освіти в галузі прав людини та моніторингу прав людини і заохочувала до створення національних правозахисних інституцій, залучення неурядових організацій та бізнесу до реалізації прав людини.

Паралельно посилювалося наднаціональне забезпечення прав людини, розширюючи повноваження органів контролю за дотриманням прав людини в системі ООН. Рада з прав

людини запровадила практику періодично переглядати стан прав людини в усіх державах – членах ООН, наголошуючи на ролі місцевих органів влади в реалізації прав людини. Спеціальний доповідач ООН з питань насильства щодо жінок, наприклад, відвідавши Італію у 2012 р., не лише розмовляла з представниками національного уряду та різних неурядових організацій, а й відвідала Рим, Мілан, Болонью та Неаполь, і у своїй доповіді прямо посилалася на важливість місцевої політичної волі для боротьби з насильством щодо жінок [9, с. 4].

Термін «міста прав людини» вперше ввела неурядова організація Народний рух за вивчення прав людини (The People's Movement for Human Rights Learning – PDHRE), у документах якої йшлося «про місто чи спільноту, де люди доброї волі у керівних органах, організаціях та інституціях намагаються дозволити структурі прав людини керувати розвитком життя громадян» [13]. За відправну точку було взято відоме твердження Елеонори Рузвельт про те, що права людини починаються близько до дому (human rights begin close to home).

На сьогодні існують десятки міст прав людини, які дотримуються методології PDHRE, починаючи від Порт-Алегрі в Бразилії і закінчуючи містами в Гані, Кенії, Руанді, Малі, Індії, Канаді та на Філіппінах. Крім того, Вашингтон (столиця США) ухвалив резолюцію про те, щоб стати містом прав людини в 2008 р. і зробити місто «моделлю для громад у всьому світі, щоб стати свідками практичних способів, якими система прав людини може зробити кожного громадянина партнером сталих змін» [14].

Першим європейським містом, яке офіційно прийняло статус міста прав людини, був Грац, де в лютому 2001 р. Муніципальна рада прийняла Декларацію прав людини. У цьому документі Рада зобов'язалася виявити прогалини у захисті прав людини, інформувати громадян про їхні права, а також враховувати права людини у своїх діях.

Одним із перших європейських міст, де права людини стали частиною муніципальної політики, була Барселона. Тут засновано посаду уповноваженого з громадянських прав, а пізніше Департамент громадянських прав Барселони. Ініціативу було реалізовано для того, щоб подолати наслідки «нових» хвиль міграції і зростаючу расову, етнічну та релігійну різноманітність у місті. Було створено низку служб, таких як Управління з питань недискримінації та Управління у справах релігій.

Багато міст, що займаються правами людини, поєднують зовнішню мережеву діяльність із внутрішніми діями. Наприклад, місто Нант у Франції прагне стати «світовою столицею прав людини». У цьому плані найважливішою і помітною подією є Всесвітній форум з прав людини в Нанті, який організовується кожні два-три роки.

Окрім цих міст, які чітко ідентифікують себе як міста з правами людини, є все більше мереж місцевих органів влади, які прагнуть включити права людини у свою діяльність. Одним із важливих рухів у цій сфері є Об'єднані міста та місцеве самоврядування (*United cities and local government* – UCLG). Це мережа, що складається з понад 1000 міст і 112 асоціацій місцевих органів влади в усьому світі. Місія UCLG зі штаб-квартирою в Барселоні – «бути єдиним голосом і всесвітнім прихильником демократичного місцевого самоврядування, пропагуючи його цінності, цілі та інтереси через співпрацю між місцевими органами влади та в межах ширшого міжнародного співтовариства» [15].

Окрім міст, які загалом приймають права людини як політичну основу, є також багато міст, які базують політику на основі одного конкретного договору про те чи інше право людини. Роблячи це, вони йдуть далі стандартів, встановлених на національному рівні. Прикладом може бути прийнята в Сан-Франциско Конвенція щодо жінок (*Women's Convention*). На глобальному рівні діє Міжнародна коаліція міст проти расизму (*International Coalition of Cities against Racism*), ініціатива, започаткована ЮНЕСКО в березні 2004 р. для створення мережі міст, зацікавлених в обміні досвідом з метою покращання своєї політики боротьби з расизмом, дискримінацією, ксенофобією та відчуженням.

Нові перспективи у діяльності міст прав людини визначено на останньому Всесвітньому форумі міст з прав людини (The World Human Rights Cities Forum – WHRCF), щорічному заході, який проводиться в місті Кванджу, Республіка Корея. Цього року Форум проходив з 7 по 10 жовтня на тему: «Права людини в часи викликів: новий суспільний договір». Загалом у заході взяло участь 3012 учасників із 76 країн та 322 міст з усього світу.

У Фінальній декларації форуму (Final Declaration of the 11th Forum of WHRCF) було висловлено глибоку стурбованість у зв'язку з різноманітними загрозами для прав людини та демократії через насильство, дискримінацію, нерівність, несталий розвиток, зміну клімату та екологічні катастрофи і визначено п'ять подальших напрямів роботи:

1. Вжити заходів проти різноманітних викликів нашого часу, щоб розвивати права людини та демократію, у співпраці з містами, що займаються правами людини.

2. Сприяти комунікації та порозумінню між ключовими учасниками з метою подальшого обговорення нового соціального договору та реалізації прав людини для справедливого та інклюзивного суспільства.

3. Прагнути захистити вразливі групи, виявляючи потенційні та нові категорії вразливих груп.

4. Слідкувати за станом прав людини різних соціально незахищених верств та докласти спільних зусиль для захисту їхніх прав людини, зокрема від насильства.

5. Запропонувати дослідницьку роботу щодо порядку денного, майбутнього напрямку та стратегії руху правозахисних міст, а також розширення ролі *Всесвітнього форуму міст з прав людини* [16].

У документі також ставиться питання визнати необхідність нового соціального договору між народами та їхніми урядами, щоб відновити довіру та прийняти всеосяжне бачення прав людини, результати якого мають відображатися в повсякденному житті людей через активну та рівну участь жінок, включаючи оновлені механізми управління для забезпечення кращих суспільних благ і відкриття нової ери загального соціального захисту, охоплення медичними послугами, освіти, навичок, гідної роботи та житла.

Крім того, пропонується визнати необхідність ефективних та гармонізованих заходів, запроваджених місцевими та центральними органами влади для допомоги внутрішньо переміщеним особам та біженцям, з особливою увагою ставитися до прав меншин, дітей, жінок та осіб з інвалідністю, чиї страждання посилюються в часи насильства. Визнати необхідність для місцевого громадянського суспільства зосередитися на восьми тематичних напрямках, присвячених біженцям, літнім людям, людям з інвалідністю, дітям та молоді, сталому розвитку, соціальній економіці, праву на їжу та мир, очікуючи, що пропозиції сесій буде реалізовано.

Висновки. Органи місцевого самоврядування відіграють ключову роль у заохоченні та захисті прав людини. Міське самоврядування має різні форми та функції залежно від конституційної та правової систем відповідної держави. Однією з його важливих функцій є надання управлінських послуг, які відповідають місцевим потребам та пріоритетам, пов'язаним з реалізацією прав людини на місцевому рівні. Хоча основна відповідальність за сприяння та захист прав людини покладається на національні уряди, просування культури прав людини в місцевих органах відіграє життєво важливу роль у сприянні повазі та реалізації прав людини в суспільстві.

Наведені цій статті приклади свідчать про наявність стійкої тенденції залучення сучасних міст до правозахисної діяльності. Цей світовий досвід потребує ретельного вивчення і впровадження в практику муніципального управління в Україні. Сучасні кризові явища, такі як пандемія коронавірусу, або мігрантська криза в Європі, ще більше актуалізують це завдання.

Список використаної літератури

1. The Human Rights Cities Network. Who we are. URL: <https://humanrightscities.net/> (дата звернення: 26.10.21).

2. The SAGE Handbook of Human Rights. Chapter: Human Rights Cities. Publisher: Sage. Editors: Anja Mihr, Mark Gibney. P. 709–729. DOI: 10.4135/9781473909335.n39

3. Ibid.

4. Harvey D. *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. London and New York: Verso. 2012. URL: <http://www.mom.arq.ufmg.br/mom/02babel/textos/harvey-rebel-cities.pdf> (дата звернення: 26.10.21).

5. Grigolo M. Incorporating cities into the EU anti-discrimination policy: between race discrimination and migrant rights. *Ethnic and Racial Studies*. 2011. № 34 (1). P. 1751–1769. URL:

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/> DOI: 10.1080/01419870.2010.538422 (дата звернення: 26.10.21).

6. Dikeç M., Gilbert L. Right to the City: Homage or a New Societal Ethics? *Capitalism Nature Socialism*. 2002. № 13 (2). P. 58–74. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/> DOI:10.1080/10455750208565479

7. Marcuse P. From Critical Urban Theory to the Right to the City. *City*. 2009. № 13 (2–3). P. 185–197. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/> DOI: 10.1080/13604810902982177

8. Attoh K.A. What Kind of Right is the Right to the City? *Progress in Human Geography*. 2011. № 35 (5). P. 669–685. URL: <https://journals.sagepub.com/> DOI: 10.1177/0309132510394706

9. Oomen B., Baumgartel M. (2014). Human Rights Cities. doi: 10.4135/9781473909335.n39

10. Davis M. Thinking Globally, Acting Locally: States, Municipalities, and International Human Rights / Eds. C. Soohoo et al. *Bringing Human Rights Home: a History of Human Rights in the United States*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2007. P. 258–286. URL: <https://rwi.lu.se/publications/thinking-globally-acting-locally-states-municipalities-and-international-human-rights/> (дата звернення: 26.10.21).

11. European Charter for the Safeguarding of Human Rights in the City, Adopted at St Denis, 18 May 2000. URL: http://www.idhc.org/cat/documents/Carta_ingles.pdf (дата звернення: 26.10.21).

12. For the discussion on the World Charter for the Rights to the City cf. URL: <http://www.hic-net.org/document.php?pid=2422> [cited 27 September 2012] (дата звернення: 26.10.21).

13. The People's Movement for Human Rights Learning (PDHRE). URL: <https://www.pdhre.org/about.html> (дата звернення: 26.10.21).

14. To recognize December 10, 2008, as “Washington, DC Human Rights Day” in the 12 District of Columbia. Ceremonial Resolution. URL: <http://www.pdhre.org/DC-HRC-Resolution> (дата звернення: 26.10.21).

15. UCLG, as a global network of cities, local, regional, and metropolitan governments, and their associations. URL: <https://www.uclg.org/en/organisation/about> (дата звернення: 26.10.21).

16. Human Rights in Times of Challenge: A New Social Contract. URL: <https://humanrightscities.net/human-rights-in-times-of-challenge-a-new-social-contract-addressing-covid-19-and-the-climate-crisis-at-the-11th-world-human-rights-cities-forum/995/> (дата звернення: 26.10.21).

HUMAN RIGHTS CITIES AS A NEW PHENOMENON OF THE MODERN MUNICIPAL DEVELOPMENT

Natalia V. Bocharova, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: olip@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-5

Key words: *human rights, local self-government, city government, human rights activities.*

This article is devoted to the one of the significant phenomena of recent decades in the area of municipal government has been the emergence on a global scale of cities that have declared themselves human rights defenders or of human rights cities. Scientific understanding and analysis of the process of emergence of human rights cities began in parallel with the emergence of this paradox of urban development in foreign countries. One of the first European cities where human rights became part of municipal politics was Barcelona. It was here that the position of Commissioner for Civil Rights was founded, which later became the Barcelona Department of Civil Rights. The initiative was carried out in order to overcome the effects of «new» waves of migration and the growing racial, ethnic and religious diversity in the city. New perspectives on human rights cities were defined at the latest World Urban Human Rights Forum (WHRCF), an annual event in Gwangju, the Republic of Korea. This year the Forum was held from 7 to 10 October with the theme: «Human rights in times of challenge: a new social contract». In total, 3012 participants from 76 countries and 322 cities from all over the world took part in the event. The Final Declaration of the 11th Forum of WHRCF expresses deep concern about the diverse threats to human rights and democracy due to

violence, discrimination, inequality, sustainable development, climate change and environmental disasters and identifies five areas for further work.

The article examines the use in the practice of municipal administration of foreign countries for the protection of human rights, defined in international human rights documents at the global and regional levels. The reasons and factors for the involvement of cities in human rights activities are analyzed, specific examples of the work of local governments to ensure both the entire spectrum of internationally recognized human rights and certain areas of combating racism, discrimination, xenophobia and exclusion are given. The examples given in this article testify to the presence of a steady trend of involving modern cities in human rights activities. This world experience needs to be carefully studied and implemented in the practice of municipal government in Ukraine. Modern crisis phenomena, such as the coronavirus pandemic or the migrant crisis in Europe, make this task even more relevant. It is concluded that this world experience requires careful study and implementation in the practice of municipal government in Ukraine. Modern crisis phenomena, such as the coronavirus pandemic or the migrant crisis in Europe, make this task even more relevant.

References

1. The Human Rights Cities Network. Who we are. Available at: <https://humanrightscities.net/> (Accessed 26 October 2021).
2. Anja Mihr, Mark Gibney. The SAGE Handbook of Human Rights. Chapter: Human Rights Cities. Publisher: Sage, pp. 709-729. DOI: 10.4135/9781473909335.n39
3. Ibid.
4. Harvey, D. (2012). *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. London and New York: Verso. Available at: http://www.mom.arq.ufmg.br/mom/02_babel/textos/harvey-rebel-cities.pdf (Accessed 26 October 2021).
5. Grigolo, M. (2011). Incorporating cities into the EU anti-discrimination policy: between race discrimination and migrant rights. *Ethnic and Racial Studies*, 34(1): 1751-1769. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/DOI:10.1080/01419870.2010.538422> (Accessed 26 October 2021).
6. Dikeç, M. and Gilbert, L. (2002). Right to the City: Homage or a New Societal Ethics? *Capitalism Nature Socialism*, 13(2): 58-74. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/DOI:10.1080/10455750208565479> (Accessed 26 October 2021).
7. Marcuse, P. (2009). From Critical Urban Theory to the Right to the City. *City*, 13(2-3): 185-197. Available at: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/DOI:10.1080/13604810902982177> (Accessed 26 October 2021).
8. Attoh, K.A. (2011). What Kind of Right is the Right to the City? *Progress in Human Geography*, 35(5): 669-685. Available at: <https://journals.sagepub.com/DOI:10.1177/0309132510394706> (Accessed 26 October 2021).
9. Oomen B., Baumgartel M. (2014). Human Rights Cities. DOI: 10.4135/9781473909335.n39
10. Davis, M. (2007). "Thinking Globally, Acting Locally: States, Municipalities, and International Human Rights", in C. Soohoo et al. (eds.), *Bringing Human Rights Home: a History of Human Rights in the United States*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, pp. 258-286. Available at: <https://rwi.lu.se/publications/thinking-globally-acting-locally-states-municipalities-and-international-human-rights/> (Accessed 26 October 2021).
11. European Charter for the Safeguarding of Human Rights in the City, Adopted at St Denis, 18 May 2000. Available at: <http://www.idhc.org/cat/documents/Chartaingles.pdf> (Accessed 26 October 2021).
12. For the discussion on the World Charter for the Rights to the City cf. Available at: <http://www.hic-net.org/document.php?pid=2422> [cited 27 September 2012] (Accessed 26 October 2021).
13. The People's Movement for Human Rights Learning (PDHRE). Available at: <https://www.pdhre.org/about.html> (Accessed 26 October 2021).
14. To recognize December 10, 2008, as "Washington, DC Human Rights Day" in the 12 District of Columbia. Ceremonial Resolution. Available at: <http://www.pdhre.org/DC-HRC-Resolution> (Accessed 26 October 2021).
15. UCLG, as a global network of cities, local, regional, and metropolitan governments, and their associations. Available at: <https://www.uclg.org/en/organisation/about> (Accessed 26 October 2021).
16. Human Rights in Times of Challenge: A New Social Contract. Available at: <https://humanrightscities.net/human-rights-in-times-of-challenge-a-new-social-contract-addressing-covid-19-and-the-climate-crisis-at-the-11th-world-human-rights-cities-forum/995/> (Accessed 26 October 2021).

Одержано 29.10.2021.

УДК 342.5:352

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-6

В.В. КРАВЧЕНКО,

*кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму, Заслужений юрист України (м. Київ)
ORCID: 0000-0002-7553-6286*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУБМУНІЦИПАЛЬНОГО РІВНЯ УПРАВЛІННЯ В СИСТЕМІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Статтю присвячено організаційно-правовим питанням функціонування субмуніципального рівня управління. Проаналізовано попередні наслідки проведеної Кабінетом Міністрів України в 2020 році адміністративно-територіальної реформи, яка є важливою складовою децентралізації, оскільки передавання повноважень з надання публічних послуг органам місцевого самоврядування має супроводжуватися укрупненням територіальних громад. Автором ґрунтовно проаналізовано, що вітчизняний досвід функціонування нових територіальних громад, а також досвід зарубіжних країн дозволяє виокремити і відповідні негативні моменти (правові, організаційні, економічні, соціальні тощо), що супроводжують процес укрупнення громад. Визначено, що в громадах з великою територією юрисдикції та значною кількістю населених пунктів суттєво ускладнюється реалізація вимог відповідних європейських документів стосовно розвитку місцевої демократії. Досліджено точку зору з приводу того, що обмежити вплив негативних факторів, які виникли в процесі формування нової територіальної основи місцевого самоврядування, дозволить запровадження допоміжного рівня управління в системі місцевого самоврядування. Запропоновано два варіанти розбудови сучасної моделі муніципального управління у великих громадах та її організаційно-правового забезпечення з урахуванням європейських стандартів та принципів. Зазначено, що чинне законодавство України про органи самоорганізації населення не дозволяє повністю розкрити їх потенціал як субмуніципального рівня управління розвитком громади та не відповідає вимогам сучасного етапу реформування системи територіальної організації влади на засадах децентралізації.

Зроблено висновок, що існує нагальна потреба у децентралізації муніципального управління шляхом запровадження повноцінного субмуніципального рівня в системі місцевого самоврядування.

Ключові слова: громада, децентралізація, місцеве самоврядування, повноваження, субмуніципальний рівень, територіальна організація влади.

Постановка проблеми. Метою децентралізації відповідно до Концепції реформування місцевого самоврядування і територіальної організації влади в Україні проголошено «створення і підтримку повноцінного життєвого середовища для громадян, надання високоякісних та доступних публічних послуг, становлення інститутів прямого народовладдя, задоволення інтересів громадян в усіх сферах життєдіяльності на відповідній території, узгодження інтересів держави та територіальних громад» [1]. Вітчизняний та зарубіжний досвід свідчать що процес децентралізації, як правило, пов'язаний із

суттєвим укрупненням територіальних громад, що обумовлено низкою об'єктивних чинників, до яких можна віднести: низький рівень ресурсного забезпечення виконання завдань та повноважень місцевого самоврядування в невеликих територіальних громадах, негативні демографічні тенденції, необхідність запровадження в муніципальну практику новітніх технологій муніципального менеджменту, що, у свою чергу, потребує відповідного кадрового та інформаційного забезпечення, централізації надання окремих послуг населенню з метою покращання їх якості (водопостачання та водовідведення, переробка сміття, громадський транспорт, енергетика тощо).

Так, в Україні на кінець 2020 року було утворено 1 469 спроможних територіальних громад замість 11 624 (у 2015 році). Подібний процес відбувся і в багатьох зарубіжних країнах, наприклад, останнім часом Данія скоротила кількість муніципалітетів з 271 до 98 у 2007 році, Латвія – з 524 до 119 у 2009-му, Туреччина – з 3 225 до 1 395 у 2014-му, Греція – з 1 034 до 325 у 2011 році тощо [2, с. 175–176]. У Східній Німеччині кількість громад була скорочена з 12 500 у 1946 році до 7 500 у 1989–1990 роках та до менш ніж 2 500 у 2019 році [3]. Суттєве скорочення кількості муніципалітетів спостерігається також у Великій Британії, Естонії, Іспанії, Латвії, Фінляндії, Угорщині та інших країнах.

Укрупнення громад поряд з використанням різних форм міжмуніципального співробітництва дозволило підвищити ефективність використання бюджетних коштів, сконцентрувати ресурси на вирішенні ключових завдань місцевого розвитку і створити можливості для посилення спроможності громад у наданні якісних послуг населенню. Однак поряд з позитивними результатами процес укрупнення громад супроводжується і новими викликами, що можуть нівелювати саму ідею децентралізації. Найважливішим з них є ускладнення доступу громадян до безпосередньої участі у вирішенні питань місцевого та регіонального розвитку, що обумовлює необхідність наукового обґрунтування більш активного використання субмуніципальних рівнів у механізмі муніципального управління.

Стан дослідження. Дослідженню проблематики організаційно-правового забезпечення функціонування субмуніципального рівня управління розвитком територій присвячено праці вчених, які працюють у галузях державного управління, адміністративного та муніципального права, менеджменту тощо. Серед них М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, Ю.С. Гринчук, О.В. Євдокімов, І.В. Козюра, В.В. Кравченко, В.С. Кравців, А.О. Краснейчук, В.А. Негода, М.О. Пухтинський, С.М. Серьогін, О.В. Слобожан, І.З. Сторонянська та ін.

Основна увага дослідників, при цьому зосереджувалася на питаннях досвіду зарубіжних країн або ж на суто управлінських аспектах, у той час як правові та організаційні питання розбудови субмуніципального рівня управління статусу відповідних суб'єктів ще не набули, на наш погляд, достатньо повного аналізу у вітчизняній науковій літературі.

Виклад основного матеріалу. Аналіз попередніх наслідків проведеної Кабінетом Міністрів України в 2020 році адміністративно-територіальної реформи, яка є важливою складовою децентралізації, оскільки передавання повноважень з надання публічних послуг органам місцевого самоврядування має супроводжуватися укрупненням територіальних громад, свідчить про певні позитивні результати. Зокрема утворення великих (спроможних) громад дозволяє скоротити адміністративні витрати, підвищити якість публічних послуг та створює потенційні можливості для наближення процесу прийняття рішень з питань місцевого розвитку до членів громад.

Однак уже перший вітчизняний досвід функціонування нових територіальних громад, досвід зарубіжних країн дозволяє виокремити і відповідні негативні моменти (правові, організаційні, економічні, соціальні тощо), що супроводжують процес укрупнення. Основними з них є такі:

1) частина новоутворених територіальних громад має значні розміри та охоплює велику кількість населених пунктів. Так, у ході адміністративно-територіальної реформи, проведеної Кабінетом Міністрів України в 2020 році, виникли нові громади на основі об'єднання 10–20 старих громад, які, у свою чергу, досить часто мали складну структуру і охоплювали жителів кількох населених пунктів. Унаслідок цього виникла ситуація коли, наприклад, Погребищенська міська територіальна громада (Вінницька обл.) включає 60 населених пунктів: 1 місто та 59 сіл, Онастирищенська міська територіальна громада (Черкаська обл.) – 30, Куяльницька сільська територіальна громада (Одеська обл.) – 56, а Рогатинська

міська територіальна громада (Івано-Франківська обл.) – 72 (які раніше перебували у складі 23 старих громад) [4]. Великі територіальні розміри громади суттєво ускладнюють реалізацію демократичних принципів муніципального управління, віддаляють значну кількість членів громади від органів місцевого самоврядування та центрів надання публічних послуг, обмежують можливості їх участі у вирішенні питань місцевого значення. Крім того, виникають проблеми адекватного представництва жителів населених пунктів громади в раді громади, інших органах місцевого самоврядування громади, що може призвести до домінування інтересів еліти адміністративного центру громади при вирішенні питань місцевого значення (наприклад, кількісний склад депутатів рад зазначених громад становить 26-27 депутатів що значно менше кількості населених пунктів, які перебувають під їх юрисдикцією). Свідченням таких негативних тенденцій є також і значне скорочення загальної кількості депутатів місцевих рад: на загальних виборах в 2015 році обиралося 158 399 депутатів [5], а в 2020 році – 43 122 [6]. Відповідно знижується явка виборців на місцевих виборах: 46,61% в 2015 році та 36,88% в 2020 році. Абсентеїзм більшості виборців свідчить про те, що проблеми багатьох населених пунктів можуть бути не почутими і не врахованими при формуванні політики органів місцевого самоврядування. При цьому результати досліджень зарубіжних вчених свідчать про те, що саме у великих громадах явка виборців є найнижчою [7].

Таким чином, у громадах з великою територією юрисдикції та значною кількістю населених пунктів значно ускладнюється реалізація вимог відповідних європейських документів стосовно розвитку місцевої демократії, зокрема Основних принципів політики демократичної участі на місцевому рівні, декларованих у Рекомендації (Rec 2001) 19 Комітету Міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті» [8] та Додаткового протоколу до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади [9].

2) утворення великих за територією громад може спричинити втрату жителями окремих населених пунктів місцевої самобутності (локальної ідентичності), що також є важливою передумовою їх залучення до місцевих справ;

3) надмірне укрупнення громад спричиняє ризик переміщення економічної діяльності з центрів старих громад в адміністративні центри новостворених громад, що, у свою чергу, тягне за собою певні негативні демографічні процеси.

Зазначені обставини свідчать про необхідність запровадження в муніципальну практику таких моделей муніципального управління, які б дозволили мінімізувати негативні наслідки нової територіальної основи місцевого самоврядування, які полягають у «муніципальній централізації», тобто централізації муніципального управління, механізмів надання багатьох послуг та ускладненні участі населення у процесах вирішення питань розвитку громади в цілому та розвитку її окремих населених пунктів. Мова йде про децентралізацію муніципального управління у великих громадах, де на сьогодні воно здійснюється фактично лише шляхом використання інституційних можливостей адміністративного центру громади. Певною мірою цю проблему намагалися вирішити шляхом запровадження інституту старост, особливо після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо розвитку інституту старост» [10], згідно з яким дещо розширюються можливості участі в управлінні розвитком території відповідного старостинського округу старости села, селища (може виконувати окремі завдання адміністратора центру надання адміністративних послуг, має право брати участь у підготовці пропозицій до проекту місцевого бюджету тощо). Однак повністю проблему децентралізації управління розвитком громади запровадження інституту старости не вирішує, оскільки, по-перше, він не обирається жителями села, селища (через що не може виконувати представницькі функції), по-друге, за своїм статусом є співробітником центральних органів управління громадою (працює на постійній основі в апараті відповідної ради та її виконавчого комітету) [11, ст. 54-1].

Як уявляється, обмежити вплив негативних факторів, що виникли в процесі формування нової територіальної основи місцевого самоврядування, дозволить запровадження допоміжного рівня управління в системі місцевого самоврядування. При цьому доцільно запропонувати два варіанти розбудови сучасної моделі муніципального управління у великих громадах та її організаційно-правового забезпечення з урахуванням європейських стандартів та принципів:

Перший варіант може бути реалізовано в межах чинного законодавчого поля України. Він полягає у розбудові мережі органів самоорганізації населення, які утворюються в межах кожного старостинського округу (сільські, селищні комітети старостинських округів) та виражають інтереси його жителів на всіх етапах планування і реалізації планів, проектів чи програм місцевого розвитку, що стосуються як громади в цілому, так і населення відповідного старостинського округу. Утворення органів самоорганізації населення на територіальному рівні старостинських округів дозволить частково децентралізувати управління розвитком громади на субмуніципальний рівень, що продемонструвало свою ефективність в інших країнах, наприклад солецтво в Польщі [12], волость (пагасть) у Латвії [13] чи санюнія в Литві [14], а також сприятиме тісній співпраці комітетів старостинських округів зі старостами. Такий підхід повністю узгоджується з вимогами відповідних європейських документів. Так, Європейська хартія місцевого самоврядування закріплює принцип, відповідно до якого місцеве самоврядування може здійснюватися шляхом використання «будь-яких форм прямої участі громадян, якщо це дозволяється законом» [15, ст. 2]. Зазначені положення Хартії набули розвитку в Додатковому протоколі до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади, де таке право визначається як «право вживати рішучих заходів для визначення або впливу на здійснення повноважень та обов'язків місцевого органу влади». До таких заходів Додатковий протокол відносить «процедури залучення людей, які можуть включати консультативні процеси, місцеві референдуми й звернення та у випадках, коли на території органу місцевого самоврядування є багато жителів та (або) коли орган місцевого самоврядування охоплює великий географічний регіон, заходи із залучення людей на рівні, найближчому до них» [9, ст. 2]. Ще більш конкретні положення стосовно органів самоорганізації населення передбачені в Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи про участь громадян у місцевому публічному житті Res (2001) 19 (Додаток II), в якій міститься перелік кроків і заходів, спрямованих на заохочення громадян до участі в місцевому публічному житті та на зростання такої участі, зокрема пропонується: «розвивати як у найбільш населених містах, так і в сільських регіонах так звану форму об'єднання сусідів, щоб дати громадянам можливість більше впливати на їхнє місцеве середовище й діяльність місцевих рад у різних сферах життя» [8, Додаток II]. Крім того, Конституція України безпосередньо визначає органи самоорганізації населення як елемент системи місцевого самоврядування [16, ст. 140], а Закон України «Про органи самоорганізації населення» [17] закріплює правовий статус, систему, порядок організації та діяльності органів самоорганізації населення. Чинне законодавство передбачає можливість участі органів самоорганізації населення в процесі стратегічного планування, наділяючи їх правом вносити у встановленому порядку пропозиції до проектів місцевих програм соціально-економічного і культурного розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць та проектів місцевих бюджетів, а також брати участь у реалізації затверджених радою проектів та програм [17, ст. 14].

Однак слід зазначити, що чинне законодавство України про органи самоорганізації населення не дозволяє повністю розкрити їх потенціал як субмуніципального рівня управління розвитком громади та не відповідає вимогам сучасного етапу реформування системи територіальної організації влади на засадах децентралізації. У ньому передбачено досить складну процедуру утворення цих органів, а їх повноваження визначаються в досить загальному вигляді. Було здійснено спробу адаптувати законодавство про органи самоорганізації населення до потреб сьогодення шляхом внесення до Верховної Ради України 24 березня 2015 року проекту нової редакції Закону «Про органи самоорганізації населення» [18]. Однак 29 серпня 2019 року цей законопроект було відкликано, оскільки він не отримав належної підтримки з боку експертів Ради Європи та вітчизняних інституцій унаслідок наявності низки спірних положень. У цілому можна зробити висновок, що ефективна реалізація цього варіанта потребує здійснення таких заходів:

1. Закріплення такої територіальної основи органів самоорганізації населення, як старостинський округ. При цьому доцільно встановити обов'язковий характер утворення комітетів старостинських округів та їх статус як юридичних осіб. Зазначене не виключає утво-

рення органів самоорганізації населення на іншій територіальній основі, але вже без статусу юридичної особи, а фінансове, матеріальне, інформаційне забезпечення їхньої діяльності можна було б покласти на комітети старостинських округів.

2. Встановлення законодавчих засад взаємовідносин комітетів старостинських округів зі старостами, поклавши на останніх обов'язки щодо організації виконання рішень цих комітетів і контролю за їх діяльністю.

3. Наділення комітетів старостинських округів таким обсягом власних повноважень, який надав би їм можливість брати реальну участь в управлінні розвитком громади з урахуванням інтересів населення округів. Одночасно необхідно дотримуватися принципу, згідно з яким повноваження комітетів не можуть зменшувати спроможність органів місцевого самоврядування громади визначати та здійснювати управління розвитком громади в інтересах всіх членів громади.

Другий варіант є більш радикальним, він передбачає законодавче закріплення старостинського округу як допоміжної територіальної одиниці та утворення відповідного представницького органу – ради старостинського округу, який може і не мати статусу юридичної особи. При цьому староста міг би виконувати функції виконавчого органу цієї ради.

Подібні допоміжні одиниці можуть бути утворені, наприклад, в Польщі відповідно до статті 5 Закону про гмінне самоврядування від 8 березня 1990 року [19]. До них належать солтства (пол. *Sołectwo*), переважно у сільській місцевості, та райони (пол. *dzielnica*) і мікрорайони (пол. *osiedla*) – у містах. Поділ гміни на допоміжні одиниці не є обов'язковим, а організацію та порядок діяльності допоміжних одиниць визначає рада гміни окремим статутом у якому визначаються:

- назва і територія допоміжної одиниці;
- засади та порядок проведення виборів до її органів;
- завдання та організація діяльності органів;
- перелік делегованих радою гміни повноважень та способи їх реалізації;
- форми нагляду та контролю радою гміни за діяльністю органів допоміжної

одиниці.

У літературі зазначається, що перевагами запровадження допоміжних одиниць є:

- децентралізація;
- розширення можливостей місцевих громад – індивідуальна і колективна здатність впливати на рішення та плани щодо своєї громади;
- наближення «влади» до людей;
- підвищення ефективності рішень та дій органів місцевого самоврядування вищого рівня, оскільки на місцях значно краща обізнаність про потреби та поточну ситуацію в громаді;
- локалізація – на рівні місцевих громад існують певні цінності, втрата яких неприпустима – соціальні зв'язки, сусідство, взаємодія [20].

У той же час реалізація другого варіанта можлива лише за умови внесення відповідних змін до законодавства України про місцеве самоврядування та про адміністративно-територіальний устрій.

Висновки. Таким чином, існує нагальна потреба у децентралізації муніципального управління шляхом:

- запровадження повноцінного субмуніципального рівня в системі місцевого самоврядування, чого можна досягти шляхом формування органів самоорганізації населення на територіальній основі старостинських округів та оновлення їх законодавчого статусу;
- законодавчого закріплення старостинських округів як допоміжного територіального рівня та визначення порядку утворення і діяльності їх представницьких та виконавчих органів.

Список використаної літератури

1. Концепція реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 01.04.2014 р. № 333-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.11.2021).

2. Матвієнко А.С. Політико-правові засади територіальної організації держави: світовий досвід і Україна: монографія. Київ.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2015. 376 с.

3. Розель Фелікс. Як розмір громади пов'язаний з належним місцевим самоврядуванням – експертна стаття. URL: <https://voxukraine.org/rozmir-maye-znachennya-dohodimenshih-gromad-zrostayut-shvidshe-nizh-u-bilshih/> (дата звернення: 12.11.2021).

4. Децентралізація дає можливості: веб-сайт. URL: <https://decentralization.gov.ua/newgromada> (дата звернення: 12.11.2021).

5. Центральна виборча комісія. Чергові місцеві вибори 25.10.2015 р.: веб-сайт. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/pvm002pt001f01=100pt00_t001f01=100.html (дата звернення: 12.11.2021).

6. Центральна виборча комісія. Чергові місцеві вибори 25.10.2015 р.: веб-сайт. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm002pt001f01=695pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 12.11.2021).

7. Cancela, J., & Geys, B. (2016). Explaining voter turnout: A meta-analysis of national and subnational elections. *Electoral Studies*, 42, 264–275; Van Houwelingen, P. (2017). Political participation and municipal population size: A meta-study. *Local Government Studies*, 43(3), 408–428; McDonnell, J. (2020). Municipality size, political efficacy and political participation: a systematic review. *Local Government Studies*, 46(3), 331–350.

8. Рекомендація (Рес 2001) 19 Кабінету Міністрів Ради Європи «Про участь громадян у місцевому публічному житті». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_739#Text (дата звернення: 12.11.2021).

9. Додатковий протокол до Європейської хартії місцевого самоврядування про право участі у справах місцевого органу влади». Ратифікація від 02.09.2014, URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b49#Text (дата звернення: 12.11.2021).

10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо розвитку інституту старост: Закон України від 14.07.2021 р. № 1638-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1638-20#Text> (дата звернення: 12.11.2021).

11. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.11.2021).

12. Крат М., Софій О. Управління спроможними територіальними громадами. Досвід Польщі. Інформаційно-аналітичне видання: веб-сайт. URL: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/90/upravlinnja-spromozhny-mu-terytorialnymy-hromadamy-dosvid-polshchi.pdf> (дата звернення: 12.11.2021).

13. Місцеве самоврядування в країнах Скандинавії та Балтії. Огляд. Стокгольм: SKL International, 2016. 57 с.

14. Л.Л. Прокопенко. Реформування територіальної організації влади в Литві у процесі вступу в Європейський союз. URL: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11pllves.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11pllves.pdf) (дата звернення: 12.11.2021).

15. Європейська хартія місцевого самоврядування (м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 12.11.2021).

16. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.11.2021).

17. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11.07.2021 р. №2625-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#Text> (дата звернення: 12.11.2021).

18. Проект Закону про органи самоорганізації населення. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54538 (дата звернення: 12.11.2021).

19. Польща. Закон про гмінне самоврядування від 8 березня 1990 року: веб-сайт. URL: <https://www.csi.org.ua/publications/zakon-pro-gminne-samovryaduvannya-vid-8-b/> (дата звернення: 12.11.2021).

20. Організація місцевого самоврядування Республіки Польща: веб-сайт. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/orhanizatsiia-mistsevoho-samovriaduvannia-respubliky-polshcha/> (дата звернення: 12.11.2021).

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ISSUES OF FUNCTIONING OF SUBMUNICIPAL LEVEL OF GOVERNANCE IN THE SYSTEM OF LOCAL GOVERNMENT

Viktor V. Kravchenko, PhD of Legal Science, Full Professor, Professor of the Department of Constitutional, Administrative and Financial Law, Academy of Labor, Social Relations and Tourism (Ukraine)

E-mail: viktork52@meta.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-6

Key words: *community, decentralization, local self-government, powers, sub-municipal level, territorial organization of power.*

The article is devoted to organizational and legal issues of functioning of the sub-municipal level of government. The preliminary consequences of the administrative-territorial reform carried out by the Cabinet of Ministers of Ukraine in 2020, which is an important component of decentralization as the transfer of powers to provide public services to local governments should be accompanied by the consolidation of territorial communities, show some positive results.

The author thoroughly analyzes that the domestic experience of functioning of new territorial communities, the experience of foreign countries allows to highlight the relevant negative aspects (legal, organizational, economic, social, etc.) that accompany the process of consolidation.

It is determined that in communities with a large area of jurisdiction and a large number of settlements it is much more difficult to implement the requirements of relevant European documents for the development of local democracy, in particular, the Basic Principles of Democratic Participation at Local Level. The point of view of limiting the influence of negative factors that arose in the process of forming a new territorial basis of local self-government will allow the introduction of an auxiliary level of government in the system of local self-government. Two options for building a modern model of municipal governance in large communities and its organizational and legal support, taking into account European standards and principles. It is noted that the current legislation of Ukraine on self-organization of the population does not allow to fully reveal their potential as a sub-municipal level of community development and management, and does not meet the requirements of the current stage of reforming the territorial organization of power on the basis of decentralization. It is noted that the advantages of introducing support units are: decentralization, empowerment of local communities - individual and collective ability to influence decisions and plans for their community, bringing "power" to the people, improving the effectiveness of decisions and actions of local governments. Because on the ground much better awareness of the needs and current situation in the community, localization – at the level of local communities there are certain values, the loss of which is unacceptable – social ties, neighborhood, interaction. It is concluded that there is an urgent need to decentralize municipal government by introducing a full sub-municipal level in the system of local self-government, as well as legislative consolidation of Starostinsky districts as an auxiliary territorial level and determining the formation and operation of their representative and executive bodies.

References

1. The concept of reforming local self-government and territorial organization of power in Ukraine (2014). Approved by order of the Cabinet of Ministers of Ukraine available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80#Text> (Accessed 12 November 2021).
2. Matvienko, A.S. (2015). *Polityko-pravovi zasady terytorialnoi orhanizatsii derzhavy: svitovyi dosvid i Ukraina* [Political and legal principles of territorial organization of the state: world experience and Ukraine]. Monograph. Kyiv, Institute of State and Law. V.M. Koretsky NAS of Ukraine. 376 p.
3. Rozel Feliks. *Yak rozmir hromady poviazanyi z nalezhnym mistsevym samovriaduvanniam – ekspertna stattia* [How the size of the community is related to proper local self-government is an expert article]. Available at: <https://voxukraine.org/rozmir-maye-znachennya-dohodi-menshih-gromad-zrostayut-shvidshe-nizh-u-bilshih/> (Accessed 12 November 2021).
4. *Detsentralizatsiia daie mozhlyvosti* [Decentralization provides opportunities]. Available at: <https://decentralization.gov.ua/newgromada> (Accessed 12 November 2021).
5. *Tsentralna vyborcha komisiia* [Central Election Commission] (2015) *Cherhovi mistsevi vybory* [Regular local elections]. Available at: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/pvm002pt001f01=100pt00_t001f01=100.html (Accessed 12 November 2021).
6. *Tsentralna vyborcha komisiia* [Central Election Commission] (2015) *Cherhovi mistsevi vybory* [Regular local elections]. Available at: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm002pt001f01=695pt00_t001f01=695.html (Accessed 12 November 2021).

7. Cancela, J., & Geys, B. (2016). Explaining voter turnout: A meta-analysis of national and subnational elections. *Electoral Studies*, 42, 264-275; Van Houwelingen, P. (2017). Political participation and municipal population size: A meta-study. *Local Government Studies*, 43(3), 408-428; McDonnell, J. (2020). Municipality size, political efficacy and political participation: a systematic review. *Local Government Studies*, 46(3), 331–350.

8. “On the participation of citizens in local public life”. Recommendation (Rec 2001) 19 of the Cabinet of Ministers of the Council of Europe. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_739#Text (Accessed 12 November 2021).

9. Additional Protocol to the European Charter of Local Self-Government on the Right to Participate in the Affairs of Local Authorities (2014). Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b49#Text (Accessed 12 November 2021).

10. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021), The Law of Ukraine “On amendments to some legislative acts on the development of the institute of elders” available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1638-20#Text> (Accessed 12 November 2021).

11. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine “About local self-government in Ukraine” available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 12 November 2021).

12. Krat, M., Sofii, O. *Upravlinnia spromozhnymy terytorialnymy hromadamy Dosvid Polshchi* [Management of affluent territorial communities. The experience of Poland]. *Informatsiino-analitychne vydannia* [Information and analytical publication]. Available at: <https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/90/upravlinnja-spromozhnymy-terytorialnymy-hromadamy.-dosvid-polshchi.pdf> (Accessed 12 November 2021).

13. *Mistseve samovriaduvannia v krainakh Skandynavii ta Baltii. Ohliad. Stokholm* (2016) [Local self-government in the Scandinavian and Baltic countries. Review]. Stockholm, SKL International, 57 p.

14. Prokopenko, L.L. *Reformuvannia terytorialnoi orhanizatsii vlyady v Lytvi u protsesi vstupu v Yevropeiskyi soiuz* [Reforming the territorial organization of power in Lithuania in the process of joining the European Union]. Available at: [http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02\(6\)/11plives.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02(6)/11plives.pdf) (Accessed 12 November 2021).

15. European Charter of Local Self-Government (Strasbourg, 15 October 1985), available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (Accessed 12 November 2021).

16. The Constitution of Ukraine (1996). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 12 November 2021).

17. The Verkhovna Rada of Ukraine (2021), The Law of Ukraine “About bodies of self-organization of the population” available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2625-14#Text> (Accessed 12 November 2021).

18. Draft Law on Bodies of Self-Organization of the Population. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54538 (Accessed 12 November 2021).

19. *Polshcha. Zakon pro hminne samovriaduvannia* (1990) [Poland. Law on Commune Self-Government]. Available at: <https://www.csi.org.ua/publications/zakon-pro-gminne-samovriaduvannya-vid-8-b/> (Accessed 12 November 2021).

20. *Orhanizatsiia mistsevoho samovriaduvannia Respubliki Polshcha* [Organization of local self-government of the Republic of Poland]. Available at: <https://uplan.org.ua/analytics/orhanizatsiia-mistsevoho-samovriaduvannia-respubliki-polshcha/> (Accessed 12 November 2021).

Одержано 16.11.2021.

УДК 342.5
DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-7

І.Г. ПОСТОРОНКО,
аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України (м. Київ)
ORCID: 0000-0002-3394-2235

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ МУНІЦИПАЛІЗМУ: ДО ВИОКРЕМЛЕННЯ СТРУКТУРНИХ БЛОКОВИХ ЕЛЕМЕНТІВ

Статтю присвячено аналізу структурної побудови феноменології сучасного муніципалізму із застосуванням системного комплексу методів юридичного знання. Автор вважає, що врахування характерологічних змістових, функціональних, наративних, конотаційних, контекстуальних та ідентифікаційних рис феноменології сучасного муніципалізму дає можливість не тільки визначити, осмислити та зрозуміти системні критерії, що формують, детермінують, актуалізують і трансформують досліджувану феноменологію в сучасний період розвитку демократичної держави, а й виокремити відповідні структурні блокові елементи, що її утворюють, включаючи й ідеологічні, доктринальні, соціальні, нормативні, праксеологічні, психологічні, поведінково-діяльнісні та інші блоки. Обґрунтовується висновок, що важливою рухомою силою в процесі формування структурних блокових елементів сучасного муніципалізму виступає муніципалізація суспільного і державного життя, а також муніципалізація правової системи держави. Йдеться про складний процес перебудови і переорієнтацію соціальних, державних і нормативних констант розвитку і функціонування соціуму, держави, правової системи від потреб держави на потреби та інтереси конкретної людини, груп та колективів з метою оптимізації соціальних, державних, нормативних технологій існування і розвитку людини в умовах державно організованого соціуму, належного забезпечення реалізації її прав і свобод. Перебудова існуючих механізмів, базованих на державному етатизмі та пріоритеті інтересів держави, у протилежний бік фактично протилежних телеологічних домінант виступає одним з найголовніших завдань муніципальної реформи, що проводиться в Україні.

Ключові слова: муніципалізм, місцеве самоврядування, територіальні громади, муніципальні права людини, держава, локальна демократія.

Постановка проблеми. В умовах становлення, розвитку і вдосконалення реформування системи публічної влади в Україні об'єктивно зростає роль і значення місцевого самоврядування (далі – МСВ) як самостійного рівня публічної влади – публічної самоврядної (муніципальної) влади [1], що репрезентує інтереси жителів відповідних адміністративно-територіальних одиниць держави, які в умовах МСВ у межах територіальної громади (далі – ТГ) реалізують свій життєвий цикл у стані повсякденності, самостійно вирішуючи питання місцевого значення на підставі Конституції та законів України (див. ст. 140 Конституції України). Наведене, безумовно, свідчить про великий інформаційно-прогностичний та інформаційно-реалізаційний потенціал і можливість публічної самоврядної (муніципальної) влади в умовах інформаційного (постіндустріального) суспільства, бо саме МСВ, сучасний муніципалізм виступає соціальним і соціально-нормативним простором, де зароджуються, проявляються, реалізуються, охороняються і захищаються права і свободи людини і громадянина.

Конституційна легалізація місцевого самоврядування як політико-правового інституту та рівня публічної влади (див. ст.ст. 5, 7, розд. XI Конституції України) [2], активні процеси реформування, що розгортаються в державі на локальному рівні існування і функціонування соціуму в умовах муніципальної реформи, актуалізують феноменологію сучасного муніципалізму та наукові розвідки щодо його розуміння та визначення.

Практична складова муніципалізму у сфері загальнодержавної та муніципальної демократії полягає, насамперед: а) у залученні широких верств населення до системного комплексу підготовки та здійснення муніципальних законопроектних і законотворчих робіт; б) створенні національного масиву законодавства з питань становлення і розвитку МСВ, що в період своєї нормопроектної розробки і прийняття пройшло широке обговорення представниками ТГ та органів МСВ та було відповідним чином скориговане за його підсумками, враховуючи інтереси останніх та іноземний досвід, що знайшов своє закріплення в міжнародно-правових документах найавторитетніших міжнародних міждержавних і міжурядових організацій гуманістичної та інтеграційної спрямованості (Рада Європи, Європейський Союз, ОБСЄ тощо); в) ознайомленні широких верств населення з новими досягненнями демократичної участі людини в управлінні державними та місцевими справами (partisипаторна / демократія участі, деліберативна / дорадча демократія, агрегативна / комплексна демократія, що одночасно вирішує колективні та індивідуальні інтереси, агоністична / демократія узгоджувальних процедур та інші види демократії, що можуть бути застосованими в рамках муніципалізму).

Спроби дослідити і визначити теоретико-доктринальні підходи до розуміння, визначення та легалізації сучасного муніципалізму, враховуючи його особливу важливість для становлення і розвитку демократичної правової державності, об'єктивно потребують розгляду цього феномену з різних позицій, включаючи і його структурну побудову, та із застосуванням системного комплексу методів сучасного юридичного знання.

Стан дослідження. Питання організації місцевої влади, а також участь громадськості в діяльності місцевих органів влади в радянський період розглядалися в наукових працях Г.В. Барабашева, К.Ф. Шеремета, А.К. Конєва, Б.Н. Ставоржінського, М.П. Банних, М.Г. Кириченка, А.В. Міцкевича. Усі вони мали скоріше спорадичний, ніж систематичний характер. Суттєвий внесок у розвиток теорії місцевого самоврядування в Україні в період її незалежності зробили такі науковці М.О. Баймуратов, О.В. Батанов, Б.Я. Кофман, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, О.В. Приєшкіна, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький та ін.

Однак феноменологія сучасного муніципалізму, не зважаючи на наявність великої кількості наукових розвідок з місцевого самоврядування та муніципального права, у вітчизняній юридичній науці системно і комплексно практично не досліджувалась – наукові розвідки сучасних вітчизняних вчених-муніципалістів, що присвячені саме профільній проблематиці, на нашу думку, тільки передують процесам глибокого та ґрунтового її освоєння, тому вона залишається актуальною і вельми привабливою, причому як з позицій телеології сучасної демократичної правової державності, доктринальних позицій, так і з позицій її нормативно-правового супроводження і забезпечення.

Метою дослідження є визначення структурної побудови феноменології сучасного муніципалізму із застосуванням системного комплексу методів юридичного знання.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи технологічно-предметні підходи до системно-блокової побудови феноменології сучасного муніципалізму, треба зазначити, що у своєму об'ємному вираженні муніципалізм охоплює теорію місцевого самоврядування, історію та практику муніципального розвитку тієї чи іншої країни, групи країн, світової спільноти загалом. Тобто такий складний доктринально-історичний та історично-праксеологічний системний феномен може бути побудований за принципом «мотрійки», що об'єднує в собі «одну державу – групу держав – міжнародну спільноту держав». Отже, можна констатувати, що первинними ознаками структурної побудови муніципалізму, з одного боку, виступають його доктринально-теоретичний, історико-утворюючий та праксеологічно-діяльнісний блоки; а з іншого – системно-суб'єктний блок, що демонструє кількісні характеристики цього складного феномену.

У свою чергу, системне «дроблення» кожного з таких блоків дає нам змогу говорити про їх якісне та змістовне наповнення стосовно наявності відповідних характерологічних

ознак феноменології муніципалізму, що надають йому не тільки соціального значення, а й суттєвої гуманістично-гуманітарної та поведінково-діяльнісної парадигмальності.

Так, доктринальний блок, що становлять ідеї та знання про фундаментальні цінності муніципальної демократії: їх систему, процес формування та форми вираження, методи та ступінь реалізації, сукупність логічних уявлень про такий устрій держави та суспільства, що відповідає загальноновизнаним засадам демократичного розвитку [1] – надають муніципалізму не тільки особливої значущості для формування, існування, функціонування соціуму, його локальних структур та його державної організації, а й визначальної ролі у формуванні муніципальної людини (*Homo municipalis*), тобто людини, що озброєна відповідними профільними знаннями для початку розумового процесу в бік осмислення муніципально-правової реальності, її ролі і значущості в організації життєвого циклу людини та ролі самої людини у якісному існуванні локального простору її життєдіяльності. Отже, завдяки такому наведеному блоку муніципалізму він виступає і розуміється як система уявлень про одночасно і загальноцивілізаційну політико-правову цінність місцевого самоврядування та локальної демократії, і індивідуальну, групову і колективну аксіологію для формування, інституціоналізації, існування, функціонування, розвитку локальної людської територіальної спільноти.

Особлива важливість феноменології сучасного муніципалізму і в той же час його структурної побудови визначається, насамперед, тим, що вона є іманентною феноменологією іншої, більш масштабної багаторівневої та полісемічної феноменології, що виступає одночасно: а) телеологічною домінантою розвитку держави і права і б) метою соціально-політичного розвитку суспільства, в якому буде гарантовано реалізацію основоположних прав і свобод людини, – феноменології демократичної правової державності. Треба звернути особливу увагу на дуже складний і суперечливий характер відносин держави і муніципалізму, який, з одного боку, повністю залежить від сприяння держави локальній демократії, від її готовності керувати у своїй діяльності загальнолюдськими і демократичними цінностями соціуму, зрештою, від прямого протегування з боку держави процесам самоорганізації, що спостерігаються в локальному соціумі.

З іншого боку, без муніципальної складової демократичної правової державності, зокрема в її суб'єктному розумінні (людина та її асоціації як носії демократичних і правових цінностей) та в нормативно-інструментальному забезпеченні (механізми демократичного періодичного оновлення та зміни кадрового складу органів публічної влади), така державність об'єктивно не може існувати та функціонувати, – це детерміновано великою кількістю локальних і загальних тенденцій, державотворчих і правотворчих процесів, що виникають, формуються, проявляються, динамічно розвиваються і реалізуються саме на локальному рівні соціуму в умовах місцевого самоврядування, в межах територіальної громади та в ординарному стані повсякденності.

МСВ функціонує як локальна територіальна спільнота у формі ТГ, що є природною, оптимальною, продуктивною, детермінованою природними і соціальними факторами сукупністю людей, що здійснюють свій життєвий цикл в стані повсякденності. Конкретна людина продукує відповідні інтенції, екзистенційні устремління, потреби, формує та проявляє конкретні інтереси, формуючи атитюди, як настанови перспективної дії. Одночасно проходять складні та суперечливі процеси соціалізації та правової соціалізації людини, логічним наслідком чого є набуття нею досвіду в осмисленні, розумінні і практичному використанні відповідних форм життєдіяльності, що мають індивідуальну, міжособистісну, групову, колективну ознаку і порядок реалізації, екзистенційний характер та стереотипні властивості. Можна простежити, як здійснюються праксеологічні процеси реалізації конституційно-правового статусу людини (особистості) і громадянина, що формується завдяки нормопроектній нормотворчій діяльності держави, а реалізується в межах ТГ в умовах МСВ в ординарному стані повсякденності. Конституційні права, свободи і обов'язки людини і громадянина проявляються у вигляді «муніципальних прав людини» (прав члена ТГ), розширюються за рахунок окремих прав людини, що виникають у неї в процесі здійснення МСВ і фактично формують локальну (муніципальну) систему охорони і захисту прав, свобод і обов'язків людини і громадянина. ТГ та органи МСВ вирішують питання місцевого значення, тобто відповідний перелік (коло, кадастр) питань від

вирішення яких залежить стабільне та стале існування і функціонування ТГ. Органи МСВ отримують від законодавця відповідні компетенційні повноваження та предмети відання, що функціонально і технологічно скеровані на вирішення зазначених питань місцевого значення, включаючи відповідні можливості для розвитку ТГ. Безпосередньо члени ТГ формують шляхом виборів представницькі органи МСВ, до яких належать місцеві ради та сільський, селищний, міський голова, а також голова об'єднаної ТГ, крім того, вони також впливають на формування виконавчих органів представницьких органів МСВ, що відбувається шляхом демократичних призначень або конкурсних процедур – отже, саме наведені органи, що сформовано ТГ, виступають від її імені та діють в її інтересах. Формується публічна самоврядна (муніципальна) влада, що здійснює ОМСВ та через яку жителі – члени ТГ реалізують владу, виступаючи носієм суверенітету і єдиним джерелом такої влади в Україні (див. ст. 5 Конституції України). Розвиток муніципальної демократії стимулює потужні процеси виховання громадянської свідомості, солідарності, засад самоорганізації та самодіяльності, інтерсуб'єктивності та комунікативної взаємодії в межах ТГ, що є екзистенційно важливими для існування територіальної людської спільноти як асоціації, що представляє фактично найбільш функціонально і статусно важливу асоціацію людей, та таку, що найбільш часто і доволі повно презентує людську цивілізацію. Муніципальний розвиток на сучасному етапі супроводжують складні і суперечливі процеси глобалізації, що мають дихотомічну властивість – з одного боку, ТГ із задоволенням використовує позитивний потенціал глобалізації в контексті освоєння новітніх технологій, інформаційних систем, досягнень науки тощо, а з іншого – здійснює суттєвий спротив глобалізації, борючись за збереження своєї самоідентифікації, менталітету, історичних та географічних рис тощо. Саме локальний рівень соціуму, який детермінує виникнення публічної самоврядної (муніципальної) влади та фактично уособлює муніципалізм, виступає важливою частиною українського конституціоналізму, що реалізує суверенно-самоврядні повноваження Українського народу (ст. 5 Конституції України), детермінуючи виникнення в цій константі системи координат на локальному рівні соціуму – муніципалізм; на загальнодержавному рівні соціуму – парламентаризм.

Отже, державно-самоврядний блок муніципалізму, що становить функціонально-праксеологічну основу його існування, наочно демонструє свою важливість та об'єктивну необхідність.

У контекстуалізації формування і визначення структурних блокових елементів муніципалізму треба враховувати позицію вітчизняного дослідника О.В. Батанова про те, що у розвитку муніципалізму спостерігається дія та прояв об'єктивно закономірних суперечливих тенденцій – взаємодії інтеграційних та дезінтеграційних процесів, централізації, деконцентрації та децентралізації суспільно-політичного життя, наявності субординаційних, координаційних та реординаційних управлінських відносин, локалізації та глобалізації конституцій влади, модернізації та консерватизму, еволюційних та радикально-революційних трансформацій [1]. У той же час можна додати до наведеного переліку сучасні тенденції конституціоналізації міжнародного правопорядку та інтернаціоналізації конституційного права, що надають феноменології муніципалізму міжнародної правосуб'єктності, супроводжують та забезпечують його становлення та розвиток на рівні конкретної держави, асоціацій держав та міжнародної спільноти держав системою міжнародно-правових зобов'язань, що містяться в багатосторонніх міжнародних договорах (наприклад, в Європейській хартії місцевого самоврядування 1985 року [3]).

Висновки. Можна зазначити, що врахування характерологічних змістових, функціональних, наративних, конотаційних, контекстуальних та ідентифікаційних рис феноменології сучасного муніципалізму дає можливість не тільки визначити, осмислити та зрозуміти системні критерії, що формують, детермінують, актуалізують і трансформують досліджувану феноменологію в сучасний період розвитку демократичної держави, а й виокремити відповідні структурні блокові елементи, що її формують, включаючи ідеологічні, доктринальні, соціальні, нормативні, праксеологічні, психологічні, поведінково-діяльнісні та інші блоки.

Важливою рухомою силою в процесі формування структурних блокових елементів сучасного муніципалізму виступає муніципалізація суспільного і державного життя, а також

муниципалізація правової системи держави. Йдеться про складний процес перебудови і переорієнтацію соціальних, державних і нормативних констант розвитку і функціонування соціуму, держави, правової системи від потреб держави на потреби та інтереси конкретної людини, її груп та колективів з метою оптимізації соціальних, державних, нормативних технологій існування і розвитку людини в умовах державно організованого соціуму, належного забезпечення реалізації її прав і свобод. Перебудова існуючих механізмів, базованих на державному етатизмі та пріоритеті інтересів держави, у протилежний бік фактично протилежних телеологічних домінант виступає одним з найголовніших завдань муніципальної реформи, що здійснюється в Україні.

Список використаної літератури

1. Батанов А.В. Современный европейский муниципализм как феномен человеческой цивилизации. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyy-evropeyskiy-munitsipalizm-kak-fenomen-chelovecheskoy-tsivilizatsii> (дата звернення: 15.11.2021).
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Європейська хартія місцевого самоврядування (м. Страсбург, 15 жовтня 1985 року). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text. (дата звернення: 15.11.2021).

PHENOMENOLOGY OF MUNICIPALISM: TO THE EXTRACTION OF STRUCTURAL BLOCK ELEMENTS

Inna G. Postoronko, graduate student of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine

E-mail: innapostoronko@i.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-7

Key words: *municipalism, local self-government, territorial communities, municipal human rights, state, local democracy.*

The article is devoted to the analysis of the structural construction of the phenomenology of modern municipalism with the use of a systematic set of methods of legal knowledge. The author believes that taking into account characterological substantive, functional, narrative, connotational, contextual and identification features of the phenomenology of modern municipalism allows not only to identify, comprehend and understand the systemic criteria that form, determine, actualize and transform the studied period in the phenomenological but also to identify the relevant structural block elements that form and constitute it, including ideological, doctrinal, social, normative, praxeological, psychological, behavioral and other blocks. The conclusion is substantiated that the municipalization of public and state life, as well as the municipalization of the legal system of the state is an important driving force in the process of formation of structural block elements of modern municipalism. It is a complex process of restructuring and reorientation of social, state and normative constants of development and functioning of society, state, legal system from the needs of the state to the needs and interests of a person, its groups and collectives - to optimize social, state, normative technologies of existence and development man in a state-organized society, proper provision of its rights and freedoms.

At the same time, the author added to this list the current trends of constitutionalization of international law and internationalization of constitutional law, which provide the phenomenology of municipalism of international legal personality, accompany and ensure its formation and development at the level of a state, associations and international community. Legal obligations contained in multilateral international agreements. It is concluded that taking into account the characterological content, functional, narrative, connotational, contextual and identification features of the phenomenology of modern municipalism allows not only to identify, comprehend and understand the systemic criteria that form, determine, actualize and transform the studied period in the studied but also to identify the relevant structural block elements that form and constitute it, including ideological, doctrinal, social, normative, praxeological, psychological, behavioral and other blocks. Restructuring the existing mechanisms, based on state statism and the priority of state interests in the opposite direction of the actual opposite teleological dominants, is one of the main tasks of municipal reform in Ukraine.

References

1. Batanov, A.V. *Sovremennui evropeyskiy munytsypalyzm kak fenomen chelovecheskoi tsyvylyzatsyy* [Modern European municipalism as a phenomenon of human civilization]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennyy-evropeyskiy-munitsipalizm-kak-fenomen-chelovecheskoy-tsivilizatsii> (Accessed 15 November 2021).
2. The Constitution of Ukraine (1996). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 15 November 2021).
3. European Charter of Local Self-Government (Strasbourg, 15 October 1985), available at: https://zakon.rada.govua/laws/show/994_036#Text (Accessed 15 November 2021).

Одержано 18.11.2021.

УДК 342:352.07

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-8

Г.В. ПОТАПЧУК,

кандидат юридичних наук,

докторант Інституту законодавства Верховної Ради України (м. Київ)

ORCID: 0000-0002-7963-035X

РОЛЬ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У ФОРМУВАННІ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ СУЧАСНОГО ЕКОЛОГІЧНОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Статтю присвячено дослідженню феноменології екологічного конституціоналізму з точки зору впливу територіальних громад на забезпечення екологічних прав людини, надання їм нового змістовно-екзистенційного та локально-функціонального наповнення в умовах глобальної екологічної кризи, конституціоналізації правових систем країн світу і формування глобального конституціоналізму. Обґрунтовується думка про те, що формування конституційно-правового рівня екологічних прав людини є свідченням визнання державою її природних прав через подальшу конституційну легалізацію, що особливо важливо в умовах глобальної екологічної кризи. Автор зазначає, що зростання рівня і обсягу достатньо якісної, належної і оптимальної конституційно-правової регламентації екологічних прав є надійною запорукою та демонстрацією готовності людини, соціуму, держави, а також всього міжнародного співтовариства держав, до сталого функціонування в нових складних умовах існування людства. Підкреслено, що екологічні права, які мають конституційно-нормативний рівень, фактично супроводжуються суттєвими метаюридичними та квазіюридичними явищами, що становлять основу повсякденного життя конкретної людини, будуючи, так би мовити, філософський стан повсякденності. Життєвий цикл людини проходить на локальному рівні соціуму в межах територіальної громади як територіальної людської спільноти, що існує в умовах місцевого самоврядування. Зазначається, що екологічний конституціоналізм розглядається як складне багаторівневе, багатовимірне, телеологічно і нормативно детерміноване явище, що перебуває на стику національного конституційного права, загального міжнародного права, міжнародного права прав людини і загального права навколишнього середовища (національного і міжнародного). Він має безпосередній зв'язок з людиною, групами та колективами людей, що функціонують на відповідній території конкретної держави, здійснюючи свій життєвий цикл. Акцентується увага на тому, що територіальні громади відіграють у його формуванні та визначенні основоположну роль.

Ключові слова: екологічні права людини, конституціоналізм, конституціоналізація, екологічний конституціоналізм, місцеве самоврядування, територіальні громади.

Постановка проблеми. Становлення, розвиток та вдосконалення демократичної правової державності об'єктивує та актуалізує проблематику конституціоналізму як обов'язкової частини процесу виникнення і створення феноменології такої державності (іманентна ознака конституціоналізму – Авт.), що базується на її історичній, доктринально-теоретичній, праксеологічній ретроспективі (функціонально-маркерні ознаки конституціоналізму – Авт.), має національний і глобальний вимір (просторові озна-

ки конституціоналізму – Авт.) та ідентифікується як політико-правова категорія, яка опосередковує місце і роль конституції у правовій системі, суспільстві і державі, що знаходять прояв у її верховенстві та характері впливу на суспільні відносини [1] (предметно-об'єктна ідентифікаційна ознака конституціоналізму – Авт.).

Отже, у сучасних демократичних державах конституціоналізм виступає не тільки важливим фактором стабільності існування державного ладу, забезпечення правопорядку, незаперечного домінування влади народу, а й показником правонаступництва публічної влади і якісного рівня конституційної регламентації і регулювання найважливіших суспільно-правових відносин, що виникають між особистістю, соціумом і державою. І хоча феномен конституціоналізму завжди розглядався як фундамент політичної системи, сьогодні, саме в умовах розвитку і вдосконалення демократичної правової державності, його роль невпинно зростає. Він постає багаторівневим та багатофакторним явищем, феноменологія якого безпосередньо впливає не тільки на сучасний, а й на майбутній розвиток держав та існування і функціонування їх міжнародного співтовариства, що визнає конституціоналізм однією з найсуттєвіших конституційних цінностей, враховуючи взаємний вплив і взаємодію конституційного правопорядку та міжнародного права через тенденції конституціоналізації міжнародного права й інтернаціоналізацію конституційного правопорядку держав [2; 3].

Розвиток загальної феноменології конституціоналізму в межах цих тенденцій сприяє не тільки її збагаченню у функціональному і нормативно-правовому аспектах, на наш погляд, саме вони сприяють дійсно якісним і трансформаційним змінам у його розумінні як прообразу глобального права, базованого на загальних конституційних цінностях народів та держав, що, безперечно, посилює процеси інституціоналізації та конституювання.

Саме в руслі цих тенденцій розвивається доктрина і укріплюється сучасна практика видового розподілу конституціоналізму, наприклад, на гуманістичний (права і свободи людини), виборчий, у сфері самоврядування. Останніми роками, враховуючи: а) особливу важливість навколишнього середовища для існування всієї людської цивілізації та конкретних територіальних людських спільнот (територіальних громад – ТГ) та б) транскордонний характер впливу на нього негативних чинників від антропогенної діяльності, а також в) активну увагу держав – членів міжнародного співтовариства з конституційно-правової регламентації та регулювання, а також легалізації екологічних прав і свобод людини, і г) суттєву увагу всього міжнародного співтовариства держав щодо запозичення екологічних відносин та їх державного конституційно-правового регулювання на міжнародний рівень (субрегіональний, регіональний, універсальний) як об'єкта міжнародно-правового регулювання, що потім г) трансформується завдяки міжнародному договірному праву в міжнародно-правові зобов'язання держав з міжнародних багатосторонніх договорів, фактично формується новий вид конституціоналізму – екологічний. Враховуючи екзистенційні константи існування та функціонування людської цивілізації, можна стверджувати, що успіх завдань збереження та поліпшення стану природного середовища напряду залежить від формування, існування, легалізації, легітимації, розвитку і вдосконалення феноменології конституційно закріплених екологічних прав людини. Разом з цим важливо зазначити, що екологічні права людини по своїй суті формують юридичний простір місцевого самоврядування, в якому існують та функціонують територіальні громади. Екологічні права, які мають конституційно-нормативний рівень, фактично супроводжуються суттєвими метаюридичними та квазіюридичними явищами, що становлять основу повсякденного життя конкретної людини, будуючи, так би мовити, філософський стан повсякденності. Життєвий цикл людини відбувається на локальному рівні соціуму в межах територіальної громади як територіальної людської спільноти, що існує в умовах місцевого самоврядування.

Стан дослідження. Оскільки екологічні права і обов'язки людини і громадянина є порівняно новим явищем правового життя, їх теоретико-правове дослідження, особливо в контексті їх інституціоналізації і конституціоналізації, досі мало фрагментарний характер. Деякі проблемні питання досліджуваної теми знайшли своє відображення у працях М.С. Бондаря, Л.І. Глухарьової, А.П. Анісімової, О.В. Батанова, С.А. Боголюбова, Л.М. Буркова, М.І. Васильової, Д.С. Велієва, Є.В. Маркіної, К.З. Мішаніна, М.П. Орзіха, О.Ф. Фрицького та інших вчених. Можна констатувати, що вказаними авторами зроблено певний внесок у

розвиток і вдосконалення наукової доктрини та чинного законодавства щодо екологічних прав людини і громадянина. У той же час питання новелізації їх конституційного розуміння та модернізації в умовах глобальної екологічної кризи, вдосконалення міжнародного співробітництва у сфері екологічних прав, а також вплив на їх реалізацію територіальних громад не набули системного висвітлення у вітчизняній правовій науці.

Метою статті є дослідження феноменології екологічного конституціоналізму з точки зору впливу територіальних громад на забезпечення екологічних прав людини, надання їм нового змістовно-екзистенційного та локально-функціонального наповнення в умовах глобальної екологічної кризи, конституціоналізації правових систем країн світу і формування глобального конституціоналізму.

Виклад основного матеріалу. Для розуміння виникнення феноменології екологічного конституціоналізму та впливу на його формування ТГ потрібно зробити декілька зауважень методологічної та процесуально-технологічної властивості:

– по-перше, треба звернути особливу увагу на антропогенний і антропозахисний характер всіх чинних конституцій держав – членів міжнародного співтовариства, включаючи чинну Конституцію України 1996 року (див. ст. 3 Основного Закону [4]), що фактично нормативними засобами відображають основоположну роль, значення і вплив ТГ на існуючу біо-та екосистему, що склалася навколо неї;

– по-друге, необхідно відзначити тенденцію формування, прийняття і конституційної легалізації в конституціях держав – членів міжнародного співтовариства якісно нової групи прав і свобод людини – екологічних прав людини, що за великим рахунком мають виключно локальний характер застосування і використання, зазвичай не стільки в індивідуальному, скільки в колективному їх розумінні на відповідній території держави, тобто там, де існує і функціонує територіальна людська спільнота (ТГ);

– по-третє, актуалізується проблематика деталізації і конкретизації екологічних прав і свобод людини в національному галузевому законодавстві держав за рахунок їх видової класифікації, насамперед як права на безпечне навколишнє середовище і як конгломерату повноважень, прав та обов'язків у сфері природокористування й охорони навколишнього природного середовища [5, с. 50]. Отже, йдеться про суттєву градацію та подальшу класифікацію екологічних прав людини, якими вона користується в процесі здійснення свого життєвого циклу та реалізує, зазвичай у своїй повсякденній діяльності, а це, у свою чергу, підкреслює організуючу та нормуючу роль ТГ як своєрідного й універсального соціального простору життєдіяльності людини та її груп і колективів;

– по-четверте, актуалізується питання формування на універсальному рівні глобального управління в рамках міжнародних міждержавних (ООН) та міжурядових організацій феноменології глобального конституціоналізму, в основі якого лежать матеріальні і процесуальні норми міжнародного нормопроекування і міжнародної нормотворчості, що зафіксовано у Віденській конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [6], а саме:

а) сприйняття конституційних цінностей, серед яких є і екологічні права і свободи людини, на міжнародному рівні;

б) їх адекватне закріплення в сучасному міжнародному публічному праві через розробку і підписання широкої бази міжнародних актів договірної характеру (міжнародна імплементація міжнародного договору – Авт.);

в) надання міжнародним нормам, у підсумку міжнародному нормопроекуванню і міжнародній нормотворчості, що закріплюють конституційні цінності, в тому числі і екологічні права і свободи людини, характеру міжнародно-правових зобов'язань держав;

г) повернення наведених міжнародних норм, що містяться в міжнародних багатосторонніх міждержавних актах договірної характеру, після їх підписання державами-сторонами (учасниками) на національний рівень для безпосереднього виконання державами своїх міжнародно-правових зобов'язань, узятих ними при підписанні міжнародного договору;

г) для реалізації такого завдання із запозичення національною правовою системою (системою національного законодавства) норм міжнародного права об'єктивно необхідними виступають розробка, формування, конституційна легалізація, а потім і використання національного механізму імплементації норм міжнародного права у

національне законодавство, який фактично супроводжує і забезпечує процес запозичення норм міжнародного права національною правовою системою з метою їх належного використання, дотримання, виконання і реалізації;

д) створення на основі національного механізму імплементації норм міжнародного права у національне законодавство національного масиву (сукупності) законодавчих актів, що містять норми міжнародного права, які одночасно є міжнародно-правовими зобов'язаннями держави, узятыми нею при підписанні міжнародного договору;

е) виконання норм наведених національних законодавчих актів, що фактично містять у собі норми міжнародного права, але вже у ранзі норм національного права, які вже є обов'язковими для виконання суб'єктами національного права, бо норми міжнародного права, що містилися в міжнародних договірних документах, не могли бути виконані ними напряму;

є) реалізація державами положень механізму конвенційного контролю, що міститься в міжнародному багатосторонньому міждержавному договорі, через виконання в національному законодавстві норм міжнародного договірної права.

Отже, треба зазначити, що закріплення в національних конституціях екологічних прав людини виявилось революційною подією в конституційно-правовій регламентації та регулюванні прав і свобод людини. Однак до цього нормативна регламентація і регулювання екологічних прав відбувалися на рівні галузевого законодавства держав, в основному у вигляді прав щодо використання природних ресурсів (природокористування – земле-, надро-, водо-, повітря- тощо). Але, незважаючи на наведений підхід, розуміння і значення екологічних прав людини завжди спирається на визнання її як члена територіальної людської спільноти (ТГ), в межах якої вона, по-перше, апіорі й може існувати і функціонувати як член такої громади, а по-друге, реально використовувати такі права.

Осмісленню процесів формування на міжнародному рівні концепту екологічного конституціоналізму сприяла низка тенденцій організаційного та нормативного характеру, що проявилася на локальному, загальнодержавному (національному) та міжнародному рівнях, серед яких можна виділити такі:

– на цей час понад 120 держав прийняли загальні (комплексні) закони про охорону навколишнього середовища та регулювання природокористування (нормативно-підготовча база для виникнення концепту екологічного конституціоналізму – Авт.);

– у більш ніж 100 державах створено міністерства охорони навколишнього середовища або еквівалентні їм органи (структурно-підготовча база для виникнення концепту екологічного конституціоналізму – Авт.);

– в рамках національного законодавство активно розвиваються нові методи правового регулювання природокористування і охорони навколишнього середовища: екологічне нормування, стандартизація; дозвільний порядок – ліцензії, сертифікати та ін.; економічні механізми – податки, пільги, страхування; довгострокове планування і програмування; поєднання галузевого, адміністративно-територіального і еколого-регіонального підходів у правовому регулюванні; превентивний контроль (екологічна експертиза) на додаток до методів інспекційного контролю, що застосовуються здавна; застосування коригувальних заходів впливу щодо забруднювачів навколишнього природного середовища – призупинення або припинення екологічно шкідливої діяльності, застосування принципу «забруднювач платить», компенсації заподіяної шкоди і т. д. [7, с. 313–314] (управлінсько-підготовча база для виникнення концепту екологічного конституціоналізму – Авт.);

– нормативною основою екологічного конституціоналізму став міжнародно-правовий договірний масив з охорони навколишнього природного середовища та захисту представників тваринного і рослинного світу (міжнародно-правова база для формування концепту екологічного конституціоналізму – Авт.).

Наведені положення фактично утворили методолого-праксеологічну і нормативно-праксеологічну базу для виникнення, просування і формування концепту екологічного конституціоналізму. Але в міжнародному публічному праві склалися обставини, коли цей концепт не тільки був озвучений, а й уведений у міжнародно-правовий оборот, причому як на декретованому, так і фактично на нормативному рівнях.

Так, на 23-й нараді Робочої групи Сторін Конвенції про доступ до інформації участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, яка відбувалася під егідою Європейської економічної комісії ЕКОСОС ООН 26-28 червня 2019 року у Женеві (Швейцарія), при розгляді Пункту 3 с) попереднього порядку денного щодо доступу до правосуддя в процесі Суддівського колоквиуму щодо Мети 16 у сфері сталого розвитку: роль судової системи в сприянні забезпеченню верховенства права в питаннях навколишнього середовища [8, с. 3], було вперше зроблено таке обґрунтування щодо формування екологічного конституціоналізму:

– останнім часом все ширше усвідомлюється принцип верховенства права в питаннях, що стосуються навколишнього середовища, і права на здорове навколишнє середовище;

– у цілому не менше 155 держав взяли на себе правові зобов'язання згідно з договорами, відповідно до конституцій і законодавства поважати, захищати і здійснювати це право, і серед них налічується не менше 20 країн, суди яких постановили, що право на здорове навколишнє середовище є найважливішим елементом конституційного права на життя і тому являє собою право, що охороняється конституцією і яке можна відстоювати в судах;

– багато національних судів загальноєвропейського регіону прийняли рішення щодо права на здорове навколишнє середовище;

– отже, визнано, що екологічний конституціоналізм є відносно новим явищем, яке перебуває на стику конституційного права, міжнародного права, права прав людини і права навколишнього середовища;

– екологічний конституціоналізм – це явище, яке відображає визнання того факту, що навколишнє середовище є належним предметом захисту в конституційних текстах і в судах в усьому світі;

– в екологічному конституціоналізмі також знайшли відображення інноваційні конституційні механізми забезпечення екологічних прав і прав людини або досягнення стійкого розвитку.

Отже, системний аналіз наведених положень дає змогу зробити такі висновки методологічної властивості, а саме те, що екологічний конституціоналізм:

– має своєю теоретико-ідеологічною основою принцип верховенства права в питаннях, що стосуються навколишнього середовища, і права на здорове навколишнє середовище;

– у своєму практично-функціональному аспекті він впливає з діяльності національних судів, які постановили, що: а) право на здорове навколишнє середовище є найважливішим елементом конституційного права на життя; б) тому воно є правом, що охороняється конституцією; в) звідси, воно є правом, яке можна відстоювати в судах;

– у своєму ефективно-результативному вимірюванні базується на тому, що багато національних судів загальноєвропейського регіону прийняли рішення щодо права на здорове навколишнє середовище;

– у своїй структурно-архітектонічній будові є відносно новим явищем, яке перебуває на стику конституційного права, міжнародного права, права прав людини і права навколишнього середовища;

– у своєму глобально-охоронювальному і глобально-захисному розумінні являє собою явище, яке відображає визнання того факту, що навколишнє середовище є належним предметом захисту в конституційних текстах і в судах в усьому світі;

– у своєму інструментальному супроводженні і забезпеченні є явищем в якому знайшли відображення інноваційні конституційні механізми забезпечення екологічних прав і прав людини або досягнення стійкого розвитку.

Висновки. Формування конституційно-правового рівня екологічних прав людини є свідченням визнання державою її природних прав через подальшу конституційну легалізацію, що особливо важливо в умовах глобальної екологічної кризи. Зростання рівня і обсягу якісної, належної і оптимальної конституційно-правової регламентації екологічних прав є надійною запорукою та демонстрацією готовності людини, соціуму, держави, а також всього міжнародного співтовариства держав у контексті глобального екологічного конституціоналізму до сталого функціонування в нових складних умовах існування людства.

Наведені положення дають змогу говорити про феноменологію екологічного конституціоналізму те, що, за великим рахунком, він виступає як складне багаторівневе, багатовимірне, телеологічно і нормативно детерміноване явище, що перебуває на стику національного конституційного права, загального міжнародного права, права прав людини і загального права навколишнього середовища (національного і міжнародного), що з рівня феноменології та об'єкта суто прикладного, науково-доктринального рівня трансформується в об'єкт нормативно-правової ідентифікації, історико-правової контекстуалізації та прагматичної аксіології, бо має безпосередній зв'язок з людиною, її групами та колективами, що функціонують на відповідній території конкретної держави, здійснюючи свій життєвий цикл, і саме ТГ відіграють у його формуванні та визначенні основоположну роль.

Список використаної літератури

1. Совгиря О.В., Шукліна Н.Г. Конституційне право: навч.посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2020. URL: <https://pidru4niki.com/1594102446795/pravo/ponyattyastrukturaoznakikonstitutsi-onalizmu> (дата звернення: 21.11.2021).

2. Волошин Ю.О. Феномен конституціоналізації міжнародного (наднаціонального) правопорядку: основні концепції та практика реалізації. URL: <https://www.dujv.de/app/download/8235078/Vortrag%2BProf.%2BDr.%2BVoloshin.pdf+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (дата звернення: 21.11.2021).

3. Папаяні С.В. Інтернаціоналізація в умовах глобалізації: конституційно-правовий аналіз. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/internatsionalizatsiya-v-umovah-globalizatsiyi-konstitutsiyino-pravoviy-analiz> (дата звернення: 21.11.2021).

4. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 21.11.2021).

5. Васильева М.И. Проблемы защиты общественного интереса в экологическом праве. Государство и право. 1999. № 8. С. 49–62.

6. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995118#Text> (дата звернення: 21.11.2021).

7. Саркисов О.Р. Экологическое право: учеб. пособие. Казань: Центр инновационных технологий, 2014. 335 с.

8. Судейский коллоквиум по Цели 16 в области устойчивого развития: роль судебной системы в содействии обеспечению верховенства права в вопросах окружающей среды. ECE/MP.PP/WG.1/2019/8 // ЭКОСОС ООН. 2019. 5 с.

THE ROLE OF TERRITORIAL COMMUNITIES IN THE FORMATION OF PHENOMENOLOGY OF MODERN ECOLOGICAL CONSTITUTIONALISM

Anna V. Potapchuk, PhD in Legal Sciences, PhD student at the Institute of Legislation of The Verkhovna Rada of Ukraine

E-mail: potapchukav@gmail.com

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-8

Key words: *ecological human rights, constitutionalism, constitutionalization, ecological constitutionalism, local self-government, territorial communities.*

The article is devoted to the study of the phenomenology of environmental constitutionalism in terms of the influence of local communities on environmental human rights, providing them with new content and local content in the global environmental crisis, constitutionalization of legal systems and the formation of global constitutionalism. The opinion is substantiated that the formation of the constitutional and legal level of environmental human rights is evidence of the state's recognition of its natural rights through further constitutional legalization, which is especially important in the global environmental crisis. Increasing the level and scope of sufficient quality, proper and optimal constitutional and legal regulation of environmental rights is a reliable guarantee and demonstration of readiness of man, society, state and the

entire international community to function sustainably in the new difficult conditions of human existence. It is emphasized that environmental rights, which have a constitutional and normative level, are in fact accompanied by significant meta-legal and quasi-legal phenomena that form the basis of everyday life of a particular person, building, so to speak, the philosophical state of everyday life. The human life cycle takes place at the local level of the society within the territorial community as a territorial human community that exists in the context of local self-government. The author notes that environmental constitutionalism is seen as a complex multilevel, multidimensional, teleological and normatively determined phenomenon at the intersection of national constitutional law, general international law, international human rights law and general environmental law (national and international). It has a direct connection with the person, his groups and groups operating in the relevant territory of a particular state, carrying out its life cycle. That is why territorial communities play a fundamental role in its formation and definition. It is concluded that the above provisions allow us to assert about the phenomenology of environmental constitutionalism that, by and large, it acts as a complex multilevel, multidimensional, teleological and normatively determined phenomenon at the junction of national constitutional law, general international law, human rights law and general environmental law (national and international). They transformed into the object of normative legal identification, historical and legal contextualization and pragmatic axiology from the level of phenomenology and the object of purely applied the scientific and doctrinal level. Because it has a direct connection with the person, his groups and collectives functioning in the corresponding territory of the concrete state, carrying out the life cycle, and territorial communities play in its formation and definition a fundamental role.

References

1. Sovhyria, O.V., Shuklina, N.H. (2020). *Konstyutsiine pravo* [Constitutional Law]. Kyiv, Jurinkom Inter. Available at: <https://pidru4niki.com/1594102446795/pravo/ponyattyastrukturaoznakikonstitutsionalizmu> (Accessed 21 November 2021).
2. Voloshyn, Yu.O. *Fenomen konstitutsionalizatsii mizhnarodnoho (nadsatsionalnoho) pravoporiadku: osnovni kontseptsii ta praktyka realizatsii* [The phenomenon of constitutionalization of the international (supranational) legal order: basic concepts and practice of implementation]. Available at: <https://www.dujv.de/app/download/8235078/Vortrag%2BProf.%2BDr.%2BVoloshin.pdf+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua> (Accessed 21 November 2021).
3. Papaiani, S.V. *Internatsionalizatsiia v umovakh hlobalizatsii: konstyutsiino-pravovyi analiz* [Internationalization in the context of globalization: constitutional and legal analysis]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/internatsionalizatsiya-v-umovah-globalizatsiyi-konstitutsiyno-pravoviy-analiz> (Accessed 21 November 2021).
4. The Constitution of Ukraine (1996). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 21 November 2021).
5. Vasyleva, M.Y. (1999). *Problemy zashchyty obshchestvennogo ynteresa v ekolohycheskom prave* [Problems of protection of public interest in environmental law]. *Hosudarstvo y pravo* [State and law], no. 8, pp. 49-62.
6. The Verkhovna Rada of Ukraine (1969), Vienna Convention "On the Law of Treaties", available at: <https://zakon.rada.govua/laws/show/995118#Text> (Accessed 21 November 2021).
7. Sarkysov, O.R. (2014). *Ekolohycheskoe pravo* [Environmental law]. Kazan, Center for Innovative Technologies, 335 p.
8. Sudeiskyi kollokvyum po Tsely 16 v oblasti ustoichyvoho razvytyia: rol sudebnoi systemy v sodeistvyi obespecheniyu verkhovenstva prava v voprosakh okruzhaiushchei srody [Judicial Colloquium on Goal 16 in the Field of Sustainable Development: The Role of the Judiciary in Promoting the Rule of Law in Environmental Matters. ECE/MP.PP/WG.1/2019/8 // UN ECOSOC] 2019. 5 p.

Одержано 26.11.2021.

УДК 342.34(477)

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-9

В.М. ШКАБАРО,

*кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри права, політології та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID: 0000-0002-7105-6170*

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ГАРАНТІЯ ЛОКАЛЬНОЇ ДЕМОКРАТІЇ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню конституційно-правової відповідальності як виду юридичної відповідальності. Автор статті доводить, що конституційно-правова відповідальність є гарантією локальної демократії та місцевого самоврядування в Україні. Проаналізовано сутнісні характеристики конституційно-правової відповідальності. Розкрито правову природу конституційно-правової відповідальності через аналіз підходів до визначення загальних та особливих ознак конституційно-правової відповідальності. У статті наведено аналіз теоретичних та практичних аспектів конституційного делікту, який є підставою для настання конституційно-правової відповідальності. Розкрито наукові підходи до визначення поняття «конституційний делікт». Досліджено взаємозв'язок конституційного делікту та конституційно-правової відповідальності. Автором статті зазначено, що конституційно-правова відповідальність є дійовим механізмом забезпечення реалізації повновладдя українського народу. Визначено роль конституційно-правової відповідальності на сучасному етапі розвитку української державності. Визначено, що головне призначення конституційно-правової відповідальності – захист Конституції України, забезпечення стабільності конституційного ладу. Автор звертає увагу на переважно політичний характер конституційно-правової відповідальності.

Наведено та проаналізовано базові конституційно-правові норми українського законодавства, що визначають конституційні засади місцевого самоврядування; проаналізовано останні законодавчі зміни щодо внесення до профільного законодавства визначення понять «адміністративний центр територіальної громади», «територія територіальної громади». Автор довів актуальність тематики конституційно-правової відповідальності у місцевому самоврядуванні для подальших наукових досліджень.

Досліджено деякі особливо проблематичні та дискусійні питання про коло суб'єктів конституційно-правової відповідальності у місцевому самоврядуванні, її підстави та особливості санкцій. У статті особливо увагу приділено адміністративно-територіальним одиницям, зокрема населеним пунктам (село, селище, місто). Наведено авторську позицію стосовно того, що місто є суб'єктом-носієм конституційно-правової відповідальності, однак юридична відповідальність міста проявляється не безпосередньо, а опосередковано у вигляді конституційно-правової відповідальності міської влади. Обґрунтовано авторську думку, що через інститут юридичної відповідальності держава забезпечує дієвість принципу верховенства права та гарантує правовий порядок в Україні. Автор зазначає, що конституційно-правова відповідальність є дійовим чинником удосконалення механізму здійснення державної влади та місцевого самоврядування. Зроблено висновок, що відповідальна місцева влада забезпечує можливість та реальність локальної демократії.

Ключові слова: юридична відповідальність, конституційно-правова відповідальність, конституційний делікт, демократія, місцеве самоврядування.

Постановка проблеми. У статті 7 Конституції України проголошено, що в Україні визнається і гарантується місцеве самоврядування, якому, безумовно, надається особливе значення у системі конституційного ладу, враховуючи, що місцеве самоврядування є не тільки формою здійснення народовладдя в державі, але й є гарантованим державою правом та реальною здатністю територіальної громади

самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України, як це визначено у статті 140 Конституції України [1] та статті 2 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [2].

Важливо також наголосити, що однією з основних ознак правової держави є поділ державної влади, основою якого є механізм «стримувань і противаг», що, окрім законодавчо закріплених форм, способів, методів, процедур недопущення домінування однієї гілки влади на іншою і досягнення їх взаємної підконтрольності, передбачає можливість притягнення винних посадових осіб до юридичної відповідальності.

Через інститут юридичної відповідальності держава забезпечує дієвість принципу верховенства права та гарантує правовий порядок в Україні, який за приписом частини 2 статті 19 Конституції України встановлює для органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб зобов'язання діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Стан дослідження. На сучасному етапі розвитку правової науки дедалі все більша увага вчених приділяється інституту юридичної відповідальності та проблемам його правового регулювання. Останнім часом проблема юридичної відповідальності органів державної влади та органів місцевого самоврядування набуває надзвичайного значення. Це зумовлено, насамперед, характером політичних, економічних, соціальних та цілою низкою інших процесів, що відбуваються у державі. Реформа місцевого самоврядування, децентралізація, політизація українського суспільства, докорінна перебудова системи органів державної влади та органів місцевого самоврядування – усе це визначає реальну необхідність розробки нових механізмів забезпечення реалізації повновладдя Українського народу. Одним з таких механізмів є конституційно-правова відповідальність, яка проникає в усі сфери суспільного життя, охороняючи найважливіші суспільні відносини.

Питання конституційно-правової відповідальності завжди викликали інтерес у науковців, серед яких, зокрема, С.М. Алфьоров, М.О. Баймуратов, В.О. Боняк, О.В. Батанов, Н.М. Батанова, В.В. Кравченко, О.О. Майданник, О.В. Мельник, Л.Р. Наливайко, В.Ф. Погорілко, Ю.М. Тодика, В.Л. Федоренко, В.Д. Шаповал, Ю.С. Шемшученко та ін. Останнім часом особливу увагу науковців привертає проблема конституційно-правового делікту.

Враховуючи зацікавленість у питанні юридичної відповідальності, а також обсяг наукових досліджень конституційно-правової відповідальності, на жаль, інститут конституційно-правової відповідальності у місцевому самоврядуванні не можна вважати достатньо дослідженим. Юридична наука в цьому напрямі має значні прогалини, незважаючи на важливість і значущість проблем конституційно-правової відповідальності як взагалі для юридичної науки, так і для конституційного та муніципального права зокрема. Нез'ясованими залишаються питання про юридичну природу конституційно-правової відповідальності у місцевому самоврядуванні, про її види та форми, процедури притягнення до неї.

Отже, досліджуючи тематику юридичної відповідальності в конституційному праві, важливо акцентувати увагу на її складному комплексному характері та зупинитися на пріоритетному виді юридичної відповідальності у конституційному праві – конституційно-правовій відповідальності. Особливу наукову актуальність, на нашу думку, має конституційно-правова відповідальність у місцевому самоврядуванні, яка є предметом дослідження цієї наукової статті.

Метою статті є дослідження конституційно-правової відповідальності як виду юридичної відповідальності у конституційному праві та її значення і роль у місцевому самоврядуванні.

Виклад основного матеріалу. Роль конституційно-правової відповідальності на сучасному етапі розвитку української державності істотно підвищується, що пов'язано з необхідністю забезпечення дотримання конституційної законності та недопущенням порушень норм Конституції України державними та місцевими структурами різного рівня. Головним призначенням конституційно-правової відповідальності, яка має переважно політичний характер, є захист Конституції України. Конституційно-правова відповідальність

поряд з іншими елементами механізму захисту і охорони Основного Закону Української держави спрямована на забезпечення стабільності конституційного ладу, збалансованості прав і обов'язків учасників конституційних правовідносин, а отже, являє собою невід'ємний елемент демократичного ладу.

Підставою настання конституційно-правової відповідальності є факт конституційного делікту. Як уже зазначалося вище, проблема конституційно-правового делікту певним чином досліджена в українській правовій науці, науковцями дано визначення поняттю «конституційний делікт», досліджено його ознаки та склад [3–4; 5, с. 86; 6–7]. Так, під конституційним деліктом розуміють «суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (дію або бездіяльність), що посягає на конституційний лад та його інститути, за вчинення якого передбачена конституційно-правова відповідальність» [3, с. 4]. Конституційний делікт за своєю сутністю є «суспільно небезпечним посяганням на цінності, що охороняються конституційним правом, через спричинення або загрозу спричинення їм шкоди», за змістом – «винним діянням суб'єкта конституційно-правової відповідальності, що посягає на конституційний лад та його інститути», за формою – «протиправною дією або бездіяльністю, за вчинення якої передбачена конституційно-правова відповідальність» [4, с. 4].

Небезпека конституційно-правового делікту полягає в тому, що він «причиняє (створює) загрозу конституційно-правовим відносинам, що є базовими для всіх інших відносин та обумовлюють їх зміст», та «шкодить не тільки конституційно-правовим відносинам, але й усім іншим, які базуються на них» [7, с. 14].

Особливості правової природи конституційно-правової відповідальності визначаються її загальними та особливими ознаками, які науково обґрунтовані провідним конституціоналістом України В.Ф. Погорілком [8]. До загальних ознак конституційно-правової відповідальності, які «відображають зміст поняття «юридична відповідальність» у загальній теорії права і є загальними для всіх інших видів юридичної відповідальності», ним віднесено таке: «є видом соціальної відповідальності»; «має позитивне (проспективне) і негативне (ретроспективне) значення»; «є наслідком конституційного делікту»; «є інститутом відповідної галузі права тощо». До особливих ознак конституційно-правової відповідальності професор В.Ф. Погорілко відніс ті кваліфікуючі особливості, що «відрізняють її від інших самостійних видів юридичної відповідальності», та визначив, що конституційно-правова відповідальність: «має конститууючий (системоутворюючий) характер»; «має чітко виявлений політичний характер»; «передбачає конституційні санкції як міру юридичної відповідальності»; характеризується специфічністю підстав («підставою ретроспективної відповідальності є юридичний факт конституційного делікту, а проспективної – юридичний факт набуття статусу суб'єкта конституційно-правової відповідальності»); має особливе коло суб'єктів, що є «вужчим за коло суб'єктів конституційного права»; є «функціональним інститутом конституційного права»; є «важливим елементом механізму правового захисту і охорони Конституції України та чинного конституційного законодавства»; є «гарантією всіх основних інститутів конституційного права, що виступають об'єктами конституційно-правової відповідальності»; має особливі джерела («не лише норми Конституції України, а й всі інші конституційно-правові норми, об'єктивізовані в системі чинного конституційного законодавства») [8, с. 283–285].

Особливо проблематичним і дискусійним, на нашу думку, є питання про коло суб'єктів конституційно-правової відповідальності. У науковій юридичній літературі висловлюються протилежні думки про те, хто із суб'єктів конституційно-правових відносин може нести конституційно-правову відповідальність, та чи можна адміністративно-територіальні одиниці віднести до кола суб'єктів конституційно-правової відповідальності.

Так, у конституційній науці визначається порівняно обмежене коло суб'єктів конституційно-правової відповідальності: держава в цілому, глава держави, найвищі посадові особи держави, кожен з органів державної влади, що представляють її окремі гілки, їхні посадові особи, депутати, органи місцевого самоврядування, фізичні особи, політичні партії, рухи, інші об'єднання громадян політичного характеру, громадські організації [9, с. 94].

На думку інших науковців, зокрема В.М. Шаповала, конституційно-правовій відповідальності підлягають усі суб'єкти конституційного права, крім держави в цілому

[10, с. 18]. Л.Р. Наливайко, крім загально визначених, до суб'єктів конституційно-правової відповідальності відносить адміністративно-територіальні одиниці [11, с. 27].

Існує і протилежна думка з цього приводу. В.Ф. Погорілко, В.Л. Федоренко та О.В. Батанов вважають, що «суб'єктами конституційно-правової відповідальності не можуть бути адміністративно-територіальні одиниці» [12, с. 119], оскільки «адміністративно-територіальні одиниці є виключно територіально-просторовими межами функціонування суб'єктів конституційно-правової відносин і відповідно конституційно-правової відповідальності, а не суб'єктами конституційно-правової відповідальності» [13, с. 183].

Визначення понять «адміністративний центр територіальної громади» та «територія територіальної громади», що були внесені до Закону «Про місцеве самоврядування» у 2020 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад» [14], певним чином конкретизували нормативно-правову основу наукового обґрунтування проблеми суб'єктного складу конституційно-правової відповідальності у місцевому самоврядуванні. Так, у законодавстві під адміністративним центром територіальної громади розуміється населений пункт (село, селище, місто), що має розвинуту інфраструктуру і, як правило, розташований найближче до географічного центру території територіальної громади та в якому розміщується представницький орган місцевого самоврядування територіальної громади. Територією територіальної громади є нерозривна територія, в межах якої територіальна громада здійснює свої повноваження щодо вирішення питань місцевого значення відповідно до Конституції і законів України як безпосередньо, так і через органи місцевого самоврядування.

Теоретичні та практичні проблеми конституційно-правового статусу міста досліджено нами в дисертаційній роботі [15–16], у якій сформульовано загальну концепцію конституційно-правового статусу міста та обґрунтовано, що місто є адміністративно-територіальною одиницею, існування якої сприяє і забезпечує ефективність державної та місцевої політики. З моменту прийняття Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» воно поряд з іншими об'єктами управління в галузі регіональної політики набуло статусу публічно-територіального підґрунтя здійснення конституційних прав та функціонування територіальної громади і почало проявляти ознаки самостійного суб'єкта конституційно-правових відносин. Враховуючи призначення міст, їх роль у розвитку Української держави та функції, що ними виконуються, на наш погляд, українські міста є самостійними та самодостатніми суб'єктами конституційно-правових відносин [16, с. 12]. При цьому суб'єктами конституційного права є і органи самоврядування адміністративно-територіальних одиниць, і самі ці одиниці. Адміністративно-територіальні одиниці можуть брати участь у правовідносинах як безпосередньо, так і через свої органи. У тому випадку, коли органи місцевого самоврядування виступають у правовідносинах від імені адміністративно-територіальної одиниці, суб'єктами таких правовідносин є і ці органи, і ті одиниці, від імені яких виступає цей орган.

На наш погляд, місто (як будь-який інший вид населених пунктів) можна розглядати і як елемент адміністративно-територіального устрою держави та суб'єкт самоврядування і водночас як складний об'єкт державного управління. У першому випадку місто, враховуючи його економічну самостійність, виступає на рівні власної життєдіяльності в межах компетенції, визначеної законодавством України; у другому – місто взаємодіє з органами державної влади, які існують з містом в одному законодавчому просторі. На нашу думку, цими характеристиками одночасно може володіти тільки суб'єкт, який є відносно цілісним. Цілісність базується на юридичному визначенні статусу міста як базового рівня державного управління, що має фіксовані територіальні межі та економічну цілісність.

Дослідивши коло суб'єктів конституційно-правової відповідальності, а також враховуючи, що місто є елементом адміністративно-територіального устрою держави, специфічним, самостійним та самодостатнім суб'єктом конституційно-правових відносин та суб'єктом місцевого самоврядування, володіє правосуб'єктністю, яка реалізується через його права, обов'язки, функції та компетенцію міської влади, можна зробити висновок, що місто є суб'єктом-носієм конституційно-правової відповідальності, однак юридична відповідальність міста проявляється не безпосередньо, а опосередковано у вигляді конституційно-правової відповідальності міської влади [16, с. 15].

Така позиція може бути поширена на всі види населених пунктів (села, селища, міста) як на територію територіальної громади, в межах якої територіальна громада здійснює свої повноваження щодо вирішення питань місцевого значення відповідно до Конституції і законів України безпосередньо або через органи місцевого самоврядування.

Особливість конституційно-правової відповідальності органів та посадових осіб місцевого самоврядування полягає в тому, що вони несуть її на державному рівні, передбаченому нормами законодавчих органів, і на локальному рівні, визначеному локальними нормативно-правовими актами.

Санкції у конституційному праві характеризуються відсутністю таких заходів державного примусу, як конфіскація майна, штраф, позбавлення спеціального права, арешт, громадські роботи тощо. Конституційно-правова відповідальність є не лише покаранням за порушення конституційно-правових норм, вона виконує особливу функцію – правовідновлювальну, яка, на відміну від цивільного права, пов'язана не з поверненням до попереднього стану та відшкодуванням нанесених збитків, а з усуненням порушень закону та вживанням заходів щодо забезпечення нормального функціонування державного апарату, діяльності посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захистом конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Висновки. Конституційно-правова відповідальність є дійовим чинником удосконалення механізму здійснення державної влади та місцевого самоврядування, оптимізації діяльності посадових осіб органів публічної влади, реалізації правового статусу особи. Її правова природа пов'язана із сутністю державно-правових відносин, що стосуються сфери владарювання, прав людини і громадянина в суспільстві та державі. Вважаємо, що відповідальна місцева влада забезпечує можливість та реальність локальної демократії. Безумовною гарантією місцевого самоврядування виступає юридична відповідальність.

Список використаної літератури

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.11.2021).
2. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 29.11.2021).
3. Батанова Н.М. Конституційні делікти в Україні: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. К., 2007. 21 с.
4. Алфьоров С.М. Теоретичні засади конституційно-правового делікту. *Право і суспільство*. 2011. № 4. С. 3–8.
5. Тлумачний термінологічний словник з конституційного права / укл.: Л.Р. Наливайко, М.В. Беляєва. К., 2013. 408 с.
6. Шаповал В.Д. Конституційно-правовий делікт як підстава для настання конституційно-правової відповідальності в органах місцевого самоврядування. *Право і суспільство*. 2014. № 1. С. 48–54. URL: <http://pravoususpilstvo.org.ua/archive/2014/12014/10.pdf>
7. Боняк В.О. Інтерпретація поняття «конституційний делікт» у сучасній доктрині конституційного права. *Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (ДДУВС, 17.03.2017)*. Ч. 1. С. 13–15. URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1204/1/1.pdf>
8. Погорілко В.Ф. Вибрані праці. До 75-річчя від дня народження / відп. ред. академік НАН України Ю.С. Шемшученко. К.: Юридична думка, 2013. 436 с.
9. Майданник О. Конституційно-правова відповідальність: ознаки, підстави, суб'єкти. *Право України*. 2001. № 2. С. 92–95, 118.
10. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: підручник. К., 1997. 264 с.
11. Наливайко Л.Р. Конституційно-правова відповідальність: критерії класифікації та види. *Віче*. 1999. № 10. С. 25–32.
12. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційно-правова відповідальність. *Правова держава: Щорічник наук. праць Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України*. 2000. Вип. 13. С. 114–130.
13. Батанов О.В. Суб'єкти відповідальності у місцевому самоврядуванні: питання теорії та практики. *Держава і право: зб. наук. праць*. 2003. Вип. 19. С. 182–188.

14. Про внесення змін до деяких законів України щодо визначення територій та адміністративних центрів територіальних громад: Закон України від 16.04.2020 р. № 562-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-20#n8> (дата звернення: 29.11.2021).

15. Шкабаро В.М. Конституційно-правовий статус міста в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2005. 20 с.

16. Шкабаро В.М. Конституційно-правовий статус міста в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2005. 243 с.

CONSTITUTIONAL LEGAL RESPONSIBILITY AS A GUARANTEE OF LOCAL DEMOCRACY IN UKRAINE

Veronika N. Shkabaro, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Ukraine)

E-mail: vshkabaro@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-9

Key words: *legal responsibility, constitutional and legal responsibility, constitutional tort, democracy, local self-government.*

The article is devoted to the study of constitutional and legal liability as a type of legal liability. The author of the article substantiates that constitutional and legal responsibility is a guarantee of local democracy and local self-government in Ukraine. The essential characteristics of constitutional legal responsibility are analyzed. The legal nature of constitutional and legal responsibility is revealed through the analysis of approaches to the definition of general and special features of constitutional and legal responsibility. The article presents an analysis of the theoretical and practical aspects of a constitutional tort, which is the basis for the onset of constitutional and legal liability. Scientific approaches to the definition of the concept of “constitutional delict” are disclosed. The interrelations of the constitutional delict and the constitutionally-legal responsibility are investigated. The author of the article states that constitutional and legal responsibility is an effective mechanism for ensuring the implementation of the sovereignty of the Ukrainian people. The role of constitutional and legal responsibility at the present stage of development of Ukrainian statehood is determined. It is determined that the main purpose of constitutional and legal responsibility is the protection of the Constitution of Ukraine, ensuring the stability of the constitutional order. The author draws attention to the predominant political nature of constitutional legal responsibility.

The basic constitutional and legal norms of Ukrainian legislation are given and analyzed, which determine the constitutional foundations of local self-government; analyzed the latest legislative changes to introduce into the relevant legislation the definition of the concepts of “administrative center of a territorial society”, “territory of a territorial society”. The author proved the relevance of the topic of constitutional and legal responsibility in local self-government for further scientific research.

Some especially problematic and debatable questions about the circle of subjects of constitutional and legal responsibility in local self-government, its grounds and peculiarities of sanctions are investigated. The article pays special attention to administrative-territorial units, in particular, settlements (village, settlement, city). The author’s position is given that the city is the subject-bearer of constitutional and legal responsibility, however, the legal responsibility of the city does not manifest itself directly, but indirectly in the form of the constitutional and legal responsibility of the city government. The author’s opinion is substantiated that through the institution of legal responsibility, the state ensures the effectiveness of the rule of law and guarantees the legal order in Ukraine. The author notes that constitutional and legal responsibility is an effective factor in improving the mechanism for exercising state power and local self-government. It is concluded that responsible local government ensures the possibility and reality of local democracy.

References

1. The Constitution of Ukraine (1996). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 29 November 2021).

2. The Verkhovna Rada of Ukraine (1997), The Law of Ukraine “About local self-government in Ukraine”. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (Accessed 29 November 2021).

3. Batanova, N.M. (2007). *Konstytutsiini delikty v Ukraini: problemy teorii ta praktyky* Avtoref. Diss. kand. yuryd. nauk [Constitutional torts in Ukraine: problems of theory and practice. Author's ref. cand. jurid. sci. diss.]. Kyiv, 21 p.
4. Alforov, S.M. (2011). *Teoretychni zasady konstytutsiino-pravovoho deliktu* [Theoretical principles of constitutional and legal tort]. *Law and society* [Pravo i suspilstvo], no. 4, pp. 3-8.
5. Nalyvaiko, L.R., Beliaieva, M.V. (2013). *Tlumachnyi terminolohichni slovnyk z konstytutsiinoho prava* [Explanatory glossary of constitutional law]. Kyiv, 408 p.
6. Shapoval, V.D. (2014). *Konstytutsiino-pravovyi delikt yak pidstava dlia nastannia konstytutsiino-pravovoi vidpovidalnosti v orhanakh mistsevoho samovriaduvannia* [Constitutional and legal tort as a basis for the onset of constitutional and legal liability in local governments]. *Pravo i suspilstvo* [Law and society], no. 1, pp. 48-54. Available at: <http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2014/12014/10.pdf> (Accessed 29 November 2021).
7. Boniak, V.O. (2017). *Interpretatsiia poniattia «konstytutsiinyi delikt» u suchasni doktryni konstytutsiinoho prava* [The interpretation of the concept of "constitutional tort" in the modern doctrine of constitutional law]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii (DDUVS)* [Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (DDUVS), vol. 1, pp. 13-15. Available at: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/1204/1/1.pdf> (Accessed 29 November 2021).
8. Pohorilko, V.F. (2013). *Vybrani pratsi. Do 75-richchia vid dnia narodzhennia* [Selected works. To the 75th anniversary of his birth]. Kyiv, Legal Opinion Publishing House, 436 p.
9. Maidannyk, O. (2001). *Konstytutsiino-pravova vidpovidalnist: oznaky, pidstavy, subiekty* [Constitutional and legal responsibility: signs, grounds, subjects]. *Pravo Ukrainy* [The Law of Ukraine], no. 2, pp. 92-95, 118.
10. Shapoval, V.M. (1997). *Konstytutsiine pravo zarubizhnykh krain* [Constitutional law of foreign countries]. Kyiv, 264 p.
11. Nalyvaiko, L.R. (1999). *Konstytutsiino-pravova vidpovidalnist: kryterii klasyfikatsii ta vydy* [Constitutional and legal responsibility: classification criteria and types]. *Viche* [Viche], no. 10, pp. 25-32.
12. Pohorilko, V.F., Fedorenko, V.L. (2000). *Konstytutsiino-pravova vidpovidalnist* [Constitutional and legal responsibility]. *Pravova derzhava: Shchorichnyk nauk. prats Instytutu derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho NAN Ukrainy* [Rule of law: Yearbook of Sciences. Proceedings of the Institute of State and Law. V.M. Koretsky NAS of Ukraine], issue 13, pp. 114-130.
13. Batanov, O.V. (2003). *Subiekty vidpovidalnosti u mistsevomu samovriaduvanni: pytannia teorii ta praktyky* [Subjects of responsibility in local self-government: issues of theory and practice]. *Derzhava i pravo: Zbirnyk nauk. prats* [State and Law: Collection of Sciences. Work], issue 19, pp. 182-188.
14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2020), *The Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Definition of Territories and Administrative Centers of Territorial Communities"*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/562-20#n8> (Accessed 29 November 2021).
15. Shkabaro, V.M. (2005). *Konstytutsiino-pravovyi status mista v Ukraini* Avtoref. Diss. kand. yuryd. nauk [Constitutional and legal status of the city in Ukraine. Author's ref. Cand. jurid. Sci. diss.]. Kyiv, 20 p.
16. Shkabaro, V.M. (2005). *Konstytutsiino-pravovyi status mista v Ukraini*. Diss. kand. yuryd. nauk [Constitutional and legal status of the city in Ukraine. Cand. jurid. sci. diss.]. Kyiv, 243 p.

Одержано 01.12.2021.

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.63

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-10

Т.А. ТОДОРШКО,

*старший викладач кафедри права, політології та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID: 000-0002-1890-8119*

А.В. БІЛА,

*викладач кафедри права, політології та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID: 000-0002-8271-8539*

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ СУДОВО-ГЕНЕТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НА СПОРІДНЕННЯ, БАТЬКІВСТВО, МАТЕРИНСТВО У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

У статті розглянуто проблеми застосування судово-генетичної експертизи в цивільному процесі як засобу доказування. Актуальність теми визначена тим, що судово-медичні експертизи і дослідження з використанням ДНК-аналізу на сьогоднішній день є єдиним науковим методом точного встановлення спорідненості між особами. Аналіз ДНК профілю має індивідуальний характер і приймається судом до розгляду тільки як аналіз, зроблений державними лабораторіями, що має служити неупередженим доказом. Крім того, на сьогоднішній день, в країні склалася ситуація, що пов'язана з військовими діями в зоні Антитерористичної операції на Сході України, і виникло гостре питання про ідентифікацію людських останків.

У статті аналізуються три етапи проведення судово-медичної експертизи, а саме визначено обмежений перелік збору матеріалів для проведення дослідження ДНК, регламент доставки зразків, згідно з нормами законодавства, оформлення результатів експертизи та передавання їх замовнику у вигляді висновку експерта. Зазначено, що при наявності зацікавленості проведення додаткової незалежної експертизи можливо звернутися до іноземної лабораторії для отримання достовірних результатів аналізу. Згідно із Цивільним процесуальним кодексом України будь-які докази стосовно походження батьківства, материнства, споріднення можуть бути підставою для встановлення даного факту. Але такі докази, як фотокартки, відеозапис, листи, покази свідків не можуть належним чином встановити факт родинних зв'язків. Це підвищує значимість судово-генетичної експертизи в системі доказування. Виходячи з цього, наголошено на необхідності внести зміни до Сімейного кодексу України, які визначають, що саме судово-медична експертиза має бути єдиним засобом доказування при розгляді справ встановлення факту родинних зв'язків. Таким чином, необхідно привести розгляд таких справ до єдиного підходу. Іншу проблему – проблему затягування даних категорій справ – необхідно буде вирішувати за допомогою Цивільного процесуального кодексу України, де має бути зазначено положення про необхідність проводити експертизу в обов'язковому порядку в суді на підготовчій стадії цивільного процесу. У статті також обґрунтовується пропозиція про запровадження єдиного реєстру генетичних експертиз (геномної інформації), що дозволить мати більш широкий спектр сучасних можливостей в теорії доказів.

Ключові слова: судово-медична експертиза, батьківство, материнство, спорідненість між особами, доказування, цивільний процес, аналіз ДНК.

Постановка проблеми. На сьогодні судово-медичні експертизи і дослідження з використанням ДНК-аналізу є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства, материнства і спорідненості між особами.

Судово-медична експертиза є важливим засобом доказування в цивільному процесі як при визначенні батьківства, материнства, так і спорідненості між особами. Однак цей доказ не завжди використовується в цивільному процесі. Результат вирішення таких справ безпосередньо залежатиме від того, як буде відбуватися процес використання цієї експертизи.

Стан дослідження. Проблема проведення судово-медичної експертизи досліджувалася багатьма вченими, серед яких Ф.Д. Дадашева, С.С. Бичкова, О.В. Іванова, О.Ф. Клейман, С.В. Курильова, В.В. Молчанова, М.К. Треушнікова, К.С. Юдельсона та ін., які здійснили вагомий внесок у розвиток науки.

Мета статті – теоретично дослідити та обґрунтувати проблему призначення і застосування судами в цивільному процесі судово-медичної експертизи на споріднення, батьківство, материнство та визначити можливі шляхи подолання перепон у призначенні експертизи.

Виклад основного матеріалу. Ще 50 років тому ідея вивчення генотипу людини в ході лабораторної діагностики здавалася вченим фантастикою. У ті часи зазначена інформація не була достатньо вивчена та проаналізована, не було високотехнологічного обладнання в лабораторіях. Вчені знали, що спадкова інформація зберігається в молекулі дезоксирибонуклеїнової кислоти – ДНК, яка міститься в клітинах тіла кожної людини, проте процес розшифровки цих даних вбачався безмежно складним, довгим і досить дорогим. Сьогодні ДНК-аналіз з високих наукових технологій перейшов у розряд повсюдних досліджень, доступних кожному пацієнту.

На сьогодні судово-медичні експертизи і дослідження з використанням ДНК-аналізу є єдиним науковим методом точного встановлення як батьківства, материнства, так і спорідненості між особами. Доказова цінність результатів ДНК-тесту має суттєву перевагу над іншими доказами, що надані сторонами. Результат ДНК-тесту стосовно індивідуалізації особи, її походження, батьківства, материнства та спорідненості осіб є вагомим та остаточним аргументом у вирішенні судових спорів, а саме: шлюбнорозлучні процеси, справи щодо стягнення аліментів, імміграційні питання та, звісно, питання, що стосуються спадщини, в чому і полягає актуальність зазначеної теми.

Будь-які докази щодо походження батьківства, материнства, спорідненості можуть бути підставою для встановлення цього факту. У статті 76 Цивільного процесуального кодексу України зазначено, що це можуть бути показання свідків, письмові докази, речові докази, звукозаписи та відеозаписи, висновки експертів. Незважаючи на рівність вищезазначених доказів, основним і найбільш достовірним є тест на батьківство, так звана генетична експертиза [1; 2].

Судово-медичні експертизи і дослідження з використанням ДНК-аналізу використовуються не тільки в медицині, але і в криміналістиці та, звісно, в юриспруденції, найчастіше у цивільних та кримінальних справах з метою формування доказової бази в судовому і позасудовому порядку. Найпопулярніша потреба в такому дослідженні – визначення походження особи (батька і сина, братів між собою, дідуся і онука). Порівняння ДНК певної особи і її потенційного родича в лабораторних умовах дозволяє отримати відповідь практично з 60–99,9-відсотковою точністю.

Залежно від поставлених перед дослідженням цілей розрізняють такі різновиди ДНК-тестів: встановлення спорідненості (тест на батьківство, материнство та інші види кровних зв'язків). Тест дозволяє порівняти ДНК дитини і передбачуваних батьків або ДНК будь-яких передбачуваних родичів. Тест використовується при призначенні аліментів, усиновленні, встановленні опіки, а також з метою імміграції. Генетична експертиза дозволяє оцінити походження дитини з ймовірністю 70–99,9% і вище; судові тести (результати ДНК-тестування застосовуються в справах про призначення аліментів, розподіл спадщини, а також у кримінальних справах при ідентифікації підозрюваних, а також жертв катастроф і безвісти зни-

клих; медичні тести (ДНК-тестування може бути використаним для оцінки ризику появи певних захворювань; Результати тесту можна використовувати як профілактичний захід); генеалогічний тест (тест на походження дозволяє встановити етнічне походження людини за материнською або батьківською лінією. У результаті тесту визначається гаплогрупа, до якої належить тестований, місце проживання предків і шляхи їх міграції, приналежність до певного етносу); ідентифікація (виділення генетичного профілю людини – набору її унікальних маркерів. Надалі результати такого дослідження можуть використовуватися з медичною метою (при трансплантації), в криміналістиці, в суді, для пошуку зниклих людей) [3; 4].

Проведення судово-генетичної експертизи для встановлення батьківства регламентується нормативно-правою базою, а саме: Сімейним кодексом України від 10.01.2002 № 2947-III, Цивільним кодексом України від 16.01.2003 № 435-IV, Постановою Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів».

На теперішній час в Україні існують три шляхи встановлення факту батьківства: за законом, за заявою батьків та за рішенням суду.

Статтею 121 Сімейного кодексу України зазначено, що якщо у подружжя народжується дитина, то чоловік автоматично стає її батьком. З цього випливає, що при реєстрації дитини матері не потрібно надавати якісь докази для підтвердження батьківства її чоловіка [5].

Якщо чоловік і жінка не перебувають у шлюбі, то походження дитини від батька визначають за заявою батьків або за рішенням суду. Отже, виходячи із норми статті 125 Сімейного кодексу України, робимо висновок, що встановлення батьківства може мати як добровільний, так і примусовий характер.

При проведенні аналізу ДНК існує три етапи. Першим етапом є збір матеріалів для аналізу ДНК. Об'єктом молекулярно-генетичного дослідження є ядерна ДНК – це ДНК, яка розташована в ядрі клітини, вона може бути отримана з крові, слини, букального епітелію, тобто клітин слизової оболонки ротової порожнини за допомогою аплікатора, зазвичай, ватної палички, та іншого епітелію, волосся з фолікулами (волоссяними цибулинами), а також часток тканин і органів людини. У цій процедурі аплікатором робиться мазок внутрішньої частини щік осіб, у яких відбираються зразки. Процедура відбору є безболісною та неінвазивною – без застосування голки чи будь-якого іншого медичного інструменту. Зрізане волосся, піт не придатні для дослідження на спорідненість вищевказаним методом, оскільки вони не містять клітин з ядерної ДНК.

Генетичний аналіз проводиться тільки для встановлення спорідненості між досліджуваними особами, і він не покликаний виявляти спадкові захворювання або генетичні схильності до захворювань та інших медичних станів в осіб.

На практиці неможливо провести дослідження за відсутності біологічного матеріалу хоча б однієї зі сторін. У результаті проведення ДНК-аналізу на предмет встановлення спорідненості, батьківства чи материнства ймовірність похибки позитивного висновку становить лише 0,000001%, у разі негативного результату вона становить 100%.

Біологічні рідини – сльози та сеча, у встановленій нормі не містять клітин, які є придатними для ДНК-аналізу і виконання генотипоскопічних досліджень, але за наявності в людини запального процесу в цих рідинах з'являються лейкоцити, і лише в цьому випадку за їх наявності в крові особи можливе ДНК-типуння.

Відбір зразків букального епітелію здійснюється в лабораторних умовах фахівцями відділу біологічних видів досліджень виключно під контролем представника, підтверджується належність зразків особі, в якій вони були отримані, особи повинні мати із собою паспорт та реєстраційний номер облікової картки платника податків.

Згідно із частиною 3 статті 103 Цивільного процесуального кодексу України про судовий розгляд справи, сторони за своєю взаємною згодою самі обирають експертну установу. Якщо такої згоди не досягнуто, то суд самостійно вирішує, в якій медичній лабораторії будуть проводити тест ДНК. За необхідності суд може призначити декілька експертів для підготовки одного висновку [1].

У справах щодо спірного батьківства проведення судової експертизи здійснюється виключно працівником центру – судовим експертом, якому доручено проведення експертизи. Відбір проводиться за умови одночасної явки ймовірного батька, матері та дитини із пред'явленням оригіналів документів, що посвідчують особу: паспортів для ймовірних батьків та свідоцтва про народження для дитини.

Є випадки, коли одного з батьків немає в живих, для встановлення батьківства або материнства може бути використаний біологічний матеріал, який, можливо, залишився від них внаслідок різних причин або після дослідження трупа у відділенні судово-медичної експертизи, або зразки крові в клініці чи зразки волосся на одязі, гребінці, машинці для стрижки, що використовувалася цією особою, фрагменти кісток, зуби, нігті. Носіями такого матеріалу можуть бути: частини тканини, серветки, марля, ватні палички, дитяча соска, сигаретні недопалки, зубні щітки, натільний одяг тощо. У будь-якому випадку, рішення про дослідження такого матеріалу приймається судом, якщо справа вирішується в суді, і для цього призначається судово-медична експертиза, і без рішення суду, у випадку, якщо дослідження виконується за заявою громадян за добровільним погодженням осіб.

Крім того, можна провести посмертну судово-медичну молекулярно-генетичну експертизу для вилучення біологічного матеріалу трупа певної особи шляхом процедури ексгумації з дозволу родичів померлого, членів сім'ї на підставі постанови прокурора. Але вказана процедура потребує великої моральної витримки заявників та / або родичів та залучення прокурора, слідчого, адміністрації кладовища та санітарно-епідеміологічної служби.

Пунктом 12 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» вказано, що статтею 137 Сімейного кодексу України передбачено можливість оспорування батьківства й після смерті особи, записаної батьком дитини. Якщо така особа померла до народження дитини, оспорити батьківство мають право спадкоємці цієї особи за умови подання нею за життя заяви нотаріусу про невизнання свого батьківства. У разі настання смерті особи після оспорення нею свого батьківства в суді її спадкоємці можуть підтримати позовну заяву відповідно до положень статті 37 Цивільного процесуального кодексу України про процесуальне правонаступництво в цивільних справах. Коли ж померла особа не знала про те, що її записано батьком дитини, оспорити батьківство вправі її спадкоємці першої черги за законом, названі у статті 1261 Цивільного кодексу України: дружина, батьки й діти. У зазначених випадках батьківство оспорується шляхом пред'явлення позову про виключення відомостей про померлу особу як батька з актового запису про народження дитини. Для цих вимог позовну давність не встановлено [1; 5; 6].

Аналізуючи судову практику, Верховний Суд / Касаційний цивільний суд (ВС-КЦС) № 760/3977/15-ц від 16.05.2018 року зазначив, що ухилення від проведення генетичної експертизи для суду є підставою для встановлення факту батьківства. У разі ухилення відповідача від проведення судово-біологічної (судово-генетичної) експертизи у справах про визнання батьківства, материнства суд має право постановити Ухвалу про примусовий привід на проведення такої експертизи [7].

Верховний Суд / Касаційний цивільний суд (справа № 565/657/16-ц_05.09.18 року) встановив, що на сьогодні ДНК-тест є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства, і його доказова цінність суттєво переважає будь-який інший доказ, наданий сторонами. Як зазначив суд, оскільки висновок експерта має вирішальне значення для встановлення батьківства, то з урахуванням положення статті 146 Цивільного процесуального кодексу України 2004 року можна визнати факт, для з'ясування якого призначалась експертиза, та дійти висновку про наявність підстав для задоволення позову і виключення запису про позивача як батька дитини з актового запису про народження [1; 8].

Європейський суд з прав людини зауважив, що «на сьогодні ДНК-тест є єдиним науковим методом точного встановлення батьківства стосовно конкретної дитини; його доказова цінність суттєво переважає будь-який інший доказ, наданий сторонами, з метою підтвердити або спростувати факт оспоруваного батьківства» (рішення від 7 травня 2009 року у справі «Калачова проти Російської Федерації», заява № 3451/05, § 34) [9].

Проблема ідентифікації особи за допомогою слідів біологічного походження була вирішена з відкриттям унікальної методики молекулярної генетики – полімерної ланцюгової реакції (ПЛР-аналіз), що дозволило досліджувати не лише початковий біологічний матеріал, направлений на дослідження, а й багаторазово збільшити його кількість, що, по-суті, дає можливість аналізувати матеріал однієї клітини. При експертному дослідженні виявляють генотип, що визначає групову специфіку властивостей крові, на чому й ґрунтується доказове значення результатів експертизи крові. Саме генетичні маркери, які виявляються шляхом серологічного тестування, дозволяють виключити походження конкретної дитини (особи) від певної особи.

Другим етапом проведення аналізу ДНК є доставка зразків до лабораторії для проведення аналізу. Зразки заносяться до бази даних, штрих-коднуються та передаються лаборантам. Судово-медичні експертизи і дослідження з використанням ДНК-аналізу проводяться відповідно до Правил проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи, затверджених наказом Міністерства охорони здоров'я від 17 січня 1995 р. № 6. Вони виконуються лікарями та судово-медичними експертами – імунологами [10].

При проведенні експертних досліджень керуються певними методичними рекомендаціями «Використання ДНК-аналізу у судово-медичних експертизах речових доказів та експертизах спірного батьківства (материнства, підміни дітей)», розробленими у 2012 році фахівцями Національної медичної академії післядипломної освіти ім. П.Л. Шулика, Державної установи «Головне бюро судово-медичної експертизи Міністерства охорони здоров'я України», Одеського національного медичного університету і Дніпропетровського обласного бюро Судово-медичної експертизи [11].

Молекулярно-генетична експертиза у цивільних справах, що розглядаються судами України, проводиться кваліфікованими фахівцями, які атестовані як судові експерти і мають право на проведення судової біологічної експертизи за експертною спеціальністю 9.5 «Молекулярно-генетичні дослідження». Таким чином, у цивільних справах, які розглядаються судами України, за ухвалою суду або на замовлення сторони процесу результати судово-генетичного дослідження оформлюються висновком експерта, який є допустимим і належним джерелом доказів у справі.

Судово-медичну експертизу призначає суд або слідчий, які мають враховувати, що успішне виділення ДНК і подальше її достовірне типування можливе лише у випадку, коли речові докази правильно вилучені і правильно зберігалися до направлення їх на дослідження. Для відбору і направлення на дослідження біологічних зразків необхідно залучати спеціалістів у галузі судової медицини. Вилучені речові докази треба добре просушити при кімнатній температурі без дії нагрівальних приладів і запакувати у паперові пакети, ні в якому разі не використовувати для цього скляні або пластикові флакони, які щільно закриваються, поліетиленові пакети, оскільки при тривалому зберіганні навіть висушених речових доказів без доступу повітря в такому пакуванні починається утворення конденсату з подальшим руйнуванням клітин ДНК. За сприятливих умов зберігання ДНК-типування можливе і у випадках значної давності утворення слідів на речових доказах, навіть десятки років.

Третім етапом проведення аналізу ДНК є оформлення результатів експертизи та передавання їх замовнику. Висновки за результатами судово-генетичної експертизи криміналістичного ДНК-аналізу можуть бути викладені в таких основних формах, а саме: Категоричний висновок щодо генетичної тотожності (ідентичності) порівнюваних об'єктів; Категоричний висновок щодо відсутності генетичної тотожності (неідентичності) порівнюваних біологічних об'єктів за наявності в них ознак, які не можуть бути властиві одному індивідууму; Ймовірний висновок щодо генетичної тотожності порівнюваних біологічних об'єктів на підставі комплексу збіжних ознак, яких недостатньо для формулювання висновку в категоричній формі [11].

Після передавання позитивного результату генетичної експертизи до суду, виноситься рішення про визнання батьківства, материнства чи спорідненості. Водночас висновки судово-генетичної експертизи суд оцінює з урахуванням положень статті 89 Цивільного процесуального кодексу України, згідно з якою жодні докази не мають для суду заздалегідь встановленої сили, суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо,

а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності (пункт 9 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів»). На підставі спільної заяви матері дитини та батька, відповідно до статті 126 Сімейного кодексу України, а також Рішення суду про визнання батьківства орган державної реєстрації актів цивільного стану підтверджує батьківство шляхом внесення відповідних змін до актового запису про народження та видає нове свідоцтво про народження. Рішення суду про встановлення батьківства не замінює собою документи, що видаються органом державної реєстрації актів цивільного стану, а є тільки підставою для отримання вказаних документів [1; 5; 6].

Результати надаються у вигляді висновку експертизи з апостилюванням та фєрограмою, а експерти попереджаються про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивого висновку. Ці результати ДНК-тесту можуть бути надані, як докази в суді нашої країни, країн – членів Євросоюзу, Сполучених Штатів Америки. В Україні всі результати перевіряються двічі – двома незалежними групами вчених під керівництвом чотирьох докторів наук у генетиці. Це гарантує точність тесту і виключає випадкові помилки.

Зараз також є можливість отримати достовірні результати аналізів з Німеччини, не виїжджаючи за межі України. Особа здає біоматеріал у вітчизняному пункті забору в Києві. Далі цей біоматеріал упакується відповідно до міжнародних законодавчих норм, доставляється за один день у Берлін, у Медико-діагностичний інститут – Medizinisch-Diagnostische Institute (MDI Laboratorien GmbH MVZ), і проводиться дослідження. Аналіз проводять фахівці однієї з провідних лабораторій в Західній Європі, що є гарантією найточнішого результату [12].

Вартість проведення молекулярно-генетичної експертизи або дослідження визначається на підставі постанови Кабінету Міністрів України від 04 червня 2007 року № 795, виходячи з кількості об'єктів – ДНК профілів, що досліджуються, та з урахуванням податку на додану вартість [13].

Строки дослідження ДНК залежать від лабораторії. Результати можуть бути готові як за два-три дні, так і за два місяці.

Точно встановити батьківство, материнство та родинні зв'язки можна тільки за висновком судово-медичної експертизи. Однак у судовому процесі судді не завжди призначають проведення експертизи, а беруть до уваги інші засоби доказування. Це призводить до затягування процесу. Такі експертизи проводять лабораторії судово-медичної генетики.

Лабораторія Відділення судово-медичної генетики виконує експертизи: спірного батьківства, материнства, встановлення біологічних батьків, встановлення зиготності близнюків; експертизи речових доказів (у розслідуванні вбивств, зґвалтувань), ідентифікація невпізнаних осіб, ідентифікації особи при розслідуванні надзвичайних ситуацій з масовою загибеллю людей. За допомогою цього методу можна визначити і свій індивідуальний генотип («генетичний паспорт»), що є актуальним для людей, які беруть участь у військових операціях, виконують роботу, пов'язану з ризиком для життя. Експертизи зі встановлення батьківства (материнства) виконуються за ухвалою суду або за заявою фізичної особи [14].

Після проведення експертизи (дослідження) заявнику видається висновок експерта (або фахівця) відповідно до форми судово-медичної документації, затвердженої наказом МОЗ України № 197 від 05.08.1999 р. форма N 170/о «Висновок експерта» [14; 15].

Судово-медична експертиза, проведення аналізу ДНК відрізняється індивідуальним підходом і має вагоме значення для винесення рішення щодо кожної окремої справи та, звісно, для винесення об'єктивної та неупередженої ухвали суду. З практики можна зазначити, наприклад, що на початку проведення антитерористичної операції в Україні у загиблих бійців не брали біологічні зразки, але у зв'язку з виникненням багатьох судових спорів щодо підтвердження особи померлого, спорідненості, батьківства, а в подальшому і отримання спадщини виникла необхідність відібрання зразків, які зберігаються у Бюро судово-медичної експертизи. Для цього необхідно ввести в Україні єдиний реєстр геномної інформації людини, інформація в ньому має зберігатися не менше 100 років. Окрім того, в практиці виникає багато судових справ і з приводу походження людини, питання щодо імміграції, встановлення спорідненості, а лише висновок судово-медичної експертизи є найбільш достовірним доказом у суді при винесенні рішення.

Висновки. Таким чином, аналізуючи вищевикладене, пропонуємо:

1) внести зміни до чинного Сімейного кодексу України, викласти ч. 2 ст. 128 СК України в новій редакції: «Підставою для визнання батьківства є відомості з проведення генетичної експертизи, що засвідчують походження дитини від певної особи з ймовірністю цього факту у відсоткову співвідношенні – 98,00–99,99%, проведеної відповідно до Цивільного процесуального кодексу України»;

2) внести зміни до чинного Цивільного процесуального кодексу України, до ч. 1 ст. 105, щодо обов'язковості експертизи за призначенням суду, а також за клопотанням хоча б однієї із сторін, якщо у справі необхідно встановити такий пункт, додати п. 4 «Факт родинних зв'язків»;

3) запровадити в Україні Єдиний державний реєстр проведених генетичних експертиз на випадок, якщо ситуація вже мала місце, і не повторювати зазначену процедуру повторно, інформація в ньому має зберігатися не менше 100 років.

Список використаної літератури

1. Цивільний процесуальний кодекс України №1618-І від 18.03.2004 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення 01.12.2020).

2. Медикал Геномикс Украина. URL: <https://dnk-test.com.ua/> (дата звернення 01.12.2020).

3. Медикал Геномикс Украина. URL: <https://dnk-test.com.ua/blog/uk/nauka/vidy-dnk-testov/> (дата звернення 01.12.2020).

4. Будко Т.В. Експертизи у судочинстві України. Науково-практичний посібник. 2015. URL: https://pidruchniki.com/74908/pravo/genotiposkopichna_ekspertiza (дата звернення 01.12.2020).

5. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (дата звернення 01.12.2020).

6. Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів: Постанова Верховного суду України № 3 від 15.05.2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06> (дата звернення 01.12.2020).

7. Ухилення від проведення генетичної експертизи для суду є підставою для встановлення факту батьківства. Верховний Суд / Касаційний цивільний суд (ВС-КЦС) №760/3977/15-ц від 16.05.2018 р.: Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/>

8. Юридичний Інтернет-ресурс «Протокол». URL: [https://protocol.ua/ua/vs_ktss_na_sogodni_dnk_test_e_edinim_naukovim_metodom_tochnogo_vstanovlennya_batkivstva_i_yogo_dokazova_tsinnist_suttevo_perevagai_bud_yakiy_inshiy_dokaz_nadaniy_storonami_\(vs_ktss_sprava_565_657_16_ts_05_09_18\)/](https://protocol.ua/ua/vs_ktss_na_sogodni_dnk_test_e_edinim_naukovim_metodom_tochnogo_vstanovlennya_batkivstva_i_yogo_dokazova_tsinnist_suttevo_perevagai_bud_yakiy_inshiy_dokaz_nadaniy_storonami_(vs_ktss_sprava_565_657_16_ts_05_09_18)/) (дата звернення 01.12.2020).

9. Дело Калачева против России, Жалоба № 3451/05, 7 мая 2009 г. URL: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rkalachevacase.html> (дата звернення 01.12.2020).

10. Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17.01.95 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95> (дата звернення 01.12.2020).

11. Експертизи у судочинстві України. URL: https://pidruchniki.com/74908/pravo/genotiposkopichna_ekspertiza (дата звернення 01.12.2020).

12. Лабораторія доктора Рьодгера. URL: <https://redgerlab.kiev.ua/> (дата звернення 01.12.2020).

13. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання: Постанова Кабінету Міністрів України № 795 від 04.06.2007 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-%D0%BF> (дата звернення 01.12.2020).

14. Комунальний заклад «Дніпропетровське обласне бюро судово-медичної експертизи» Дніпропетровської обласної Ради. URL: <http://sme.dp.ua/posluhy.html> (дата звернення 24.12.2020 р.).

15. Про затвердження форм облікової статистичної документації, що використовується в закладах охорони здоров'я: Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 197 від 05.08.1999 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0197282-99> (дата звернення 01.12.2020).

FEATURES OF PROVING FORENSIC GENETIC EXAMINATION FOR KINSHIP, PATERNITY, MATERNITY IN CIVIL PROCEEDINGS

Tetiana A. Todoroshko, Senior lecturer, Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Ukraine)

E-mail: ttodoroshko@duan.edu.ua

Alona V. Bila, Lecturer, Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Ukraine)

E-mail: bila.a@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-10

Key words: *forensic examination, paternity, maternity, kinship between persons, evidence, civil proceedings, DNA analysis.*

This article is devoted to the problem of the use of forensic genetic examination in civil proceedings as a means of proof. The urgency of the topic is determined by the fact that forensic examinations and research using DNA analysis are currently the only scientific method of accurately establishing kinship between individuals. DNA profile analysis is individual in nature and is accepted by the court only as an analysis made by public laboratories, which must serve as unbiased evidence. In addition, to date, the country has a situation related to hostilities in the area of the Anti-Terrorism Operation in eastern Ukraine, and there is an urgent question about the identification of human remains.

The article analyzes three stages of forensic examination, namely a limited list of materials for DNA testing, regulations for delivery of samples in accordance with the law, registration of examination results and transmission to the customer in the form of an expert opinion. It is noted that if there is an interest in conducting an additional independent examination, it is possible to contact a foreign laboratory to obtain reliable results of the analysis. In cases of disputed paternity, a forensic examination is conducted exclusively by an employee of the center - a forensic expert who is entrusted with the examination. The selection is carried out subject to the simultaneous appearance of the probable father, mother and child with the presentation of original identity documents: passports for probable parents and birth certificates for the child. According to the Code of Civil Procedure of Ukraine, any evidence regarding the origin of paternity, maternity, kinship may be grounds for establishing this fact. But evidence such as photographs, videos, letters, and witness testimonies cannot properly establish family ties. This increases the importance of forensic genetic examination in the system of evidence. Therefore, the circumstances of the case, which by law must be confirmed by certain means of proof, cannot be confirmed by other means of proof. Based on this, it is emphasized the need to amend the Family Code, which will determine that forensic examination should be the only means of proof in cases of establishing the fact of family ties. Thus, it is necessary to bring the consideration of such cases to a single approach. Another problem - the problem of delaying these categories of cases - should be solved with the help of the Civil Procedure Code of Ukraine, which should specify the provision on the need to conduct a mandatory examination in court at the preparatory stage of civil proceedings. The article also substantiates the proposal to introduce a single register of genetic expertise (genomic information), which will have a wider range of modern possibilities in the theory of evidence.

References

1. The Verkhovna Rada of Ukraine (2004), The Civil and Procedural Code of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (Accessed 01 December 2020).
2. Medykal Henomyks Ukrayna [Medical henomics in Ukraine]. Available at: <https://dnk-test.com.ua/> (Accessed 01 December 2020).
3. Medykal Henomyks Ukrayna [Medical henomics in Ukraine]. Available at: <https://dnk-test.com.ua/blog/uk/nauka/vidy-dnk-testov/> (Accessed 01 December 2020).
4. Budko, T.V. (2015). Ekspertyzy u sudochynstvi Ukrainy [Expertise in the judicial process of Ukraine]. Naukovo-praktychnyj posibnyk [Scientific and practical manual]. Available at: https://pidruchniki.com/74908/pravo/genotiposkopichna_ekspertiza (Accessed 01 December 2020).
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (2002), The Family Code of Ukraine, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14> (Accessed 01 December 2020).

6. The Supreme Court of Ukraine (2006). "Resolution of the Supreme Court of Ukraine "About application by courts of separate norms of the Family code of Ukraine at consideration of cases concerning paternity, maternity and collecting alimony". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-06> (Accessed 01 December 2020).

7. The Supreme Court / Civil Court of Cassation (2018). "Evasion from conducting a genetic examination for the court is the basis for establishing the fact of paternity". Yedynyj derzhavnyj reiestr sudovykh rishen. Available at: <http://reyestr.court.gov.ua/> (Accessed 01 December 2020).

8. Yurydychnyj Internet-resurs "Protokol" [Legal Internet resource «Protocol»]. Available at: [https://protocol.ua/ua/vs_ktss_na_sogodni_dnk_test_e_edinim_naukovim_metodom_tochnogo_vstanovlennya_batkivstva_i_yogo_dokazova_tsinnist_suttevo_perevage_bud_yakiy_inshiy_dokaz_nadaniy_storonami_\(vs_ktss_sprava_565_657_16_ts_05_09_18\)/](https://protocol.ua/ua/vs_ktss_na_sogodni_dnk_test_e_edinim_naukovim_metodom_tochnogo_vstanovlennya_batkivstva_i_yogo_dokazova_tsinnist_suttevo_perevage_bud_yakiy_inshiy_dokaz_nadaniy_storonami_(vs_ktss_sprava_565_657_16_ts_05_09_18)/) (Accessed 01 December 2020).

9. Delo Kalacheva protyv Rossyy [Kalachev v. Russia case]. Complaint № 3451/05, 07 May 2009. Available at: <http://hrlibrary.umn.edu/russian/euro/Rkalachevacase.html> (Accessed 01 December 2020).

10. The Ministry of Health of Ukraine (1995), "Order of the Ministry of Health of Ukraine № 6 of 17.01.1995 "On the development and improvement of the forensic service of Ukraine". available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0248-95> (Accessed 01 December 2020).

11. Ekspertyzy u sudochnstvi Ukrainy [Expertise in the judicial process of Ukraine]. available at: https://pidruchniki.com/74908/pravo/genotiposkopichna_ekspertiza (Accessed 01 December 2020).

12. Laboratoriia doktora R'odhera [Dr. Rodger's laboratory]. Available at: <https://redgerlab.kiev.ua/> (Accessed 01 December 2020).

13. Cabinet of Ministers of Ukraine (2007), "Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On approval of the list of paid services provided by the units of the Ministry of Internal Affairs, the National Police and the State Migration Service, and the amount of payment for their provision". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-%D0%BF> (Accessed 01 December 2020).

14. Komunal'nyj zaklad "Dnipropetrovs'ke oblasne biuro sudovo-medychnoi ekspertyzy" Dnipropetrovs'koi oblasnoi Rady [Municipal institution «Dnipropetrovsk regional bureau of forensic medical examination» of Dnipropetrovsk regional council]. Available at: <http://sme.dp.ua/posluhy.html> (Accessed 01 December 2020).

15. The Ministry of Health of Ukraine (1999), "Order of the Ministry of Health of Ukraine "On approval of forms of accounting statistical documentation used in health care institutions". available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0197282-99> (Accessed 01 December 2020).

Одержано 17.10.2021.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 347.73(477)

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-11

В.В. ВОРОНІН,

*викладач кафедри права, політології та міжнародних відносин
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)
ORCID: 0000-0002-2918-2085*

СУДОВА ПРАКТИКА ЩОДО ПРИЙНЯТТЯ ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОДАТКОВОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ РІШЕННЯ ПРО ВІДПОВІДНІСТЬ ПЛАТНИКА ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ КРИТЕРІЯМ РИЗИКОВОСТІ ПЛАТНИКА

Статтю присвячено аналізу судової практики щодо визнання органами Державної податкової служби України (далі – ДПС України) відповідності платників податку на додану вартість критеріям ризиковості платників. Проаналізовано підстави для прийняття рішень про відповідність платників податку на додану вартість критерію ризиковості платника, також проведено аналіз цих критеріїв, здійснено оцінку рішень Верховного суду України та судів нижчих інстанцій, що стосуються розгляду спорів щодо визнання органами ДПС України відповідності платників податку критеріям ризиковості, обґрунтованості та законності правової позиції органів ДПС України та законності таких дій контролюючими органами в умовах електронного документообігу та дотримання ними визначеної процедури. Зазначено проблемні питання, які виникли у податковій сфері при електронному документообігу та запропоновано шляхи їх вирішення. Визначено, що однією з проблемних сфер адміністрування податку на додану вартість є прийняття контролюючими органами рішень про відповідність платників податку критеріям ризиковості. Проаналізовано термінологію та визначено, що податок на додану вартість (далі – ПДВ) є непрямим податком, який визначається та стягується відповідно до положень чинного Податкового кодексу України (далі – ПК України). Тому ПДВ – це загальнодержавний непрямий податок, тобто такий який є складовою цін на товари, роботи та послуги, які постачаються та надаються, та включає в себе податкові зобов'язання щодо товарів та послуг, які постачаються, податковий кредит щодо таких товарів (послуг) та обов'язок сплати податку до бюджету країни. Проаналізовано, що при здійсненні господарських операцій з постачання товару, виконання робіт чи надання послуг платник податку зобов'язаний у визначеному порядку в певний термін скласти податкову накладну та зареєструвати її в Єдиному реєстрі податкових накладних, мати необхідні господарські та промислові можливості, штат працівників тощо для провадження декларованої діяльності.

Ключові слова: податковий облік, податок на додану вартість, адміністрування податків, визначення відповідності платників податку критеріям ризиковості платників, критерії ризиковості платників податку.

Постановка проблеми. У сучасних умовах система податків в Україні має значні недоліки і, як наслідок, негативно впливає на економічний клімат країни, а саме обтяжує оподаткування, у тому числі адміністрування податків та зборів як для платників, так і для контролюючих органів. Бізнес сплачує більшу частину податків і внаслідок своєї діяльності, і як податковий агент фізичних осіб – робітників та фізичних осіб – контрагентів, що є тягарем для нього та уповільнює розвиток. Велика кількість часу та коштів витрачаються на ведення податкового обліку, подання звітності та оскарження й протидії неправомірним діям податкових органів щодо суб'єктів господарювання. Таким проблемним аспектом адміністрування податку на додану вартість є прийняття рішення

органами ДПС України про відповідність платника податку критеріям ризиковості платника. Тому в цьому дослідженні ми звернули увагу на основні аспекти вказаної проблеми.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження щодо питання прийняття податковими органами рішення про відповідність платника податків критеріям ризиковості платника займалися такі вчені, як О.А. Подолянчук, Л.Б. Іванова, І. Хіляк, Р.Б. Сокольська, В.Д. Зелікман, Т.Ю. Черненко та ін.

На наше переконання, у науковій доктрині, сьогодні, недостатньо широко проведено науково-правові дослідження у цій сфері, а саме мало уваги приділено питанню вивчення судової практики щодо прийняття контролюючими органами рішень про відповідність платників податку на додану вартість критеріям ризиковості платників. Вважаємо, що це є недоліком, адже за допомогою вивчення правової позиції судів можна продуктивно дослідити практичні аспекти проблемних питань, що вивчаються, та віднайти науково обґрунтовані шляхи вирішення цих проблем.

Метою статті є аналіз сталої правової позиції та дослідження проблемних аспектів діяльності податкових органів при визначенні відповідності платників податку критеріям ризиковості, а також визначення можливих шляхів виправлення недоліків адміністрування податків.

З початку 2015 року усі без винятку податкові накладні та розрахунки коригування незалежно від розміру ПДВ реєструються у Єдиному реєстрі податкових накладних.

Виклад основного матеріалу. Для повного дослідження спершу необхідно навести визначення податку на додану вартість згідно з чинним законодавством України. Так, податок на додану вартість визначається як непрямий загальнодержавний податок, який нараховується, заадмініструється та сплачується відповідно до Розділу V Податкового кодексу України (пп. 14.1.178 п. 14.1 ст. 14) [1]. Тобто ПДВ є податком, який нараховується продавцем товару, виконавцем робіт чи постачальником послуг як платником податку і є складовою цін на такі товари / роботи / послуги та включає податкове зобов'язання платника податку, податковий кредит щодо постачання таких товарів (робіт та послуг) та зобов'язання перерахування суми податку до бюджету [2, с. 2].

Податкова накладна є електронним документом, який формується платником податку на додану вартість відповідно до вимог чинного Податкового кодексу України в електронному форматі згідно із затвердженою формою (стандартом) в установленому порядку та надсилається до контролюючого органу для реєстрації (п. 2 Порядку ведення Єдиного реєстру податкових накладних, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 1246 від 29.12.2010 року (далі – Порядок № 1246) [3].

При провадженні своєї діяльності, а саме виконанні операцій з постачання товарів / послуг, платник податку продавець / постачальник зобов'язаний у встановлений термін скласти та зареєструвати податкову накладну в Єдиному реєстрі податкових накладних і надати за вимогою покупця / замовника таку податкову накладну, оскільки вона для нього є підставою нарахування суми податкового кредиту.

Необхідно зауважити, що з 13 червня 2017 року в Україні введено в дію систему блокування податкових накладних. Так, Державна фіскальна служба України розробила критерії ризиковості платників податку на додану вартість [4]. Якщо у платника податку була наявна складена та зареєстрована податкова накладна, на підставі якої його визначали як такого, що відповідав критеріям ризиковості, то така податкова накладна майже гарантовано набувала статусу заблокованої, що позбавляло покупця можливості відобразити суму податку в податковому кредиті, при цьому податкові зобов'язання виникали на загальних підставах, що завдавало збитків суб'єктам господарювання.

Порядок зупинення реєстрації податкових накладних встановлено п. 201.16 ст. 201 ПК України, а також Порядком зупинення реєстрації податкової накладної / розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України № 1165 від 11.12.2019 р. (далі – Порядок № 1165) [5].

Ми погоджуємося, що законом встановлено чіткі підстави зупинення реєстрації податкових накладних, у тому числі відповідність платника податку критерію ризиковості. Так, законодавцем визначено чіткий перелік умов, при виконанні хоча б однієї з яких платник податку визнається ризиковим, а саме, але не виключно: реєстрація на недійсних документах,

відсутність відкритих рахунків у банках, неподання звітності з ПДВ та наявність у контролюючих органів інформації про ризиковість господарських операцій, які здійснює суб'єкт [5].

Таке включення платника до переліку ризикових ставить підприємство у критичне становище та практично припиняє діяльність платника та його контрагентів по податковому ланцюгу, оскільки весь податковий кредит отриманий від такого підприємства блокується, що створює додаткове податкове навантаження на бізнес.

У вищевказаній ситуації платники податку вимушені оскаржувати такі рішення податкової або в адміністративному порядку через ДПС України, або в судовому порядку до адміністративних судів першої інстанції із позовом про виключення підприємства з переліку ризикових платників та розблокування податкових накладних як похідною вимогою.

На наше переконання, запроваджена система постійного автоматизованого моніторингу значно спростила виявлення фіктивних операцій з податковим кредитом і так званими податковими ямами. Водночас використання такої системи податковими органами призводить до нехтування останніх встановлених законом вимог до змісту, форми та порядку прийняття рішення про відповідність платника податку на додану вартість критеріям ризиковості платника та де-факто призводить до використання даних такої системи як результатів проведеної перевірки контролюючими органами.

На нашу думку, при дослідженні судової практики щодо прийняття податковими органами рішень про відповідність платника податку на додану вартість критеріям ризиковості необхідно звернути увагу на такі рішення.

Звернемо увагу на правову позицію Восьмого апеляційного адміністративного суду щодо питання, що досліджується. Так, у постанові від 30 вересня 2021 року судом було розглянуто апеляційну скаргу Приватного підприємства «ТРАНСХОЛД» на рішення Рівненського окружного адміністративного суду від 06 квітня 2021 року у справі № 460/316/21 за адміністративним позовом Приватного підприємства «ТРАНСХОЛД» до Головного управління ДПС у Рівненській області та Державної податкової служби України про визнання протиправним рішення щодо включення платника податків до переліку ризикових та скасування цього рішення й зобов'язання вчинити певні дії. Судом першої інстанції було відмовлено в задоволенні позову повністю. Апеляційний суд, відмовляючи у задоволенні апеляційної скарги, дійшов висновку про таке.

Як правильно встановлено судом першої інстанції, апелянтом у справі порушення пункту 6 Порядку № 1165 не подавалися документи, визначені таким пунктом та необхідні для розгляду Комісією регіонального рівня питання щодо виключення суб'єкта господарювання з переліку платників, які відповідають критеріям ризиковості. Однак усупереч вказаному порядку позивач одразу звернувся до суду з відповідною вимогою про скасування рішення податкового органу.

Колегія суддів зазначила, що документи необхідні для розгляду питання про виключення платника з переліку суб'єктів, які відповідають критеріям ризиковості платників податку, не були подані до Комісії регіонального рівня контролюючого органу, до компетенції якої безпосередньо входить прийняття рішення про включення та виключення платників з переліку платників, що відповідають критеріям ризиковості. З огляду на це податковий орган за наслідками розгляду цих документів рішення не приймав. Тому законних підстав для визнання оскаржуваного рішення протиправним та скасування немає.

Тобто оскільки Приватним підприємством «ТРАНСХОЛД» не було подано на розгляд комісії інформації та документів, передбачених чинним Порядком № 1165, для розгляду питання про виключення із переліку ризикових, і податковим органом не було надано оцінку такій інформації та, відповідно, не було прийнято рішення за результатами розгляду документів, наданих платником. Тому підстави для задоволення вимог позивача про виключення з переліку платників, що відповідають критеріям ризиковості, відсутні, а судом було правильно прийнято рішення.

Тому дотримання процедури адміністративного оскарження рішення про відповідність платника податку на додану вартість критеріям ризиковості, що встановлена Порядком № 1165, є обов'язковим етапом у захисті прав та законних інтересів платників податку, оскільки відмова від застосування такої процедури або надмірний формалізм щодо надання інформації та документів і пояснень податковим органам може вплинути на судове оскарження, а судом при прийнятті рішення по суті спору будуть

досліджені всі складові аспекти спору, що виник (Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 30 вересня 2021 року по справі № 460/316/21) [6].

Також, аналізуючи судову практику, необхідно звернутися до правової позиції Верховного суду у складі Касаційного адміністративного суду, викладеної у постанові від 20 листопада 2020 року у справі № 240/3906/19 [7], де зазначено, що інформація, зібрана в порядку провадження ДПС України своєї діяльності та/або отримана такими контролюючими органами від суб'єктів господарювання, і її подальше опрацювання за допомогою інформаційних систем не підлягає виключенню з таких баз даних, оскільки така інформація є службовою.

Опрацювання такої інформації працівниками контролюючих органів є службовою діяльністю, виконання якої регламентовано ПК України та є одним із способів здійснення контролюючої та фіскальної функції ДПС України.

Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду, розглянувши справу за касаційною скаргою Головного управління ДФС у Житомирській області (правонаступник Головне управління ДПС у Житомирській області) на рішення Житомирського окружного адміністративного суду від 10.07.2019 та постанову Сьомого апеляційного адміністративного суду від 28.11.2019, задовольнив таку касаційну скаргу, скасував рішення судів попередніх інстанцій, а позов Товариства з обмеженою відповідальністю «КТГ НОВА ЕРА» до Головного управління ДФС у Житомирській області про визнання протиправним та скасування рішення, зобов'язання вчинити дії залишив без задоволення через такі мотиви.

Колегією суддів зазначено, що саме лише включення суб'єкта господарювання до переліку платників, які відповідають критеріям ризиковості, без відмови у реєстрації податкових накладних/розрахунків коригування не є порушенням прав та законних інтересів Позивача, оскільки не породжує жодного правового наслідку для платника.

Схожої правової думки дійшли колегії суддів Верховного Суду в постановках від 20.11.2019 у справі № 480/4006/18, від 03.03.2020 у справі № 240/3665/19, від 05.08.2020 у справі № 520/5692/19, від 21.08.2020 № 520/6051/19, від 29.09.2020 у справі № 440/1385/19.

На нашу думку, саме рішення контролюючого органу про відповідність платника податку критеріям ризиковості не породжує негативних наслідків, але фактично блокує роботу платника податку на додану вартість, оскільки всі наступні податкові накладні будуть заблоковані на підставі рішення ДПС про віднесення платника податку до переліку ризикових.

Висновки. На підставі зазначеного вище, проаналізувавши судову практику щодо розгляду спорів з оскарження рішень ДПС України про відповідність платника податку на додану вартість критеріям ризиковості та віднесення такого суб'єкта господарювання до відповідного переліку вважаємо за необхідне виокремити такі проблеми у сфері, що досліджується:

1. Податкові органи формально ставляться до процедури винесення та оскарження рішення про віднесення платників податку на додану вартість до переліку ризикових платників, що унеможлиблює вирішення питання суб'єктом господарювання у досудовому порядку. Відсутність дієвого адміністративного оскарження рішень органів ДПС України призводить до перевантаження судової системи та додаткових витрат часу на відновлення діяльності платника.

2. Отримана контролюючими органами інформація внаслідок роботи інформаційної системи ДПС сприймається такими органами як результати перевірки та де-факто приймається як підстава для накладення санкцій у вигляді віднесення до переліку ризикових платників податку на додану вартість, що фактично унеможлиблює діяльність підприємства та ускладнює роботу всіх інших контрагентів у податковому ланцюгу.

2. Відмова у реєстрації податкових накладних можлива лише у випадку попереднього зупинення реєстрації податкової накладної контролюючим органом, при цьому податкові органи відмовляють у реєстрації податкових накладних без попереднього зупинення їх реєстрації.

3. Порушення контролюючими органами принципу незалежного управління, який закріплює обов'язок держаних органів та інших суб'єктів владних повноважень діяти вчасно, послідовно, з додержанням вимог чинного закону. Недотримання такого принципу порушує основні права суб'єкта господарювання на незалежність та інші майнові права, гарантовані Конституцією України.

На нашу думку, значним недоліком є недосконалість системи взаємодії контролюючих органів між собою та платниками податків. Так, інформаційні системи автоматизованого моніторингу податкової інформації не можуть давати належної та повної інформації щодо дійсних обставин справ, що може призвести до необґрунтованих рішень податковими органами, які треба скасовувати через адміністративний суд.

На прикладі вищевказаної судової практики вбачаються порушення прав платників податків при прийнятті рішення щодо відповідності платника податку на додану вартість критеріям ризиковості. На наше переконання, для вирішення проблематики віднесення платників податків до переліку ризикових необхідно реформувати роботу контролюючих органів шляхом введення персональної відповідальності голів комісій з винесення рішень про відповідність платників податку на додану вартість критеріям ризиковості.

Список використаної літератури

1. Податковий кодекс України: Кодекс від 02.12.2010 №2755-VI. Дата оновлення: 21.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 02.10.2021).
2. Подоляничук О.А. Податок на додану вартість: сутність та стан первинного обліку. Економіка. Фінанси. Менеджмент: Актуальні питання науки і практики. 2017. № 1. С. 82-96. (дата звернення: 02.10.2021).
3. Порядок ведення Єдиного реєстру податкових накладних: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок від 29.12.2010 №1246. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1246-2010-%D0%BF#Text> (дата звернення: 02.10.2021).
4. Порядок з питань зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних: Постанова Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 року № 117 із змінами. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2018-p> (дата звернення: 02.10.2021).
5. Порядок з питань зупинення реєстрації податкової накладної/розрахунку коригування в Єдиному реєстрі податкових накладних: Постанова Кабінету Міністрів України; Порядок, Критерії, Перелік, Форма типового документа, Рішення, Заява від 11.12.2019 №1165. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0536-18#Text> (дата звернення: 02.10.2021).
6. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 30 вересня 2021 року у справі № 460/316/21. Єдиний державний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100189317> (дата звернення: 02.10.2021).
7. Постанова Верховного суду України у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 12.11.2020 р. у справі № 240/3906/19. Єдиний державний реєстр судових рішень: веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92841843> (дата звернення: 02.10.2021).

JUDICIAL PRACTICE ON THE ADOPTION OF DECISION ON CONFORMITY OF VALUE ADDED TAXPAYER TO THE CRITERIA OF THE TAXPAYER'S RISK BY THE STATE TAX SERVICE BODIES OF UKRAINE

Vladislav V. Voronin, Lecturer of the Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: v.voronin@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-11

Key words: *tax accounting, value added tax, tax administration, determining the compliance of taxpayers with the criteria of riskiness of taxpayers Criteria of riskiness of taxpayers.*

The article is devoted to the analysis of judicial practice on the recognition by the State Tax Service bodies of Ukraine (hereinafter - the State Tax Service of Ukraine) of the competence of the value added taxpayers to the risk criteria of taxpayers. This article analyzes the grounds for making decisions on compliance of value added taxpayers with the taxpayer's risk criterion, analyzes such taxpayer risk criteria, provides analysis of decisions of the Supreme Court of Ukraine and lower courts concerning disputes on recognition of taxpayers' compliance with risk criteria, the validity and legality of the legal position of the State Tax Service of Ukraine and the legality of such actions by regulatory authorities in terms of electronic doc-

ument management and compliance with their defined procedure. The problematic issues that have arisen in the tax sphere in electronic document management are identified and solutions are proposed. It is determined that one of the problematic areas of value added tax administration is the adoption of decisions by regulatory authorities on compliance of taxpayers with risk criteria. The terminology is analyzed and it is determined that the value added tax (hereinafter - VAT) is an indirect tax, which is determined and levied in accordance with the provisions of the current Tax Code of Ukraine (hereinafter - the Tax Code of Ukraine). Therefore, VAT is a national indirect, ie one that is a component of prices for goods, works and services supplied and provided, and includes tax liabilities for goods and services supplied, tax credit for such goods (services) and obligations the payment of tax to the state budget. It is analyzed that the taxpayer is obliged to draw up a tax invoice and register in the Unified Register of Tax Invoices, have the necessary economic and industrial capabilities, staff, etc., to carry out business operations for the supply of goods, works or services declared activity. In addition, the laws of Ukraine establish clear grounds for suspending the registration of tax invoices, including compliance of the taxpayer with the risk criterion. Thus, the legislator has defined a clear list of conditions under which at least one of which, namely but not limited to registration on invalid documents, lack of open bank accounts, failure to report VAT and the availability of regulatory authorities information about the risk of business transactions. Such inclusion of the payer in the list of risk puts the company in a critical position and virtually terminates the activities of the payer and its counterparties in the tax chain, as all tax credit received from such a company is blocked, which creates additional tax burden on business.

References

1. Tax Code of Ukraine (2010), available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 02 October 2021).
2. Podolianchuk, O.A. (2017). *Podatok na dodanu vartist: sutnist ta stan pervynnoho obliku* [Value added tax: the nature and state of primary accounting]. *Ekonomika. Finansy. Menedzhment: Aktualni pytannia nauky i praktyky* [Economy. Finances. Management: Current issues of science and practice], no. 1, pp. 82-96 (Accessed 02 October 2021).
3. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2010), "Resolution "On approval of the Procedure for maintaining the Unified Register of Tax Invoices"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1246-2010-%D0%BF#Text> (Accessed 02 October 2021).
4. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), "Resolution «On approval of the Procedure for suspension of registration of a tax invoice / calculation of adjustments in the Unified Register of Tax Invoices»", available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/117-2018-p> (Accessed 02 October 2021).
5. The Cabinet of Ministers of Ukraine (2019), "Resolution "Procedure for suspension of registration of a tax invoice / calculation of adjustments in the Unified Register of Tax Invoices"", available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0536-18#Text> (Accessed 02 October 2021).
6. The Eighth Administrative Court of Appeal (2021), "Resolution in case №460/316/21", available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100189317> (Accessed 02 October 2021).
7. The Supreme Court of Ukraine (2020), "Resolution of the in the composition of the panel of judges of the Administrative Court of Cassation in case №240/3906/19", available at: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92841843> (Accessed 02 October 2021).

Одержано 17.10.2021.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341:32

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-12

М.О. ГРИНЧАК,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри права, політології та міжнародних відносин

Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

ORCID: 0000-0003-1203-7137

НАУКОВІ ПІДХОДИ ЩОДО КОНЦЕПЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОЇ НЕПОКОРИ У СУЧАСНІЙ ЗАХІДНІЙ ПОЛІТОЛОГІЇ

У статті розглянуто підходи західноєвропейських та американських дослідників щодо громадянської непокори як політичного явища. Сьогодні у світі спостерігаються активізація та урізноманітнення форм громадянської прямої дії, почасти у достатньо радикальних проявах. Тож сучасна західна політична наука намагається переосмислити подібні явища, враховувати при оцінці критеріїв визначення саме цього виду політичної активності реалії сучасності. У статті доводиться, що американські та західноєвропейські політологи продовжують визначати акції громадянської непокори як невід'ємний прояв громадської активності як в умовах сталої демократії, так і в перехідних суспільствах. Незважаючи на розвинуті демократичні механізми, які передбачають можливість для громадян брати участь в управлінні державою, проявляти свою громадську позицію у різноманітних формах, продовжують відбуватися акції громадянської непокори, почасти дуже радикальні у своїх проявах, що справляє помітний та потужний вплив на політичну систему західних країн. Це спонукає вчених посилено досліджувати такі процеси. Сьогодні можна спостерігати трансформацію поглядів більшості науковців від визначення чітких обмежень у проявах непокори до більш гнучких підходів і критеріїв, які не виключають як суттєвий вихід за межі політико-правових норм, так і радикальність дій учасників. У роботах багатьох сучасних вчених можна спостерігати більш широке тлумачення концепції громадянської непокори, яке допускає і серйозні порушення закону під час акцій, і корисливі мотиви учасників, і невизнання легітимності політико-правової системи своєї держави.

При цьому незмінними залишаються критерії принципів та усвідомлених мотивів учасників подібних акцій та прагнення вдосконалювати та розвивати існуючі політико-правові норми.

Ключові слова: громадянська непокора, громадянський протест, правовий статус, рух за права, західна політична думка.

Постановка проблеми. Відповідно до тенденцій розвитку політичної практики сучасного світу спостерігається активізація та урізноманітнення форм громадянської прямої дії. Ці процеси характерні як для розвинутих демократичних держав, так і для країн з іншими типами політичних режимів. Громадянська непокора як форма політичної участі продовжує залишатися поширеним типом радикальних політичних дій і потребує сучасного наукового осмислення. Прикладів того, як громадянська непокора розширювала межі суспільних норм та суттєво впливала на трансформацію політичної системи, в історії достатньо багато. Це і виступи М.Ганді, і протести проти расової дискримінації у США, акції представників феміністичних організацій або екологічні рухи. Але в сучасній політичній науці продовжують точитися дискусії щодо питання, які характерні особливості вирізняють цей вид громадської активності, а також наскільки припустимими для суспільства є порушення меж існуючих законів і правил учасниками таких акцій.

Стан дослідження. Філософське осмислення громадянської непокори в англо-американській політології починається в 1960-ті, на фоні протестів проти обмеження громадянських прав та війни у В'єтнамі. Це праці Хьюго Бедоу, Карла Коена і, в першу чергу, Джона Ролза, який дав філософсько-політичне обґрунтування громадянської непокори в рамках теорії конституційної демократії. На сучасному етапі цю тематику висвітлюють канадська дослідниця Кімберлі Браунлі, нідерландський філософ та політолог Робін Селікатес, американські науковці Кедіс Дельмас та Вільям Шерман.

Метою статті є аналіз трансформації підходів щодо різноманітних аспектів громадянської непокори у сучасній західній політології, у першу чергу, переосмислення західними дослідниками співвідношення між непокорою та політико-правовою системою держави.

Виклад основного матеріалу. У політологічній літературі достатньо поширеним залишається термін, який запропонував американський філософ, основоположник ліберально-державницької концепції внутрішнього і міжнародного права, яка зокрема лежить в основі сучасної політики США, Джон Ролз: громадянська непокора – це публічне, ненасильницьке і свідоме порушення закону, здійснене з метою змінити закони чи політику уряду. З точки зору Ролза, громадянська непокора є свідомим, публічним, політично мотивованим ненасильницьким порушенням закону, здійсненим з метою переконати суспільство у необхідності змін у законах чи самій політиці в рамках справедливості та права [12, с. 320–322]. Висновок з такого тлумачення: люди, які вчиняють акції громадянської непокори, діють на межі дотримання законів, мають загальну повагу до політико-правової системи своєї країни та готові прийняти правові наслідки своїх дій як доказ своєї поваги до норм права. Згідно з цією точкою зору громадянська непокора перебуває між легальним протестом, з одного боку, і войовничим протестом, організованим силовим опором і революційними діями, з іншого.

Поняття «громадянська непокора» виникає в англо-американській політичній традиції ще з 1849 р., коли американській шкільний директор Генрі Девід Торо на знак протесту проти несправедливих законів, рабства, війни проти Мексики та жорстокого поводження з корінними американцями припинив сплачувати державі податки, а пізніше написав твір «Про обов'язок громадянської непокори». У своїй публічній лекції, яку Торо читав двічі в 1848 р., він пояснював свою відмову від сплати податків тим, що це єдиний спосіб відмовитися від співпраці з урядом, і закликав своїх співвітчизників зробити те саме.

Від початку дослідження феномена громадянської непокори вчені одразу ж наголошували на необхідності відрізнити її від інших видів політичної активності, таких як звичайний протест, що відбувається в рамках закону. В обох випадках учасники мають на меті зміни в політиці або законодавстві, але у випадку громадянської непокори застосовують незаконні дії. Але непокора громадян суттєво відрізняється від збройного опору і революції. Англійський політолог Вільям Сміт виділяв такі відмінності: учасники актів громадянської непокори мають на меті втілення в державі норм права, застосовують переважно ненасильницьку тактику та демонструють загальну повагу до правової системи [16, с. 3]. Звичайно, обставини можуть різнитися. Так, один з відомих актів громадянської непокори – спалення у 1968 р. документів католицькими активістами у Катонсвіллі, штат Меріленд, як протест проти війни у В'єтнамі. Тобто акція протесту супроводжувалася знищенням чужого майна, що безумовно не вкладається в рамки закону. Питання щодо відповідності нормам закону взагалі є складним. Так, політолог Рональд Дворкін стверджував, що у більшості випадків громадянська непокора порушує існуючі закони, але при цьому може відповідати нормам конституційного права. Расова сегрегація у транспорті базувалася на законодавстві, тоді як акції протесту проти неї вимагали приведення законів до конституційних норм [8, с. 115]. Тож, для того, щоб акція являла собою приклад громадянської непокори, вона має певним чином порушувати закони, що існують у країні.

У демократичних суспільствах громадянська непокора як акція, спрямована на вдосконалення існуючої правової системи, не є злочином. Коли активіст, який бере участь у подібних діях, притягується до відповідальності, то не за «громадянську непокору», а за вчинені під час акції правопорушення, такі як порушення спокою, пошкодження майна, перешкодження руху громадського транспорту тощо.

Відповідно до того, порушення саме яких законів відбувається, дослідники розрізняють пряму і непряму громадянську непокору. Коли активісти прямо порушують закон, норми якого вони хочуть змінити, наприклад, Роза Парк порушувала постанову міста Монтгомері, штат Алабама, яка вимагала від афроамериканців займати певні місця у громадському транспорті, – це приклад прямої громадянської непокори. Навпаки, коли учасники порушують закон, норми якого їх загалом задовольняють, але це порушення є можливістю продемонструвати свій протест проти інших законів чи державної політики, наприклад, антивоєнні протести, коли протестувальники влаштовують сидячі мітинги в урядових будівлях, – варіант участі у непрямій громадянській непокорі. При цьому, хоча деякі вчені, такі як американський філософ Карл Коен, стверджували, що пряма громадянська непокора є кращою, ніж її непрямий аналог, оскільки вона є чітким і беззаперечним прикладом акту протесту проти несправедливого закону, більшість вчених, зокрема канадська дослідниця громадянської непокори Кімберлі Браунлі або Маршалл Коен, визнають можливість існування і непрямой непокори, враховуючи, що не всі несправедливі закони може бути змінено шляхом тільки невиконання їхніх норм [1; 4; 5]. Наприклад, одностатеві подружжя, які проживають у державі чи на території, де заборонено одностатеві шлюби, не можуть одружитися, навіть якщо для цього будуть готові порушити закон. Акції громадянської непокори, які у США були об'єднані спільною назвою Black Lives Matter, також належали до непрямой громадянської непокори, бо, здійснюючи порушення існуючих норм правопорядку, їх учасники намагалися протистояти усталеній практиці підкорятися жорстокості поліції, яка проявлялася до осіб з темним кольором шкіри.

За класичним визначенням Джона Ролза, акт громадянської непокори вчиняється з порушенням існуючих законів, але з повагою до існуючої правової системи країни, у якій здійснюється протест. Це і відрізняє такі акції від звичайних правопорушень або революційних рухів [12, с. 322]. Політолог наполягає, що учасники протестів мають постійно демонструвати свою повагу до прав та законів країни загалом, навіть якщо деякі з норм їм доводиться порушувати. Це потрібно для того, щоб уникати безладу та хаосу, а також запобігати виникненню у суспільній свідомості враження, що учасники подібних акцій зневажливо ставляться до демократичних процедур. Але сучасні критики такої позиції зазначають, що можливі ситуації, коли громадянські активісти не поважають і не мають жодних причин поважати правову систему, у якій вони здійснюють свою громадянську непокору [9, с. 33–36]. У цьому випадку потрібне більш глибоке дослідження феномена громадянської непокори у політико-правовій системі країни. Єдиної точки зору на це сучасні дослідники ще не виробили.

Багато з них стверджують, що чітку взаємозалежність між громадськими акціями та непорушністю закону (або підтримкою політико-правової системи держави) можливо розірвати. Так, наприклад, діячі, які мають намір повалити свій уряд, цілком можуть вдаватися до громадянської тактики просто тому, що громадянська непокора неодноразово доводила власну дієвість і це у певних випадках ефективніше, ніж збройне захоплення влади [13]. Проте деякі вчені, зокрема і канадська дослідниця Кімберлі Браунлі, все ще наполягають на необхідності збереження поваги до правової системи як необхідного елемента громадянської непокори. Порушуючи деякі норми закону ситуативно, учасники подібних процесів не можуть діяти приховано, ухиляючись від відповідальності (у демократичній країні), завдавати шкоду майну громадян або вчиняти інші дії, які можуть заподіяти суттєву шкоду іншим громадянам [1, с. 24–19; 15, с. 269–271; 10, с. 96–101]. Інші політологи наполягають на тому, що варто обов'язково дотримуватися певних правових меж у своїх вчинках, незалежно від того, підтримують чи ні активісти легітимність державної системи, оскільки подібні обмеження є запорукою збереження громадянською непокорою місця у сучасній демократичній культурі [16, с. 32–35; 7, с. 173–174].

Деякі з сучасних дослідників не погоджуються з обов'язковою вимогою існування низки різноманітних обмежень у процесі здійснення непокори. Вони визнають, що суспільство краще сприймає такі акції, вважає їх більш цивілізованими у випадках, коли лідери активно виходять у публічну сферу, пояснюючи власні мотиви та цілі [1, 6, 10], але допускають можливість навіть загального обурення чи несприйняття у суспільстві подібних

акцій через їх насильницький характер, знищення майна, гострі чи конфронтаційні питання, які ставлять активісти, застосування сили для самооборони тощо. Таким чином, усі варіанти можливі, окрім військового протистояння [2, 14].

Зміна наукового дискурсу у напрямі розширення можливих порушень правових норм супроводжується тим, що можна назвати критичним поворотом у політичній науці щодо громадянської непокори. Вчені не тільки критикують ліберальний погляд на громадянську непокору як надмірно вузький і обмежений (це вже зробили сучасні критики Ролза), але й формулюють більш інклюзивну та сучасну концепцію непокори. При цьому вони також критикують ідеологію, яка лежить в основі загальноприйнятих підходів, пояснюючи, що почасти вона стримує опір і підтримує статус-кво, не даючи можливості трансформувати усталені несправедливі суспільні норми [2, 7, 11].

У цьому контексті професор Індіанського університету, сучасний дослідник громадянської непокори Вільям Шерман намагається переосмислити творчу спадщину Торо та Ганді, щоб показати можливість осучаснення їх традиційних підходів та закликає до оновлення аналізу та оцінки їх поглядів [14, 15]. Науковці також ставлять за мету переглянути усталену концепцію щодо Американського Руху за громадянські права, щоб звернути увагу на радикальні прояви громадянської непокори тих часів замість романтичної та м'якої версії, що домінує у західній суспільно-політичній думці [11]. Сьогодні це вважають важливим не лише з точки зору історичної достовірності, але ще й тому, що американський рух за громадянські права використовується як еталон для оцінювання сучасних рухів протесту, таких як Black Lives Matter. У багатьох випадках відбувається порівняння сучасних активістів з ідеалізованими стандартами минулого, що призводить до упередженого ставлення громадськості щодо них.

Щодо деяких інших аспектів існує спільна позиція у більшості дослідників. Так, під час громадських акцій акти порушення закону мають бути навмисними, принциповими і свідомими, мають чітко відрізнятися від звичайних кримінальних злочинів. Громадянська непокора не може бути ненавмисною (при цьому у більшості випадків учасники розуміють, що порушують закон), цей вид громадської активності характеризується чітким усвідомленням власної мети. Принципову непокору можна відрізнити від звичайного кримінального правопорушення, дослідивши мотиви, що лежать в основі правопорушення. Особа повинна мати намір опротестувати закони, політику, встановлені норми чи практику, які, на її думку, є несправедливими, керуючись власними моральними або політичними переконаннями. При цьому не виключено, що переконання активістів можуть базуватися на викривленій чи абсолютно неправдивій інформації, але самі вони щиро дотримуються власних поглядів. Таким чином, принципова непокора відрізняється від кримінальних правопорушень, які, як правило, вчиняють з корисливих мотивів.

Можна виділити ще одне дискусійне питання, на яке намагаються відповісти дослідники – чи завжди мотиви учасників акцій громадянської непокори щирі та безкорисливі. Деякі дослідники вважають це характерною рисою, яка дозволяє відрізнити непокору від злочинів чи правопорушень. Але більшість вчених наполягають, що це не обов'язкова умова. Відомо багато прикладів акцій, які класифікують як активність за типом «не у моєму дворі» – виступи проти забудови, появи автомагістралі, шкідливих будівництв біля житлового сектора тощо. У цьому випадку активність має на меті запобігти погіршенню умов життя саме певної категорії громадян, і в такому разі їх діяльність має корисливі мотиви [2, с. 38]. Кендіс Дельмас наполягає на тому, що громадянська непокора і не повинна бути безкорисливою: пригноблені групи справді можуть багато виграти від своєї боротьби проти пригнічення, включаючи кращі життєві перспективи, поліпшення матеріальних умов та підвищення поваги у суспільстві [7, с. 183–184]. При цьому дослідник наводить приклад найбільш відомих ініціаторів акцій громадянської непокори – Ганді, Розі Паркс, Мартіна Лютера Кінга, Нельсона Манделі, що самі були членами груп, права яких вони прагнули відстоювати.

Щодо мотивів, то одним з принципових моментів дослідники вважають їх серйозність. Наприклад, у випадку деяких хакерських атак, які були здійснені на урядові сайти, їх ініціатори мали мотивацію продемонструвати власну безкарність, пожартувати чи здобути популярність. Вони усвідомлено порушували закон, але їхні дії не мали принципового

підґрунтя та не базувалися на бажанні боротися за права і справедливість. Нідерландський політолог та соціолог Робін Селікатес виключає подібні акції з системи акцій громадянської непокори [3, с. 211–213].

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що у сучасній західній науці спостерігаються тенденції до переосмислення традиційних та усталених уявлень про громадянську непокору. Зокрема, це пов'язано з політичними реаліями останніх десятиріч. Незважаючи на розвинуті демократичні механізми, які передбачають можливість для громадян брати участь в управлінні державою, виявляти свою громадянську позицію у різноманітних форматах, продовжують відбуватися акції громадянської непокори, почасти дуже радикальні у своїх проявах, що справляє помітний та потужний вплив на політичну систему західних країн. Це спонукає дослідників посилено досліджувати такі процеси. У працях багатьох сучасних вчених можна спостерігати більш широке тлумачення концепції громадянської непокори, яке допускає і серйозні порушення закону під час акцій, і корисливі мотиви учасників, і невизнання легітимності політико-правової системи своєї держави. Тобто ті фактори, які у попередніх епохах досліджень майже виключалися. Деякі аспекти залишаються незмінними. Так, майже всі дослідники схиляються до думки, що учасники акцій громадянської непокори повинні чітко усвідомлювати свої дії та мотиви, мати принципову позицію та серйозні наміри.

Список використаної літератури

1. Brownlee, Kimberley. (2012). *Conscience and Conviction: The Case for Civil Disobedience*, Oxford: Oxford University Press.
2. Celikates, Robin. (2016). "Democratizing Civil disobedience?" *Philosophy and Social Criticism*, 42 (10): 982–994.
3. Celikates, Robin, and Daniel De Zeeuw. (2016). "Botnet Politics: Algorithmic Resistance and Hacking Society," in *Hacking Habitat*, Rotterdam: nai010: 209–217.
4. Cohen, Carl. (1966). "Civil Disobedience and the Law," *Rutgers Law Review*, 21 (1): 1–17.
5. Cohen, Marshall. (1970). "Civil Disobedience in Constitutional Democracy," *Philosophic Exchange*, 1 (1): 99–110.
6. Cooke, Maeve, (2021). "Ethical dimensions of civil disobedience," in W. Scheuerman (ed.), *The Cambridge Companion to Civil Disobedience*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 231–253.
7. Delmas, Candice. (2019). "Civil Disobedience, Punishment, and Injustice," in K. K. Ferzan and L. Alexander (eds.), *The Palgrave Handbook of Applied Ethics and the Criminal Law*, London: Palgrave Macmillan, pp. 167–188.
8. Dworkin, Ronald. (1978). *Taking Rights Seriously*, 5th ed., Cambridge, MA: Harvard University Press.
9. Lyons, David. (1998). "Moral Judgment, Historical Reality, and Civil Disobedience," in *Philosophy and Public Affairs*, 27 (1): 31–49.
10. Moraro, Piero. (2019). *Civil Disobedience: A Philosophical Overview*, London: Rowman & Littlefield International.
11. Pineda, Erin. (2021). *Seeing Like an Activist: Civil Disobedience and the Civil Rights Movement*, New York: Oxford University Press.
12. Rawls, John. (1999). *A Theory of Justice*, Cambridge, MA: Harvard University Press. Revised edition.
13. Sharp, Gene. (2012). *Sharp's Dictionary of Power and Struggle: Language of Civil Resistance in Conflicts*, Oxford: Oxford University Press.
14. Scheuerman, William E. (2015). "Recent Theories of Civil Disobedience: An Anti-Legal Turn?," *The Journal of Political Philosophy*, 23 (4): 427–449.
15. Scheuerman, William E. (2020). "Can Political Institutions Commit Civil Disobedience?" *The Review of Politics*, 82 (2): 269–291.
16. Smith, William. (2011). "Civil Disobedience and the Public Sphere," *The Journal of Political Philosophy*, 19 (2): 145–166.
17. Smith, William. (2013). *Civil Disobedience and Deliberative Democracy*, Abingdon: Routledge.

SCIENTIFIC APPROACHES TO THE CONCEPT OF CIVIL DISOBEDIENCE IN MODERN WESTERN POLITICAL SCIENCE

Margaryta O. Hrynchak, PhD in History Sciences, Associate Professor of the Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: mhrynchak@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-12

Key words: *civil disobedience, civil protest, the legal status, American Civil Rights Movement, Western political science.*

This article is devoted to the study of the concept of civil disobedience in Western political science. On the most widely accepted interpretation, civil disobedience is a public, non-violent and conscientious breach of law undertaken with the aim of bringing about a change in laws or government policies.

There is a tendency to change traditional attitudes of civil disobedience in modern western political science. Of course, this reflects the changes that are taking place in developments in political life during recent decades. There are developed and democratic nations in that citizens can take part in political life without any discrimination and other restrictions. But there are still acts of civil disobedience. Methods include coordinating protests and nonviolent civil disobedience actions, including sit-ins, lock downs and banner hangings. Sometimes it involves direct action and confrontations on the streets.

Modern scientists argue that civil disobedience is, in general, a more defensible act than the acts of private disobedience that are often referred to as 'conscientious objection'. For example, "Rosa Parks" sitting in the whites-only section of a bus was a more conscientious sort of act than a civil registrar quietly refusing to register same-sex civil partnerships. In researching explores, the ways in which the law should recognize and protect civil disobedience, and related conduct.

In modern political science argues that the legal justification for disobedience to the law caused by convictions must be recognized. This exculpatory defense is based on respect for personal autonomy and psychological integrity. Given the communicative nature of true conviction, which is not evaded, this legal justification applies to civil disobedience rather than personal disobedience. Recognizing protection would allow society to respect the links between autonomy, psychological integrity and honesty, without requiring us to give always priority to the law over our deep obligations, or always remain covert and self-censored in our efforts to distance ourselves from the laws we oppose. Many modern political scientists expand the meaning of the concept of civil disobedience in their research. This allows for serious violations of the law during rallies, and selfish motives of participants, and non-recognition of the legitimacy of the political and legal system. That means, factors those in previous ages of research excluded possibilities of these kinds of direct action. Some aspects remain unchanged. So, almost all researchers are inclined to believe that participants in civil disobedience should be clearly aware of their actions and motives, and have a principled position and serious intentions.

References

1. Brownlee, Kimberley. (2012). *Conscience and Conviction: The Case for Civil Disobedience*, Oxford: Oxford University Press.
2. Celikates, Robin. (2016). "Democratizing Civil disobedience?" *Philosophy and Social Criticism*, 42 (10): 982-994.
3. Celikates, Robin, and Daniel De Zeeuw. (2016). "Botnet Politics: Algorithmic Resistance and Hacking Society," in *Hacking Habitat*, Rotterdam: nai010: 209-217.
4. Cohen, Carl. (1966). "Civil Disobedience and the Law," *Rutgers Law Review*, 21 (1): 1-17.
5. Cohen, Marshall. (1970). "Civil Disobedience in Constitutional Democracy," *Philosophic Exchange*, 1 (1): 99-110.
6. Cooke, Maeve, (2021). "Ethical dimensions of civil disobedience," in W. Scheuerman (ed.), *The Cambridge Companion to Civil Disobedience*, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 231-253.
7. Delmas, Candice. (2019). "Civil Disobedience, Punishment, and Injustice," in K. K. Ferzan and L. Alexander (eds.), *The Palgrave Handbook of Applied Ethics and the Criminal Law*, London: Palgrave Macmillan, pp. 167-188.
8. Dworkin, Ronald. (1978). *Taking Rights Seriously*, 5th ed., Cambridge, MA: Harvard University Press.
9. Lyons, David. (1998). "Moral Judgment, Historical Reality, and Civil Disobedience," in *Philosophy and Public Affairs*, 27 (1): 31-49.
10. Moraro, Piero. (2019). *Civil Disobedience: A Philosophical Overview*, London: Rowman & Littlefield International.

11. Pineda, Erin. (2021). *Seeing Like an Activist: Civil Disobedience and the Civil Rights Movement*, New York: Oxford University Press.
12. Rawls, John. (1999). *A Theory of Justice*, Cambridge, MA: Harvard University Press. Revised edition.
13. Sharp, Gene. (2012). *Sharp's Dictionary of Power and Struggle: Language of Civil Resistance in Conflicts*, Oxford: Oxford University Press.
14. Scheuerman, William E. (2015). "Recent Theories of Civil Disobedience: An Anti-Legal Turn?," *The Journal of Political Philosophy*, 23 (4): 427-449.
15. Scheuerman, William E. (2020). "Can Political Institutions Commit Civil Disobedience?" *The Review of Politics*, 82 (2): 269-291.
16. Smith, William. (2011), "Civil Disobedience and the Public Sphere," *The Journal of Political Philosophy*, 19 (2): 145-166.
17. Smith, William. (2013). *Civil Disobedience and Deliberative Democracy*, Abingdon: Routledge.

Одержано: 14.11.2021.

УДК 327(091)

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-13

Ю.С. ПАЛЕЄВА,

старший викладач кафедри права, політології та міжнародних відносин

Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

ORCID: 0000-0001-8284-1425

ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ «ДИПЛОМАТІЯ»

Статтю присвячено дослідженню історії дипломатії, яка сягає сивої давнини, але сьогодні її роль є найважливішою, якщо порівнювати з минулими роками. Динамічний процес розвитку відносин на міжнародній арені виводить на передній план процес переосмислення дипломатії відповідно до умов швидкоплинних змін сучасності. Визначено, що єдиної дефініції дипломатії на сьогодні не вироблено. За минуле століття вчені, мислителі, політики, юристи прагнули оволодіти поняттям дипломатії та використовувати її у своїй професійній діяльності, зрозуміти природу дипломатії.

У статті проаналізовано визначення поняття дипломатії, що існують. Більшість визначень зводиться до того, що дипломатія – це діяльність високопосадовців щодо реалізації зовнішньої політики держави. Інша точка зору зводиться до того, що дипломатія – це мистецтво ведення переговорів. Якісно інше визначення наведено в західних джерелах. Дипломатія – це усталений метод впливу на рішення та поведінку іноземних урядів і народів шляхом діалогу, переговорів та інших заходів, крім війни чи насильства. Глобалізація та регіоналізація (локалізація) впливають на такий міжнародний порядок і взаємодію, сприяючи цим новим розробкам у сфері дипломатії. Вона пронизує відносини на різних рівнях від локального до світового.

За останні роки підходи до визначення дипломатії змінилися. Раніше мова йшла про дипломатію в контексті ведення переговорів між державами і налагодження з ними дружніх відносин. Дипломатія використовувалась як синонім зовнішньої політики. Сьогодні її зміст став набагато складнішим. Досліджено точку зору та подано критичне осмислення позиції про те, що останнім часом неодноразово підіймалося питання про можливе припинення існування явища професійної дипломатії. Автором ґрунтовно доведено, що це не стосується дипломатії взагалі. У сучасному світі дипломатія використовується не тільки у зовнішніх відносинах держав, а й у всіх сферах суспільного життя, особливо в бізнесі. Тому знання основ та природи дипломатії є необхідним і корисним для успішних переговорів, контактів та відносин на всіх рівнях.

Ключові слова: дипломатія, зовнішні зносини, зовнішня політика, міжнародна арена, мирне співіснування, переговори.

Постановка проблеми. У світі існує безліч ідей і визначень проте, що таке дипломатія. Але роль та значення дипломатії від цього не стають меншими. Незважаючи на те, що історія дипломатії сягає сивої давнини, здається, що сьогодні її роль є найважливішою у порівнянні з минулими роками. Динамічний процес розвитку відносин на міжнародній арені виводить на передній план процес переосмислення дипломатії відповідно до умов швидкоплинних змін сучасності. Тому питання, пов'язані з поняттям та роллю дипломатії в сучасному світі, є актуальними та потребують глибокого осмислення і, головне, практичного розуміння в процесі змін, які відбуваються на політичній карті світу. Без ґрунтовних знань про дипломатію неможливо зрозуміти ті зміни, які відбуваються сьогодні.

Стан дослідження. Незважаючи на багатовікову історію дипломатії й сьогодні залишається чимало питань, які викликають дебати. Наприклад, єдиної дефініції дипломатії досі не вироблено. Окремі її аспекти привертати і привертають увагу істориків, політиків, вчених і, в першу чергу, самих дипломатів, а також сучасних дослідників – як вітчизняних, так і зарубіжних, серед яких Гарольд Нікольсон, Ернест Сатоу, О.О. Манжуріна, О.П.Сагайдак.

Виклад основного матеріалу. Дипломатія належить до важливих тем вже тому, що людство на кожному етапі свого державного, політичного та міжнародного розвитку відкриває і знаходить нові якості та грані дипломатії відповідно до тих змін і подій, які відбуваються на етапах розвитку міжнародних відносин.

Таємничо-загадкове слово «дипломатія» у більшості людей, яким доводиться його чути, асоціюється з пишними балами під сяючими люстрами, чарівними жінками у вишуканих вечірніх сукнях й елегантними чоловіками у смокінгах та фраках, блиском коштовних прикрас і дзвоном кришталевих келихів, комфортним і веселим життям. Так зазначає у вступному слові Надзвичайний і Повноважний посол України Петро Сардачук [1, с. 9]. Далі йде уточнення, що це займає лише відсоток у загальному процесі складної, часом рутинної і не завжди безпечної дипломатичної служби. А що являє собою основна діяльність? З'ясування і розуміння цього питання є метою статті. З плином історії це слово набрало різних значень.

Для розуміння того, що таке дипломатія доцільно буде звернутися до автора «Керівництва з дипломатичної практики», відомого британського вченого, дипломата Ернеста Сатоу. Зазначається, що дипломатія – це застосування розуму і такту до ведення офіційних зносин між урядами незалежних держав. Але також наводить й інші визначення, серед яких – наука про зовнішні зносини; наука про взаємні інтереси держав; наука про відносини, які складаються між різними державами на основі їх взаємних інтересів; принцип міжнародного права та договірних зобов'язань; мистецтво переговорів; наука про мистецтво представляти свою державу та вести переговори, посилаючись на Фласана, Мартенса, Рив'є [2, с. 11].

Гарольд Нікольсон приймає визначення дипломатії, яке закріплене «Оксфордським словником англійської мови». Це ведення міжнародних зносин за допомогою переговорів; метод, за допомогою якого ці відносини регулюються та ведуться послами та посланниками; робота чи мистецтво дипломата. Він зазначає, що дипломатія є важливою зброєю в руках держави [3, с. 3–4].

Також уточняється, що дипломатія – не тільки мистецтво досягати бажаного в міжнародних відносинах шляхом переговорів, а й наука. Вона охоплює, в першу чергу, вивчення історії й характеру державно-політичних систем, які стали віддзеркаленням певних філософських теорій і суспільно-політичних ідей, а далі – аналітичного студіювання статутів міжнародних договорів [4, с. 344].

Слід звернути увагу на те, що найлегше дипломатична діяльність дається представникам великих держав, які знають, чого вони хочуть і мають за собою великі військові сили. Найтяжче доводиться дипломатам несталих урядів. Можна собі уявити, як було тяжко українським дипломатам 1918–1919 років, коли вони мали добувати визнання уряду.

Політична енциклопедія та Українська дипломатична енциклопедія надають ідентичні визначення. Дипломатія – це офіційна діяльність глав держав і урядів, відомств закордонних справ, дипломатичних представництв та інших органів зовнішніх зносин щодо реалізації мети і завдань зовнішньої політики держави, а також захисту її прав, інтересів, установ і громадян за кордоном.

У Політичній енциклопедії зазначається, що дипломатія є одним з найважливіших засобів здійснення зовнішньої політики держави. Більшість науковців розглядають дипломатію як науку міжнародних відносин і мистецтва ведення переговорів, що передбачає переговорний процес, підписання міжнародних угод для запобігання міжнародним конфліктам чи їх врегулювання, пошуки компромісів і взаємоприйнятних рішень, вивчення основних тенденцій та перспектив розвитку регіональних і глобальних міжнародних відносин з метою розширення та поглиблення міжнародного співробітництва [5, с. 215]. Але в Українській дипломатичній енциклопедії наголошується на тому, що головна особливість полягає в тому, щоб вирішувати спірні питання лише мирним шляхом, заходами переговорів і домовленостей [6, с. 316].

Офіційна діяльність із здійснення програми зовнішньої політики держави щодо захисту її прав та інтересів за кордоном. Сенс і призначення дипломатії полягає у виборі засобів і методів, необхідних для досягнення зовнішньополітичних цілей держави. Вона покликана забезпечити розвиток міжнародних відносин у бажаному для країни руслі [7, с. 189].

Дипломатія – це мистецтво вирішення міжнародних суперечок мирними засобами. Також це техніка й майстерність гармонійно впливати на міжнародні відносини, що підпорядковується певним правилам та звичаям [8, с. 18].

Як слушно зазначає Г. Нікольсон, дипломатія бере свій початок із сивої давнини. Тоді, коли наші пращури, проживаючи в печерах вирішили, що було б вигідно домовитися з сусідами про розмежування угідь для полювання. Звісно, з плином часу умови життя змінилися докорінно, але необхідність у регулюванні відносин між сусідніми державами, як близькими, так і далекими залишається і сьогодні. Більше того, масштаби та перелік таких питань зростають з кожним роком.

Отже, у минулі століття вчені, мислителі, політики, юристи прагнули оволодіти поняттям дипломатії та використовувати її у своїй професійній діяльності, зрозуміти природу дипломатії. Тому сьогодні існує багатоманітність її визначень. Більшість дефініцій зводиться до того, що дипломатія – це діяльність високопосадовців щодо реалізації зовнішньої політики держави. Інша точка зору: дипломатія – це мистецтво ведення переговорів.

Якісно інше визначення надають західні джерела. Дипломатія – це усталений метод впливу на рішення та поведінку іноземних урядів і народів шляхом діалогу, переговорів та інших заходів, крім війни чи насильства [9].

Автор *The Diplomacy of War and Peace* виділяє два підходи до теоретизування дипломатії. Один із них говорить про те, що вчені дотримуються інформаційної точки зору в дипломатії. Аналізують, коли можна вірити твердженням і як переконання впливають на поведінку. Інші вивчають аспекти стилю, у якому передається контент, реакції на нього [10].

Ще Р.Дж. Фельтхем говорив, що дипломатія стане більш складною, більш відповідальною, більш професійною. Вона вимагатиме більш широких знань [11, с. 13].

Як слушно зазначає О.О. Манжуріна, дипломатична сфера перестала бути винятковою прерогативою держави, і успіх на міжнародній арені багато в чому залежить від спільних зусиль державних та недержавних структур. Дипломатія, колись переважно одномірний процес лише на рівні окремих урядів, нині являє собою багатогранну діяльність, у якій дедалі помітнішу роль відіграє суспільна думка. Безумовно, політика формується у приватних, конфіденційних бесідах між професійними дипломатами, так само, як і 200 років тому, але практично жодна політична ініціатива не може увінчатися успіхом без громадської підтримки.

Дипломатії стало притаманне різноманіття форм. На відміну від традиційної дипломатії, що здійснюється на рівні урядів і найчастіше прихованої від суспільної думки, публічна дипломатія є відкритим комунікаційним процесом, спрямованим на розвиток контактів та взаєморозуміння на рівні урядів, неурядових організацій і просто громадян зарубіжних країн загалом. Під публічною дипломатією розуміються програми, що здійснюються за державної підтримки, спрямовані на формування зарубіжної громадської думки та поліпшення іміджу країни, основними з яких є інформаційні проекти в друкованих та електронних ЗМІ, у сфері культури, науки, освіти, підвищення професійного рівня, економічного розвитку та охорони навколишнього середовища. Згідно з результатами дослідження програм культури, проведеного фахівцями Бібліотеки конгресу для Комітету з міжнародних відносин Сенату США, термін «публічна дипломатія» запроваджено деканом факультету юриспруденції та дипломатії Університету Тафта в 1965 р. при заснуванні Центру Едварда Марроу. Вперше в історії конгресу США термін «публічна дипломатія» було вжито у 1977 р. у доповіді Комісії Мерфі з організації зовнішньополітичного апарату, а насамперед це поняття визначалося у законодавчому органі Сполучених Штатів як «культурна дипломатія», «нова дипломатія» або «четвертий вимір зовнішньої політики» [12].

А.С. Рибченко у своїй праці також акцентує увагу на тому, що публічна дипломатія являє собою сучасний засіб політичної взаємодії на міжнародному рівні. Такі фактори, як глобалізація та регіоналізація (локалізація), впливають на такий міжнародний порядок і взаємодію, сприяючи цим новим розробкам у сфері дипломатії. Цифрові технології, які застосовуються дипломатичною службою, стають інструментом швидкої комунікації різних суб'єктів в інституційних або в соціальних структурах і тим самим генерують нові рівні відносин між ними, що, зрештою, сприяє спільним діям щодо виконання багаторівневих завдань міжнародної політики [13].

Останніми роками у науці було переосмислено роль, значення та можливості публічної дипломатії. Для нової публічної дипломатії стає властивим спрямування не тільки поліпшити імідж країни, а й створити бренд, взаємодія з аудиторією відбувається не тільки по вертикалі (держава–населення), а й горизонтально (населення–населення, населення–інша держава). За таких умов основана мета публічної дипломатії полягає не лише в донесенні інформації, а у вибудовуванні довготривалих відносин на основі діалогу. Здійснення публічної дипломатії має відбуватися шляхом використання символічних ресурсів та гуманітарних технологій з допомогою державних і недержавних інституцій, напрямами діяльності яких є підтримка та просування власної культури, мови, традицій [14, с. 103].

Висновки. Дипломатія сьогодні є обов'язковою умовою мирного співіснування держав. Вона пронизує відносини на різних рівнях від локального до світового. Останніми роками підходи до визначення дипломатії змінилися. Раніше йшлося про дипломатію в контексті ведення переговорів між державами і налагодження з ними дружніх відносин. Дипломатія використовувалась як синонім зовнішньої політики. Сучасний її зміст став набагато складнішим.

Останнім часом неодноразово підіймалося питання, що професійна дипломатія може припинити своє існування. Але це не стосується дипломатії взагалі. У сучасному світі дипломатія використовується не тільки у зовнішніх відносинах держав, а й в усіх сферах суспільного життя, особливо бізнесі. Тому знання основ та природи дипломатії є необхідними і корисними для успішних переговорів, контактів та відносин на всіх рівнях.

Список використаної літератури

1. Сагайдак О.П. Дипломатичний протокол та етикет: підручник. К.: Знання, 2010. 398 с.
2. Сатоу Е. Керівництво з дипломатичної практики. М.: Інститут міжнародних відносин, 1961. 495 с.
3. Никольсон Г. Дипломатия. М.: ОГИЗ Государственное издательство политической литературы, 1941. 154 с.
4. Українська мала енциклопедія / Євген Онацький. Буенос-Айрес: Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині, 1958. Літери Д–Є. 430 с. http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/use/first_book/part3.pdf
5. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець. К.: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
6. Українська дипломатична енциклопедія / редкол.: Л.В. Губерський. К.: Знання України, 2004. Т. 1. 655 с.
7. Юридична енциклопедія / редкол.: Ю.С. Шемшученко. К.: Українська енциклопедія, 1998. Т. 2. 744 с.
8. Вуд Дж., Серре Ж. Дипломатический протокол и церемониал. М.: Международные отношения, 2011. 416 с.
9. Diplomacy. URL: <https://www.britannica.com/topic/diplomacy> (дата звернення: 09.09.2021).
10. Robert F. Trager. (2016). The Diplomacy of War and Peace. *Annual Review of Political Science*. 19(1): 205-228 URL: <https://www.annualreviews.org/doi/10.1146/annurev-polisci-051214-100534> (дата звернення: 09.09.2021).
11. Фельтхем Р.Дж. Настольная книга дипломата. Минск: Новое знание, 2004. 304 с.
12. Манжуріна О.О. Публічна дипломатія у США: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.04. Санкт-Петербург, 2005. 203 с. URL: <https://www.dissercat.com/content/publichnaya-diplomatiya-ssha>
13. Рибченко А.С. Механізми впровадження цифрової дипломатії органами державної влади у сфері зовнішніх зносин України: автореф. дис. ... канд. наук з державного управління: 25.00.02. Київ, 2020. 23 с. URL: <http://academy.gov.ua/pages/dop/138/files/9a22af7b-4362-4e0a-b8e6-94c2018dbb68.pdf>
14. Сивак Т.В. Публічна дипломатія як інтеграційний компонент стратегічних комунікацій у публічному управлінні. *Право та державне управління*. 2019. № 3 (36). Т. 2. С. 98-107. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2019/tom_2/17.pdf

GENESIS OF THE CONCEPT OF DIPLOMACY

Yuliia S. Palieieva, Senior Lecturer, Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Ukraine).

E-mail: iupalieieva@duan.edu.ua

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-13

Key words: *diplomacy, foreign relations, foreign policy, international arena, peaceful coexistence, negotiations.*

The article is devoted to the history of diplomacy that dates back to antiquity. But today its role is the most important compared to previous years. The dynamic process of development of relations in the international arena brings to the fore the process of rethinking diplomacy in accordance with the conditions of rapid changes in modern times. It had been determined that a single definition of diplomacy has not yet been developed. Over the past century, scientists, thinkers, politicians, lawyers have sought to master the concepts of diplomacy. They tried to understand the nature of diplomacy.

The existing definitions of diplomacy were analyzed in the article. Most believe that diplomacy is the activity of high-ranking officials in the implementation of foreign policy. Another view is that diplomacy is the art of negotiation. Consider a few examples. Diplomacy is the application of reason and tact to official relations between the governments of independent states. Besides, diplomacy is the science of foreign relations, the science of mutual interests of states, the science of relations between different states based on their mutual interests, the principle of international law and treaty obligations, the art of negotiation, the science of the art of representing and negotiating. Moreover, diplomacy is one of the most important means of implementing foreign policy. Diplomacy is the art of resolving international disputes by peaceful means. Also, diplomacy is the conduct of international relations through negotiations; the method by which these relations are regulated and maintained by ambassadors and envoys; the work or art of a diplomat. A qualitatively different definition is given by Western sources. Diplomacy is an established method of influencing the decisions and behavior of foreign governments and peoples through dialogue, negotiation and other measures than war or violence. Globalization and regionalization (localization) affect the international order and cooperation, contributing to these new developments in diplomacy. Diplomacy permeates relations at various levels from local to global.

It had been determined, in recent years, approaches to defining diplomacy have changed. If earlier it was a question of diplomacy in the context of negotiations between the states and establishment of friendly relations with them. Also, diplomacy was used as a synonym for foreign policy. Today, its content has become much more complex. The point of view on the possible cessation of the phenomenon of professional diplomacy has been studied. The author provided a critical analysis of this position. The author has thoroughly proved that this does not apply to diplomacy at all. In the modern world, diplomacy is used not only in the external relations of states, but also in all spheres of public life, especially in business. Therefore, knowledge of the basics and nature of diplomacy is necessary and useful for successful negotiations, contacts and relations at all levels.

References

1. Sahaidak, O.P. (2010). *Dyplomatychnyi protokol ta etyket* [Diplomatic protocol and etiquette]. Kyiv, Knowledge Publ., 398 p.
2. Satou, E. (1961). *Kerivnytstvo z dyplomatychnoi praktyky* [Guide to diplomatic practice]. Moscow, Institute of International Relations Publ., 495 p.
3. Nykolson, H. (1941). *Dyplomatyia* [Diplomacy]. Moscow, OGIZ State Publishing House of Political Literature, 154 p.
4. Onatskyi, Y. (1958). *Ukrainska mala entsyklopediia* [Ukrainian small encyclopedia]. Buenos Aires, Published by the UAOC Administration in Argentina, Letters D.E. 430 p. Available at: http://encyclopedia.kiev.ua/vydaniya/files/use/first_book/part3.pdf
5. Levenets, Yu. (2011). *Politychna entsyklopediia* [Politychna entsyklopediia]. Kyiv, Parliamentary Publishing House, 808 p.
6. Huberskyi, L.V. (2004). *Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia* [Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia]. vol. 1, Kyiv, Knowledge of Ukraine, 655 p.
7. Shemshuchenko, Yu.S. (1998). *Yurydychna entsyklopediia* [Yurydychna entsyklopediia]. Kyiv, Ukr. entsykl., vol. 2, 744 p.
8. Vud Dzh., Serre Zh. (2011). *Dyplomatychnyi protokol i tseremonial* [Diplomatic protocol and ceremony]. Moscow, International relations Publ., 416 p.
9. Diplomacy. Available at: <https://www.britannica.com/topic/diplomacy>. (Accessed 09 September 2021).

10. Robert, F. Trager. (2016). The Diplomacy of War and Peace. *Annual Review of Political Science*. 19(1): 205-228. Available at: <https://www.annualreviews.org/doi/10.1146/annurev-polisci-051214-100534> (Accessed 09 September 2021).

11. Feltkhem, R.Dzh. (2004). *Nastolnaia knyha diplomata* [Diplomat's desk book]. Minsk, New knowledge Publ., 304 p.

12. Manzhurina, O.O. (2005). *Publichna diplomatiia u SShA*. Diss. kand. polit. nauk [Public diplomacy in the United States. Cand. political. science.]. St. Petersburg, 203 p. Available at: <https://www.dissercat.com/content/publichnaya-diplomatiya-ssha>

13. Rybchenko, A.S. (2020). *Mekhanizmy vprovadzhennia tsyfrovoy diplomatii orhanamy derzhavnoi vlady v sferi zovnishnikh znosyn Ukrainy*. Diss. kand. nauk z derzhavnoho upravlinnia [Mechanisms of introduction of digital diplomacy by public authorities in the sphere of foreign relations of Ukraine. Cand. Sciences in Public Administration]. Kyiv, 23 p. Available at: <http://academy.gov.ua/pages/dop/138/files/9a22af7b-4362-4e0a-b8e6-94c2018dbb68.pdf>

14. Syvak, T.V. (2019). *Publichna diplomatiia yak intehratsiinyi komponent stratehichnykh komunikatsii u publichnomu upravlinni* [Public diplomacy as an integration component of strategic communications in public administration]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia* [Law and public administration], vol. 2, no. 3 (36), pp. 98-107 (in Ukraine). Available at: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/3_2019/tom_2/17.pdf

Одержано 29.10.2021.

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

УДК 340.12

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-14

С.К. БОСТАН,

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри
конституційного, адміністративного та трудового права
Національного університету «Запорізька політехніка»
ORCID: 0000-0001-9959-0888*

МЕТОДОЛОГІЯ ПРАВОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: ІНСТРУМЕНТАЛЬНІ ЗАСАДИ

У статті, яка є продовженням викладеного автором у попередньому номері журналу матеріалу щодо понятійних, структурних та філософсько-світоглядних основ методології правового дослідження, розкриваються інструментальні основи останньої. Як такі основи виступають три рівня методологічних знань (групи методів): загальнофілософський (універсальний); загальнонауковий; спеціальний. Загальнофілософський (універсальний) рівень представлено такими методами, як діалектичний та формально-логічний, де перший дає змогу розкрити внутрішній зміст суспільних і правових відносин, що постійно змінюються, інший сприяє логічному впорядкуванню процесу дослідження та мисленнєвого оформлення його результатів. У групі загальнонаукових методів звернуто особливу увагу на системний метод, адже він є пізнавальним інструментом комплексного вивчення тих чи інших граней багаторівневого ієрархічно побудованого навколишнього світу на основі системи. Однією з найважливіших підсистем суспільної системи в цілому є право, яке в певному «статичному» плані пізнається за допомогою структурного методу, а в «динамічному» – за допомогою функціонального методу. У деяких випадках до них додаються інституціональний, синергетичний та герменевтичний методи. Найчисленнішою є група спеціальних методів пізнання, яка поділяється на дві підгрупи: а) спеціальні методи юридичної науки та б) спеціальні методи, запозичені з інших наук. Основним методом правознавства є юридичний (формально-догматичний) метод, за допомогою якого досліджено того чи іншого правового явища здійснюється на основі догматичного сприйняття інформації, що міститься в нормативно-правовому акті. Цей метод об'єктивно використовується більше за все при дослідженні тих чи інших проблем окремих галузей права (конституційного, адміністративного, кримінального тощо), в результаті чого будується певна юридична модель – стійка, закріплена в законі система норм, що має регулювати певні суспільні відносини. Ці юридичні моделі не завжди мають адекватний прояв на практиці і тому при пізнанні державно-правових явищ не можна обмежуватись тільки формально-догматичним методом, а для уникнення односторонніх результатів, необхідно використовувати й інші методи, такі, що дають змогу враховувати практику соціального життя явищ, які досліджуються. Серед таких методів: герменевтичний, порівняльно-правовий (компаративний) метод, а також спеціальні методи інших наук: політології, історії, соціології, психології, математики тощо. Залучення останніх є ознакою сучасного етапу розвитку наукознавства і необхідною умовою розвитку будь-якої науки, в тому числі і юридичної. Розширення та ускладнення предмета юриспруденції потребує від дослідника «міждисциплінарного» підходу до його пізнання, використання не самого методу (в узагальненому вигляді) тієї чи іншої науки, а окремих його дослідницьких інструментів.

Ключові слова: методологія правового дослідження, універсальні методи, загальнонаукові методи, спеціальні методи, діалектичний метод, формально-логічний метод, системний метод, структурний метод, функціональний метод, синергетичний метод, юридичний метод, компаративний метод.

Постановка проблеми. Ця стаття є продовженням викладених автором у попередньому номері журналу певних засадничих ідей щодо методології правового дослідження [1]. Там було розкрито авторське бачення поняття методології правового дослідження як *багаторівневої, інтегральної системи* різноманітних методів, за допомогою яких *всебічно пізнаються сутнісні, змістові та формальні властивості права, визначено структуру методології, яку подано двома рівнями (блоками) методологічних знань: філософсько-світоглядним та інструментальним, докладно проаналізовано філософсько-світоглядний рівень*, методологічне значення якого полягає в можливості визначити концептуально-світоглядний шлях правового дослідження на основі наукового світогляду, плюралістичного стилю наукового мислення, відповідної парадигми права і таких пізнавальних принципів, як історизм, об'єктивність та соціальний гуманізм. Інструментальний рівень методологічних знань, аналізу яких присвячено цю статтю, від світоглядного відрізняється тим, що його структурна будова складається з певної системи більш конкретних, «нейтральних» за своїм змістом, методів, які у процесі дослідження виконують, умовно кажучи, функції «технічних» пізнавальних засобів-інструментів.

Аналіз останніх досліджень. Окремим методам цього рівня методологічних знань присвячено велику кількість публікацій, але з останніх відзначимо насамперед ті матеріали, що увійшли до колективної монографії вітчизняних правознавців «Методологія в праві» (2017 р.) [2] та відображають методологію окремих галузей правознавства: історії держави і права (І.Й. Бойко [2, с. 66–73]), теорії держави та права (Н.М. Онищенко [2, с. 74–88]), конституційного права (В.В. Федоренко [2, с. 501–510]), адміністративного права (І.С. Гриценко [2, с. 532–542]), цивільного права (Р.А. Майданик [1, с. 382–389]). Також відзначимо опубліковані в інших виданнях статті з методології кримінального права (О.П. Рябчинська [3]; Є.М. Вечерова [4]) та цивільного права (Є.О. Мічурін [5]), які разом з іншими, більш ранніми, публікаціями, послужили основою для усвідомлення специфіки методологічного інструментарію окремих галузей правознавства, яка має бути врахована при створенні комплексної картини методології правового дослідження.

Мета дослідження. З огляду на вищенаведене ми визначили мету – комплексно і в системі визначити інструментальні основи методології досліджень як частини пізнавального процесу у сфері права.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як перейти до характеристики інструментального рівня методології правового дослідження, вважаємо за необхідне висловитись відносно одного поняття, яке тлумачиться дослідниками по-різному. Мова йде про різноманітність розуміння такого компонента методології, як «методологічний підхід». Підтвердженням цього є думка М.С. Кельмана, який зокрема зазначає, що підхід «може контекстуально означати й розгляд питання, і оцінку з певних позицій, і аналіз із залученням категорій та понять конкретної науки або метанаукової сфери, і претензію на застосування конкретного наукового методу, і просто залучення деяких неюридичних понять» [6, с. 210]. Тобто маємо понятійно-аналітичний результат, який, на нашу думку, вийшов далеко за межі *етимона* – початкового значення терміна «підхід».

Що ж насправді слід розуміти під цим терміном? Великий тлумачний словник сучасної української мови дає кілька його тлумачень: «1) дія за значенням підійти, підходити; 2) місце, по якому підходять, наближаються до чого-небудь; 3) сукупність способів, прийомів, розгляду чого-небудь, впливу на кого-, що-небудь, ставлення до кого-, чого-небудь» [7, с. 969]. З вищенаведеного виходить, що на рівні буденної свідомості підхід можна сприймати як певну раціональну дію (думка, ідея, точка зору), яка показує «відношення до чого-небудь, погляд», а на рівні науки – як «сукупність способів... розгляду чого-небудь». Оскільки, «способи розгляду чого-небудь», як ми показали в попередній статті, це «методи», то виходить, що підхід – це «сукупність методів». З огляду на це найбільш прийнятним вважаємо розуміння **методологічного підходу** як *сукупності способів пізнання, «ансамблю» взаємозалежних наукових методів* [8, с. 74], *що вирішують одне спільне науково-пізнавальне завдання*.

Методологічні підходи за змістом суттєво різняться. В їх сукупності ми б виділили дві групи. Перша з них об'єднує способи пізнання, спрямовані на оцінку явища з певних позицій та визначення на цій основі основного шляху, стратегії розв'язання

поставленого завдання. Оскільки такі підходи є світоглядними за своїм змістом і безпосередньо пов'язані з парадигмою, то доцільно було б, на нашу думку, їх назвати **парадигмальними підходами**. Для правової науки базовими є парадигмальні підходи на основі теорій праворозуміння: а) догматичний (варіанти: «нормативістський», «позитивістський», «аналітичний», «формально-юридичний» тощо); б) соціологічний («генетичний», «реалістичний» та ін.); в) аксіологічний («ціннісний», «природно-правовий», «антипозитивістський», «психологічний»), а також антропологічний, феноменологічний, цивілізаційний, формаційний тощо. Іншу групу складають «нейтральні» за своїм змістом, суто інструментальні підходи, які являють собою саме *«ансамбль» взаємозалежних наукових методів*. Оскільки такий підхід виявляє себе саме тоді, коли необхідно вирішити конкретне науково-дослідне завдання, то його, на нашу думку, доцільно було б визначити, як **дослідницький методологічний підхід** (про це докладніше мова піде далі).

Віддаючи належне «методологічному підходу» як важливому способу пізнання, водночас звертаємо увагу на те, що поняття «методологічний підхід» слід використовувати цілком усвідомлено тоді, коли маємо дійсно справу з «сукупністю методів», які в силу певної пізнавальної потреби об'єднуються в певний «ансамбль». Основним же структурним елементом методології, її «цеглинкою» є метод [9, с. 6].

Повертаючись до основного предмета цієї статті, нагадаємо, що в попередній статті йшла мова про світоглядні методи (метод-домінуючий світогляд; метод-парадигма; метод-стиль мислення; метод-принцип), а в цій публікації ми розкриємо зміст методів-засобів (інструментів), іншими словами, спробуємо відобразити наше системне бачення інструментального рівня (блоку) методологічних знань, який, як вже зазначалося, асоціюється з підводною частиною «айсберга» (методології). З наявних класифікацій цих методів ми беремо за основу їх поділ на такі групи: **1) філософсько-універсальні; 2) загальнонаукові; 3) спеціальні** (3.1. Спеціальні методи правової науки; 3.2. Спеціальні методи інших наук, які використовуються в правових дослідженнях, іншими словами, методи «запозичені» правознавством з інших наук).

Усвідомлене використання наведених методів можливе за умов дотримання певної логіки дослідження, яка і визначає порядок дій дослідника. Визначившись за допомогою філософсько-світоглядного рівня методологічних знань (домінуючий світогляд, наукова парадигма, стиль наукового мислення, принципи наукового пізнання) зі «стратегією» дослідження, далі необхідно переходити до її «тактики». Для цього слід спочатку визначитися, яке за своїм змістом є дослідження: теоретичне чи прикладне (практичне). Як зазначалося, правове (юридичне) дослідження в абсолютній більшості випадків є теоретичним, тому в процесі пізнання використовуватимуться «теоретичні методи». У самій цій групі, залежно від галузі юридичних знань, у «зоні» якої перебуває предмет дослідження (історія, теорія або філософія держави і права, конституційне, адміністративне, цивільне, кримінальне право тощо), відбуватиметься теж певне групування методів, але логічний ланцюг має бути таким: філософсько-універсальні використовуються усіма дослідниками незалежно від предмета дослідження; загальнонаукові – переважною більшістю (але можуть бути винятки, про що мова піде далі); спеціально-наукові методи – залежно від наукової дисципліни (спеціальності) та предмета дослідження.

Філософсько-універсальні методи пізнання правових явищ

У цій групі об'єднуються методи, що базуються на таких структурних складових філософії, як логіка (формальна логіка [10]) та діалектика. Ці методи – логічний і діалектичний – мають досить складну внутрішню структуру, є універсальними за своїм цільовим призначенням і до них цілком може бути застосовано поняття «методологічний підхід».

Логічний методологічний підхід. Логічний підхід – це система «законів-методів» та «категорій-методів», за допомогою яких досліджуване явище (предмет, процес) відображається у вигляді певним чином оформленої мисленнєвої конструкції.

Логічний підхід базується насамперед на законах формальної логіки, які виражають властивості логічного мислення – його визначеність, несуперечність, послідовність і обґрунтованість. Три з чотирьох основних законів логіки: закон тотожності, закон несуперечності (непротиріччя) і закон виключеного третього виявлено і сформульовано ще Аристотелем, а четвертий – закон достатньої підстави сформульовано німецьким

філософом XVIII ст. Г.В. Лейбніцем [11]. Знання формально-логічних законів вкрай необхідні для використання їх у практиці не тільки наукового, але й повсякденного мислення.

1. *Закон тотожності* – закон формальної логіки, який визначає, що будь-яка думка в процесі мислення повинна мати стійкий зміст, тобто має бути тотожна самій собі. З цього випливає, що не можна ототожнювати різні думки і не можна тотожні думки приймати за нетотожні. Порушення цієї вимоги призводить до логічної помилки, так званої «підміни понять», коли замість необхідного вживається інше, зовні схоже поняття.

2. *Закон несуперечності (непротиріччя)* – закон формальної логіки, який встановлює, що не можуть бути істинними два суперечливі висловлювання про один і той самий предмет, що беруться в один і той самий час та в одному і тому ж відношенні, тобто один і той самий предмет не може одночасно мати і не мати одну й ту ж властивість [12]. Закон несуперечності виражає одну з корінних властивостей логічного мислення – несуперечність, послідовність мислення. Зокрема, на дії цього закону ґрунтується алібі.

3. *Закон виключеного третього* – закон формальної логіки, який визначає, що з двох протилежних суджень одне обов'язково істинне, третього не дано. Зазначений закон поширюється тільки на протилежні судження, і в цьому його відмінність від закону несуперечності. Тому щоб знати, який саме закон застосувати, необхідно визначити, є судження суперечними чи протилежними.

4. *Закон достатньої підстави* – закон формальної логіки, який визначає, що всяка думка визнається дійсною, якщо вона має достатню підставу. Із цього закону випливає, що будь-яка думка може бути істинною тільки тоді, коли вона обґрунтована, доведена, зокрема, на основі єдиної підстави.

Отже, логічні закони виражають найбільш важливі властивості правильного мислення: його визначеність, несуперечність, послідовність і обґрунтованість. Їх порушення робить мислення плутаним, нечітким і помилковим. Їх дія «поглиблюється» за допомогою низки логічних категорій-методів: аналізу та синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, узагальнення та порівняння тощо.

Аналіз – логічний метод, який передбачає пізнання внутрішнього змісту певного об'єкта шляхом мисленнєвого «розчленування» його на частини. За його допомогою виявляються насамперед ознаки, властивості, інші сторони права. Однією з форм аналізу є **класифікація** – аналітична операція, за допомогою якої хаотична множина явищ упорядковується за певними ознаками на ті чи інші групи – класи. Залежно від поставлених кінцевих цілей, класифікація поділяється на типологізацію та видологізацію. **Типологізація** – класифікаційна операція, яка передбачає поділ явищ за найістотнішими ознаками на типи, а **видологізація** – їх поділ у рамках визначених типів на окремі види.

Аналіз кожної частини, елемента цілого сприяє, але ще не приводить до пізнання цілого. Ця мета досягається в результаті складної роботи мислення щодо синтезування отриманих на стадії аналізу даних. **Синтез** – це логічний метод, який поєднує в одній цілісній єдності отримані в результаті аналізу знання про окремі частини явища. Синтетична діяльність мислення починається з того, чим закінчується аналіз. За допомогою останнього створюється загальне уявлення про істотні ознаки, сутність, зміст і форму досліджуваного явища, які знаходять відображення у певних теоретичних конструкціях: **категоріях** – граничних за своїм обсягом теоретичних конструкціях, які відображають найбільш загальні, фундаментальні властивості явища (наприклад, право); **поняттях** – теоретичних конструкціях, що відображають суттєві властивості, зв'язки і відношення явищ (суб'єктивне право, правопорушення тощо); **дефініціях** – теоретичних конструкціях, у яких у найбільш концентрованому вигляді дається уявлення про зміст категорії або ж поняття. Категорія віддзеркалює найбільш загальні властивості явища, поняття – складова категорії, що відображає частину її властивостей, дефініція – сформульована в одному складно-підпорядкованому реченні концентрована характеристика категорії або поняття.

Тісно «взаємодіє» в пізнавальному процесі з аналізом та синтезом ще один такий логічний метод, як **абстрагування** (лат. *abstrahere* – «відволікати»), тобто процес уявного виділення тих чи інших властивостей, ознак і відношень від конкретного предмета і створення на цій основі різноманітних абстрактних конструкцій. Аристотель розглядав абстрагування як процес, в результаті якого відкидається усе часткове,

випадкове, другорядне і відокремлюється загальне. Термін «абстрагування» вживають у значенні процесу пізнання, а його результат позначається як абстракція. Прикладом абстракцій можуть слугувати такі правові категорії та поняття, як «право», «норма права», «правовідносини», «правопорядок», «законність», «правопорушення», «злочин», «злочинність» тощо.

З логічних методів, що використовуються також в правознавстві, слід відзначити індукцію та дедукцію.

Індукція – це логічний метод, який шляхом пізнання сукупності одиничних об'єктів виводить загальне теоретичне знання про весь клас таких об'єктів. Основою індукції є окремі знання, на підставі аналізу яких встановлюються загальні та повторювальні риси низки державно-правових явищ, що входять до певного класу, і в такий спосіб будується індуктивний висновок про приналежність цих рис до всього класу.

Дедукція – логічний метод, за якого на основі загального теоретичного знання виводиться нове окреме знання. Наочним прикладом використання дедуктивного методу в правознавстві є вивчення певної національної правової системи на основі наявних загальних знань про правову сім'ю, до якої вона належить. Обираючи дедуктивний метод, дослідник використовує вже вироблені, готові загальні знання про світову правову сім'ю (континентальну, англосаксонську тощо) і зосереджується на виведенні нового окремого знання, яке відображає конкретні особливості національної правової системи.

Порівняння – ще один логічний метод, який передбачає зіставлення за певними визначеними правилами пізнавальних об'єктів з метою виявлення схожих рис або розходжень між ними, є не менш вагомим методологічним засобом правознавства. Порівняння використовуються не тільки в теоретичній, але й у практичній діяльності юриста, якому, наприклад, постійно доводиться порівнювати одні норми з іншими при тлумаченні і виборі правових норм.

Узагальнення – це мисленнєве об'єднання спільних властивостей однорідних предметів. Воно передбачає формування та розвиток знання шляхом переходу: від думки про індивідуальне, яке міститься в понятті, судженні, до відповідної думки про загальне; від окремих явищ до ототожнення їх у думках і створення відповідних гіпотез, теорій, концепцій, висновків.

Серед філософсько-універсальних методів особливе місце у пізнанні правових явищ посідає також діалектичний підхід (грецьк.: **διαλεκτική**) – мистецтво вести бесіду, суперечка) [13].

Діалектичний методологічний підхід. *Діалектичний підхід* являє собою систему «законів-методів» та «категорій-методів», за допомогою яких право пізнається як єдине рухоме суспільне явище, що постійно змінюється під впливом внутрішніх протиріч і боротьби протилежностей.

Законами діалектики є: 1) закон єдності і боротьби протилежностей; 2) закон взаємного переходу кількісних змін у якісні; 3) закон заперечення заперечення.

1. Закон боротьби та єдності протилежностей – один з основних законів діалектики, який визначає розвиток у природі, суспільстві та пізнанні як зумовлений внутрішніми протиріччями результат руху. Суть цього закону полягає в тому, що кожен предмет, явище, процес є суперечливою єдністю протилежностей, які взаємно проникають, переходять одна в одну. Перебуваючи у стані єдності і боротьби ці протилежності породжують певний розвиток, у процесі якого об'єкт, зберігаючи до певного часу ряд своїх характеристик, в той же час втрачає ряд інших характеристик і здобуває нові.

2. Закон взаємного переходу кількісних змін у якісні – один з основних законів діалектики, що показує, у яких формах протікає рух і розвиток, як здійснюється перехід від одного стану предметів, явищ до інших на основі кількісних та якісних характеристик. Специфіка цього закону полягає у тому, що він розкриває загальний механізм процесу розвитку і відповідає на питання «як, у яких формах протікає рух і розвиток, як здійснюється перехід від одного якісного стану предметів, явищ до іншого?». Він розкриває взаємозв'язок безперервності і переривчатості в поступальному русі, розвитку.

Щоб зрозуміти сутність цього закону й особливості його дії, необхідно насамперед з'ясувати зміст таких категорій, як «якість», «кількість», «міра», «момент». *Якість* –

сукупність суттєвих внутрішніх властивостей речі (явища), які задовольняють конкретні потреби певного суб'єкта. *Кількість* – категорія, що відображає такі параметри, як число, обсяг, величина, температура тощо. Усі якісні зміни здійснюються на основі кількісних. *Міра* – це межа кількісних змін, у рамках якої предмет залишається тим, чим він є, не змінюючи своєї якості. *Момент* – це коли стара якість перетворюється на нову відразу (раптово) або протягом певного періоду (поступово). Коли кількісні зміни виходять за межі певної міри, в цей момент з'являється предмет нової якості, який має нову кількісну характеристику і нову міру.

3. Закон заперечення заперечень – закон діалектики, який відображає поступальність, спадкоємність, а також специфічну діалектичну форму розвитку предметів і явищ об'єктивної дійсності. В основі цього закону лежить діалектичне заперечення, тобто не просте заперечення чи механічне відкидання старої якості, а її подолання, зняття. Якщо закон «єдності і боротьби протилежностей» розкриває джерело, причину змін, а закон «переходу кількісних змін у якісні» – механізм розвитку явищ та перехід від однієї якості до іншої, то закон заперечення заперечень відповідає на питання про спрямованість розвитку і характер, спосіб внутрішнього взаємозв'язку його ступенів, етапів. Кожний новий ступінь розвитку – це не просто поєднання позитивного змісту попередніх стадій, а перехід у вищу фазу розвитку, ствердження якісно нового, більш багатого змісту. Розвиток відбувається не по колу, а від простого до складного, від нижчого до вищого, умовно – у вигляді «спіралі», оскільки має місце повторюваність старого на вищій основі.

Вищезазначені закони, їх дія пізнаються глибше за допомогою деяких філософських категорій, які об'єднуються в дві групи категорій: перша група показує детермінаційні зв'язки між явищами, а друга відображає «організацію», «побудову» буття. У кожній з цих груп, що характерно саме для діалектики, наявні парні категорії, які відображають «полярні» сторони їх загальних зв'язків.

До парних категорій діалектики, що відображають детермінаційні зв'язки у суспільних відносинах належать: сутність-явище; причина-наслідок; необхідність-випадковість; можливість-дійсність.

Сутність – це система внутрішніх, глибинних і стійких зв'язків та відносин, що відображають якісні властивості явища. **Явище** – частина об'єктивної реальності, яка безпосередньо дається нашим органам чуття. Сутність і явище взаємопов'язані між собою. Сутність завжди виражається в явищі, а явище містить у собі сутність. Явище – це форма прояву сутності, спосіб її буття. Явище не завжди адекватно відображає сутність. Інколи це виявляється досить чітко: зовнішні, поверхові риси предмету, явища чи процесу можуть маскувати, перекручувати їх сутність. Це пов'язано з тим, що на прояв сутності впливають зовнішні фактори.

Причина – це система зв'язків і відносин, що зумовлює зміни, виникнення, руйнування предметів, явищ, зв'язків. Часто, коли говорять про причину, ототожнюють її з предметом, явищем, зв'язком, що передували появі нового предмета, явища, зв'язку. Але цього робити не слід, оскільки причиною є не предмет, а система зв'язків, що зумовлює появу чогось нового. **Наслідок** – це результат дії причини. Наслідок завжди заключає в собі новий зміст, чого не було в причині. Причина не існує до наслідку. До наслідку існують зв'язки і відносини, у яких виникає можливість появи певного наслідку. Отже, категорія причина і наслідок є, наприклад, компонентом такого елементу складу злочину, як причинний зв'язок, який передбачає, що наслідок, який настав від суспільно небезпечного діяння, є логічним продовженням діяння, що вчинила особа, яка і є причиною наслідку. Поряд з причинами слід розрізняти і **умови**, тобто такі обставини, від яких залежить виникнення та розвитку явища. Умови самі не можуть виявити безпосередньо явище-наслідок, але супроводжуючи причини у просторі та часі і впливаючи на них, забезпечують певний їх розвиток. Вони можуть полегшити дію причини, сприяти настанню слідства, але можуть і гальмувати або припиняти розвиток причинного зв'язку. Причина може виявити конкретний наслідок тільки за наявності певних умов. Те ж явище за відсутності відповідних умов може викликати інший наслідок і хід розвитку причинного зв'язку виявиться іншим.

Можливість – це система зв'язків і відносин, що зумовлюють виникнення передумов змін, тенденцій розвитку з певними передбачуваними результатами. Це майбутнє в

сьогоденні, що при певному збігу обставин може стати реальним фактом. **Дійсність** – це реалізована можливість, об'єктивна реальність, що є результатом розвитку природи і суспільства. Можливість виступає як передумова дійсності, її перетворення в дійсність характеризується появою нових можливостей. Щоб можливість перетворилася в дійсність, необхідні найбільш сприятливі внутрішні і зовнішні умови. Хоча у великій кількості схожих між собою ситуацій однотипні можливості здійснюються по-різному.

Необхідність – це система зв'язків і відносин, що зумовлює зміну, поступальний рух, розвиток у жорстко визначеному напрямі з жорстко визначеними результатами. Іншими словами, необхідність – це такий зв'язок, що обов'язково призводить до певної події. **Випадковість** – це система зв'язків і відносин, за якої поява певної події може відбутися, а може і не відбутися. Випадковість – це такий зв'язок, за якого поява події не впливає із загальних тенденцій розвитку, його не можна передбачити. За наявності множини альтернативних можливостей і причин, за наявності обставин, що змінюються, може реалізуватися будь-яка можливість [14].

До категорій діалектики, що відображають «організацію», «побудову» буття відносять такі категорії, як: зміст-форма; одиничне-загальне; частина-ціле.

Зміст – це певним чином упорядкована сукупність елементів та процесів, що утворюють предмет або явище, а **форма** – спосіб існування й зовнішнього вираження цього змісту. Категоріальна пара «форма» та «зміст» відображають взаємозв'язок двох сторін природної та соціальної реальності, між ними існує діалектична взаємозалежність, міцний взаємозв'язок, і тому не випадково, що вони виступають як парні філософські категорії, які слугують для характеристики «відношення між способом організації речі й власне матеріалом, з котрого ця річ складається» [15, с. 949]. Категорії «форма» та «зміст» відображають різні, але нерозривно пов'язані між собою сторони одного і того самого предмета, явища чи процесу: зміст сформований, а форма змістовна. Форма – це зовнішній вигляд об'єкта, а зміст – це його внутрішнє наповнення. Це різні полюси одного і того ж об'єкта. Їх єдність полягає в тому, що зміст поміщується у потрібну форму, тобто зміст визначає, якою буде форма і якщо форма застара, то зміст її відкидає і «обирає» нову.

Розглядаючи зміст і форму, ми уявляємо предмети як щось ціле в єдності всіх складових, але в процесі пізнання буває необхідним більш детально розглянути те, з чого складається зміст. У цьому випадку ми оперуємо категоріями «частина» і «ціле».

Частиною називається предмет, процес, явище, що входять в інші предмети, процеси, явища і є окремими сторонами змісту. **Цілим** називається предмет, процес, явище, яке включає в себе інші предмети, процеси, явища, і властивості якого не збігаються з властивостями складових частин.

Частина і ціле діалектично взаємопов'язані. Не може бути цілого без частин, оскільки всі матеріальні предмети невичерпні вглиб. У той же час всяке ціле може бути частиною іншого цілого. А будь-яка частина в той же час є цілим щодо своїх складових. За будовою можна виділити такі три види цілісності: *неорганізована цілісність*, або конгломерат, де властивості цілого багато в чому збігаються з властивостями частин; *організоване ціле*, у якому зв'язок між частинами визначають його характер, а властивості цілого можуть бути відмінними (автономними) частинами; *органічне ціле*, у якому внутрішні зв'язки вже настільки міцні та істотні для цілого і частин, що поділ може призвести до загибелі і цілого, і частин.

Одиничне – це категорія для позначення неповторюваних, властивих тільки певному об'єкту властивостей, **загальне** – категорія, яка позначає властивості, що повторюються в деякій множині об'єктів. Зв'язок одиничного та загального має всеохоплюючий характер. Він властивий всім явищам, процесам, а також людському мисленню. Реальний предмет (окреме) є, перш за все, предметом, що має і поодинокі, і загальні властивості. Властивості, загальні для багатьох об'єктів, виступають в окремому у своєрідному поєднанні з одиничними властивостями, утворюючи особливе. **Особливе** – це додаткова категорія, яка вказує на певну суперечність одиничного і загального та їх відмінність в порівнюваних об'єктах. Перехід від загального до особливого, а від особливого до одиничного і навпаки є відображенням у свідомості діалектичних об'єктивних процесів.

Таким чином, діалектичний та логічний підходи сприяють пізнанню закономірностей державно-правового розвитку, формуванню або ж удосконаленню категоріально-понятійного апарату юридичної науки, побудові класифікаційних схем тощо. Їх роль у пізнанні державно-правових явищ є ключовою, оскільки разом із світоглядним блоком методологічних знань вони визначають саму стратегію дослідження, його загальну спрямованість, орієнтують на здобуття, добір, накопичення цілком визначених у соціально-змістовому відношенні фактів і, нарешті (що, мабуть, найголовніше), зумовлюють характер та зміст оцінювання (інтерпретації) отриманих результатів пізнання. Філософсько-універсальні методи тісно пов'язані з середнім рівнем методологічних знань – загальнонауковими методами пізнання, які виступають тією своєрідною проміжною ланкою, що забезпечує зв'язок філософського знання зі спеціально науковим знанням та його методами.

Загальнонаукові методи пізнання правових явищ

Якщо попередня група філософсько-універсальних методів використовується без винятку у всіх науках, то загальнонаукові методи – не в усіх, а переважній більшості наук. З групи загальнонаукових методів на особливу увагу дослідника заслуговує системний метод.

Системний метод – метод, за допомогою якого явище пізнається як цілісна множина взаємопов'язаних між собою елементів. У його основі лежить категорія «система» – об'єктивно створена для досягнення певної мети, відносно стійка, самостійна та автономна структурно упорядкована цілісна єдність, яка складається з сукупності елементів, що перебувають між собою в доцільних зв'язках та відносинах. Основними компонентами системи є: елемент – внутрішня вихідна функціональна одиниця системи, у якій ураховуються лише необхідні для побудови і функціонування системи її властивості; склад – набір елементів; *структура* – сукупність елементів та необхідні й достатні їх взаємовідносини для того, щоб система досягла мети; мета – це те, чого система має досягти на основі свого функціонування; *функціонування* – процес реалізації функцій системи; *функції* – базовані на доцільних властивостях системи способи досягнення мети.

Зазначені істотні ознаки системності й самої системи розкривають органічний зв'язок її складників. Цей зв'язок виражається в такій залежності системоутворюючих компонентів, коли виключення чи зміна одного з них може викликати зміну інших або навіть спричинити руйнування всього системного цілого. Головною серед компонентів системи є мета. Вона немов би виокремлює, окреслює в об'єкті систему, бо в останню увійде з об'єкта тільки те, що визначає властивості, необхідні для досягнення мети. Якщо один і той же об'єкт може реалізувати кілька цілей, то щодо кожної він виступить як самостійна система.

Системний метод передбачає розгляд явищ як цілісних систем, які мають внутрішню будову, а також взаємозв'язки між ними та іншими інститутами. Він виходить з того, що: 1) система являє собою цілий комплекс взаємопов'язаних елементів; 2) вона утворює єдність із середовищем; 3) будь-яка система, як правило, являє собою елемент системи більш високого порядку; 4) елементи будь-якої системи, у свою чергу, виступають як системи більш низького порядку.

Зазначений метод має два аспекти: *пізнавальний* (описовий) і *конструктивний* (використовується при створенні систем). У кожного з цих аспектів – свій алгоритм реалізації. За описового підходу зовнішні прояви системи (її доцільні властивості, а також функції як способи досягнення мети) пояснюються через її внутрішню будову – склад і структуру. За конструктивного – процес йде за такими категоріальними ступенями: проблемна ситуація – мета – функція – склад і структура – зовнішні умови. У той же час конструктивний і описовий аспекти системного підходу тісно пов'язані і взаємодоповнюють одного з одним.

Структурний метод. Оскільки система – це насамперед структурно-упорядкована єдність, то найважливіша роль в її пізнанні відводиться **структурному методу** – методу, пізнавальне призначення якого полягає у виявленні елементів системи та зв'язків між ними, тобто структури системи, основна функція якої полягає в забезпеченні внутрішньої «міцності», стійкості системи, що здатна протистояти середовищу як самостійне утворення. Без структури система «нежиттєздатна», оскільки саме структура, забезпечуючи стійкі зв'язки між елементами, їх взаємодію, перетворює набір елементів в єдине ціле. Тому

дослідження системних юридичних об'єктів обов'язково передбачає вивчення їх структури, адже без неї неможливо визначити цілісну композицію елементів цієї системи.

Структурний метод передбачає таку поетапну логічну процедуру пізнання системи: а) виділення первинної множини об'єктів, у яких можна припускати наявність єдиної структури; б) розчленування об'єктів на елементарні сегменти, у яких типові такі, що повторюються, відносини, пов'язують різнорідні пари елементів; в) виявлення в кожному елементі істотних для цих відносин властивостей; г) розкриття перетворюючих відносин між сегментами; д) систематизація та побудова абстрактної структури шляхом синтезування або моделювання; е) виведення зі структури всіх теоретично можливих наслідків.

Для вивчення стану правових явищ структурний метод безумовно необхідний, оскільки за його допомогою визначаються складові частини системи. Але це буде статична модель системи, яка не дає уявлення про динамічні властивості права, їх окремі підсистеми. У цьому випадку застосування тільки структурного методу недостатньо, оскільки вивчення взаємозалежності відповідних структурних елементів, їх взаємодії і взаємовпливу можливі тільки за умов використання функціонального методу.

Функціональний метод. Функціональний метод – метод, пізнавальне призначення якого полягає у виявленні найбільш істотних умов та результатів функціонування певної системи. Він вивчає складові елементи системи у зміні, русі, розвитку. За його допомогою система розглядається із зовнішніх позицій, тобто дослідник нібито нехтує внутрішньою будовою (структурою) системи і зосереджується на відносинах останньої з іншими об'єктами, із середовищем, що лежать поза нею. Спостерігаючи поведінку системи, дослідник може встановити закономірності в появі тих чи інших реакцій (дій) системи, встановити певні зв'язки між цими реакціями, провести аналіз стійкості цих зв'язків залежно від тих чи інших чинників середовища. За його допомогою можна простежити функціонування її окремих ланок у їх взаємозв'язку і взаємозалежності, а також визначити «провідну» ланку, наприклад, у державному механізмі, у правовому впливі і, навпаки, побачити менш «напружену ділянку», недосконалу, яка потребує зміни.

Але функції, яка б не була їх природа, можна реалізувати лише в структурі. Знаючи структуру, дослідник переходить до більш «широкого» розуміння системи, її функціональних можливостей. Отже, тільки в їх єдності можна отримати цілісне уявлення про систему. Саме цим, очевидно, можна пояснити той факт, що нерідко розглянуті в літературі методи позначають як один – структурно-функціональний.

Інституціональний метод. Системність виступає невід'ємною частиною практично більшості існуючих правових явищ, вона властива як самим правовідносинам, так і правовим нормам, що їх регламентують. Саме завдяки специфіці побудови системних зв'язків між правовими нормами в юриспруденції склався **інституціональний метод** – метод, пізнавальне призначення якого полягає у дослідженні правових явищ як інститутів.

Поява інституціонального методу пов'язана з ускладненням структури суспільства, розростанням уявлень про соціальні явища, матеріальні і нематеріальні об'єкти, за допомогою яких розвиваються відносини між людьми. Розрізненість багатьох аспектів життя вимагала їх належного структурування, приведення до певного спільного знаменника, який дав би змогу розмежовувати як галузі знання, так і методи, використані для їх отримання. Поступово виробилися критерії для визначення в суспільствознавстві такого поняття, як **«соціальний інститут»** – стійкий комплекс формальних і неформальних правил, що забезпечує відносну стійкість соціальних зв'язків і відносин в рамках соціальної організації суспільства. Кожний соціальний інститут входить до певної соціальної структури, організовується для виконання тих або інших суспільно значущих цілей і функцій. У цьому контексті правове дослідження передбачає вивчення інститутів: державно-правових (органів держави, форм правління, державного устрою, державних режимів тощо) і суто правових – інститутів права (як складових галузей права). Логіка пізнання за інституціональним методом має бути спрямована на визначення: а) поняття правового інституту; б) його структури і функцій; в) об'єктивних і суб'єктивних умов функціонування; г) взаємодії правових інститутів з інститутами соціальної, економічної, політичної і духовної сфер життя суспільства; д) перспектив розвитку правових інститутів, основних напрямів удосконалення їх діяльності.

Синергетика. Останнім часом для пізнання соціальних систем взагалі та правових зокрема намагаються використовувати інші методи, наприклад, синергетичний, який, на нашу думку, теж є складовою системного підходу. **Синергетичний метод** – це загальнонауковий міждисциплінарний метод, спрямований на пізнання природних явищ та процесів самоорганізації складних «відкритих» систем. Предметом синергетики (від грецьк. *συν* – разом і *έρχων* – діяльність) є механізми спонтанного формування і збереження цих систем, зокрема, тих, які перебувають у стані стійкої нерівноваги із зовнішнім середовищем. У сфері його вивчення перебувають нелінійні стани еволюції систем, кризи і критичні (нестійкі) точки існування, які передбачають множинність сценаріїв подальшого розвитку.

На думку прихильників синергетики, вона як спосіб пізнання дає змогу визначити, що 1) складно організованим системам неможливо нав'язати напрями і шляхи розвитку, а можливо лише сприяти (через слабкі впливи) процесу самоорганізації; 2) неможливо досягти одночасного поліпшення відразу всіх важливих показників системи; 3) при кількох станах рівноваги еволюційний розвиток системи відбувається при лінійному зростанні ентропії (невизначеності ситуації); 4) для складних систем існують декілька альтернативних шляхів розвитку; 5) складна нелінійна система в процесі розвитку проходить через критичні точки (точки біфуркації), у яких відбувається розгалуження системи через вибір одного з рівнозначних напрямів її подальшої самоорганізації; 7) управляти розвитком складних систем можливо лише в точках їх біфуркації за допомогою легких поштовхів, сума яких має бути достатньою для появи резонансу – достатньої амплітуди коливань як усередині системи, так і відносно впливів зовнішнього середовища. Тобто чим меншою є сума впливів на більший об'єкт або процес у момент біфуркації складно організованої системи, тим більшим є кінцевий синергетичний ефект.

Якщо на право подивитись через призму синергетики, то слід врахувати те, що предметом її вивчення можуть бути тільки системи – правові системи. Щоб у системі проявлялися синергетичні закономірності, вона має бути досить складною і відкритою, тобто такою, що взаємодіє із навколишнім середовищем. Правова система вважається саме такою, оскільки породжена суспільством і є складовою частиною його функціонування. Вона розвивається, виходячи з необхідності врегулювання певних соціальних відносин нормами права. «Право, – слушно зазначають О.М. Балинська та В.А. Яценко, – є чітко спланованим і прогнозованим, але водночас синергетичним (спонтанним). Воно є нелінійною відкритою системою, що постійно взаємодіє з оточенням, приймаючи від останнього інформацію, опрацьовуючи її та диктуючи йому результати такого опрацювання зі сподіванням на те, що це оточення зрозуміє і виконає його веління». «... синергетика як підхід до дослідження права важлива передусім своїми методологічними можливостями відкриття внутрішніх механізмів самоорганізації права як системи і ствердження конструктивних напрямів її подальшого розвитку» [16, с. 10–11].

Виходячи з того, що структурний, функціональний, інституціональний, синергетичний методи при провідній ролі системного складають «ансамбль» взаємозалежних наукових методів, що спрямовані на пізнання системи, в нашому випадку – правової системи, то його цілком можна також позначити, як системний підхід.

Герменевтика. На засадах системності будується ще один загальнонауковий метод, а саме **герменевтичний**, який являє собою загальнонауковий міждисциплінарний метод, пізнавальне призначення якого полягає в розумінні та інтерпретації певного тексту. Етимологію цього слова (від грец. пояснюю) пов'язують з ім'ям бога Гермеса, який за давньогрецькими міфами мав пояснити людям смисл божественних послань. Основу цього методу складає **герменевтика** – напрям наукової діяльності, пов'язаний з дослідженням, поясненням, тлумаченням певних текстів – системи знаків, яка послідовно і зв'язано описує соціальну дію людини. Герменевтика виникає разом з появою так званих герменевтичних ситуацій, пов'язаних з розумінням, тлумаченням певної писемної інформації, насамперед текстів. Досягнення сенсу текстів за допомогою герменевтики здійснюється при: а) *перекладі* – збереження сенсу при перекладі з однієї мови на іншу; б) *реконструкції* – відтворенні сенсу в контексті минулої епохи; в) *діалозі* – появі нового сенсу в процесі спілкування.

При вивченні тексту герменевтика передбачає: *проникнення в духовний світ автора тексту* («уживання» в життя автора); *досягнення контексту, в якому творить автор* (вивчення епохи, у якій створено текст); *аналіз аудиторії, на яку розраховано текст* (дослідження груп людей, на яких орієнтувався автор); *врахування особових характеристик інтерпретатора тексту* (інтерпретатор є активним суб'єктом і привносить до первинного тексту своє бачення реальності).

Фундаментальними поняттями в герменевтиці є поняття *герменевтичного кола* та *герменевтичного трикутника*. У понятті герменевтичного кола виражено особливість розуміння його циклічного характеру. Для розуміння всього тексту необхідне розуміння його частини, але розуміння частин неможливе без розуміння цілого. Завдяки герменевтичному трикутнику з'ясовуються складні взаємовідносини, які існують між 1) автором тексту, 2) самим текстом і читачем, 3) інтерпретатором тексту.

На відміну від системного підходу, що як загальнонауковий спосіб пізнання застосовується у всіх науках, пізнавальне поле герменевтичного методу обмежується тільки групою наук – тих, які пов'язані з інтерпретацією та розумінням певних текстів. Це насамперед філософія, історія, філологія та правознавство, у межах яких герменевтика як загальнонауковий метод пізнання «адаптувався» і набув відповідного спеціального змісту. Для правознавства це «юридична герменевтика».

Спеціальні методи пізнання правових явищ

Наступна група методів, що використовуються при дослідженні державно-правових явищ, – це **спеціальні методи**. Як зазначалося, ми їх поділяємо на дві підгрупи: *а) спеціальні методи юридичної науки та б) спеціальні методи, «запозичені» з інших наук.*

Спеціальні методи юридичної науки – це такі пізнавальні засоби, що ідентифікуються як *власні саме для юридичної науки*. Основним методом останньої, що виходить із самої її природи, є *юридичний метод*. Його ще називають *формально-догматичним*, оскільки дослідження того чи іншого правового явища, частіше, правового інституту, здійснюється на основі догматичного сприйняття інформації, що міститься в нормативно-правовому акті. Дуже часто цей метод називають також формально-логічним, але це, на нашу думку, неправильно, оскільки він спрямовує дослідника не на логічний аналіз такої інформації, а більше на сприйняття її на «віру» як певної готової «істини», догму: «раз це записано в законі, так воно і є». Основою цього методу є юридичний позитивізм, який «чистим правом» вважає тільки створену державою певну систему формально-юридичних конструкцій (норм). Цей метод об'єктивно використовується більше за все при дослідженні тих чи інших проблем таких галузей права, як конституційне, адміністративне й, особливо, кримінальне право. Слід підкреслити однак, що «догматизм» цього методу не має абсолютного характеру. Юристи-дослідники, як і юристи-практики, при вивченні юридичного документа зазвичай не сприймають усе «на віру як догму», а намагаються його текст інтерпретувати. Але це пояснення відбувається шляхом «простого» тлумачення, яке здійснюється, як правило, на основі логіки та граматики.

Результатом використання цього методу має стати побудова певної юридичної моделі, тобто стійкої, закріпленої в законі системи норм, що мають регулювати певні суспільні відносини. Але слід брати до уваги, що ці юридичні моделі не завжди мають адекватний прояв на практиці. Це говорить про те, що при пізнанні правових явищ не можна обмежуватись тільки формально-догматичним методом, а необхідно використовувати задля уникнення побічних результатів й інші методи – такі, що дають змогу враховувати практику соціального життя досліджуваних явищ. Таким «додатковим» методом для формально-догматичного є герменевтичний метод, точніше, його різновид – *юридична герменевтика*, який, «юридизувавши» свій зміст, став спеціальним методом юридичної науки [17]. Як вже зазначалося, герменевтика має справу з тлумаченням (поясненням, інтерпретацією) певного тексту. Герменевтичне тлумачення – набагато складніший процес пояснення змісту юридичного тексту, на відміну від звичайного (формально-догматичного). Це пізнавальний процес своєрідного «виходу» за межі самого тексту і пояснення його змісту системно, з урахуванням усіх можливих чинників (історичних, соціальних, культурно-ментальних, психологічних тощо), що зумовили саме таке змістове навантаження правового документа.

До спеціальних методів юридичної науки належить також *порівняльно-правовий (компаративний) метод*, за допомогою якого у процесі дослідження визначається спільне і відмінне між державно-правовими явищами шляхом їх розрізнення за певними об'єктами: а) державно-правова дійсність; б) правові явища та інститути тих чи інших правових сімей; в) правові вчення, концепції і правові погляди; г) правові системи різних держав; д) національне законодавство, галузі, підгалузі законодавства і нормативні масиви; е) закони та інші правові акти, а нерідко і правові норми. Одержані за допомогою цього методу результати дають змогу глибше осмислити процеси та явища в державно-правовій сфері, краще розуміти обсяг та характер «зовнішнього» правового впливу, масштаби й форми використання зарубіжного державно-правового досвіду.

Спеціальні методи інших наук. Велике значення для правового дослідження мають «запозичені» з інших наук спеціальні методи. Їх залучення є ознакою сучасного етапу розвитку наукознавства і необхідною умовою руху вперед будь-якої науки, в тому числі й юридичної. Розширення та ускладнення предмета останньої потребує від дослідника «міждисциплінарного» підходу до його пізнання, використання не самого методу (в узагальненому вигляді) тієї чи іншої науки, а окремих їх дослідних засобів.

Серед них – пізнавальні засоби **історичної науки**. **Методи історичної науки** – це сукупність методів, що передбачають пізнання певного об'єкта ретроспективно, крізь призму конкретно-історичних процесів його виникнення та розвитку. Серед них: *дескриптивний метод*, який передбачає «простий» опис історичних фактів і подій; *хронологічний метод*, що сприяє вивченню державно-правових явищ у суворо визначеній хронологічній послідовності; *проблемно-хронологічний метод*, що передбачає систематизацію різноманітного історичного матеріалу щодо окремих проблем, у рамках яких відновлюється ланцюг державно-правових подій у хронологічній послідовності; *метод періодизації*, який передбачає розгляд відповідного явища в тісній його прив'язці до певних, виділених за суттєвими критеріями, історичних проміжків часу – періодів. Періодизація державно-правового процесу слугує, як правило, основним джерелом визначення історичних типів держави та права (або ж їх окремих інститутів) і побудови відповідних типологічних схем. В юридичній науці ці методи використовуються диференційовано: у повному обсязі – в історико-правових дослідженнях і частково – на рівні визначення історико-правових основ досліджуваного явища в галузевих дисциплінах юридичної науки.

Надзвичайно важливим для складання комплексного уявлення про державу, окремі її інститути є так званий біхевіористичний метод, який широко застосовується в **політології**. Біхевіористичний метод (від англ. **behavior** – поведінка) – це спосіб пізнання суспільно-політичних явищ крізь призму поведінки окремих людей та груп. В його основу покладено категорію політичної поведінки, під якою розуміють дії особистості, яка відіграє певну політичну роль. Значення біхевіористичного методу для юридичної науки полягає у тому, що він дозволяє, зокрема, «збалансувати» процес пізнання держави у площині «де-юре» та «де-факто». На цей дуалізм у змісті держави звернув увагу ще в другій половині XIX ст. відомий німецький юрист-державознавець Г. Єллінек, який запропонував двохаспектний, юридично-політичний підхід до пізнання складних соціально-політичних систем через аналіз не тільки їх юридичних (статичних), а й політичних (динамічних) характеристик. Для пізнання держави це має суттєве значення, оскільки дає можливість з'ясування причин того чи іншого її політико-практичного прояву найчастіше – шляхом деформації її структури під впливом «неправомірної поведінки» самих суб'єктів влади, політичних та економічних еліт, олігархічних, охлократичних та інших соціальних груп.

Юридична наука, частіше за все, кримінально-правові її дисципліни звертаються також до «послуг» **соціології**. **Соціологічні методи** сприяють визначенню зв'язку між правом як соціальним феноменом і суспільством, між соціальними функціями права і комплексами трансформації юридичних норм у соціальну поведінку на всіх рівнях: суспільства, різних соціальних прошарків, колективів, груп і особистості, адже предмет вивчення механізму дії права складає відповідно механізм взаємозв'язку правових і неправових факторів, що впливають на суспільні відносини [18, с. 59], які регулюються правом. До соціологічних методів можна віднести:

– **метод спостереження**, що являє собою спосіб безпосереднього сприйняття та фіксації дослідником фактів, явищ і процесів, які мають правове значення. Спостереження поділяється на два види: *включене спостереження*, за якого дослідник контактує з членами мікрогрупи та *просте (невключене)*, коли дослідник просто реєструє факти і події, не втручаючись в їх розвиток;

– **метод опитування** – пізнавальний спосіб, який передбачає отримання інформації про об'єктивні і суб'єктивні факти зі слів опитуваних (респондентів). Його мета полягає в отриманні інформації про об'єктивні і суб'єктивні факти зі слів опитуваних (респондентів), яка зазвичай досягається за допомогою: **а) анкетування**, за якого інформація збирається шляхом отримання письмових відповідей на заздалегідь розроблений запитальник (анкету); **б) інтерв'ювання** – через проведення інтерв'ю-бесіди, в процесі якої опитуваний (респондент) відповідає на поставлені дослідником питання. Звернемо увагу на те, що до анкетування та інтерв'ю є певні вимоги щодо складання анкети, її структури, змісту питань, порядку проведення, підрахунку відсотків, визначення репрезентативності тощо, яких необхідно дотримуватися. Різновидом методу опитування є **метод експертних оцінок** – пізнавальний спосіб, який передбачає отримання фахових думок від експертів – спеціально підбраних наукових і практичних працівників, що є фахівцями в тій чи іншій сфері.

У деяких галузевих дисциплінах юридичної науки, зокрема кримінології, активно використовуються **методи психологічної науки**. За їх допомогою можна отримати розгорнуту характеристику особи злочинця, здійснити якісну й кількісну оцінку внутрішньо- і міжгрупових процесів спілкування, що, зокрема, дуже важливо для класифікації та типології злочинців. Найпоширенішими у кримінології психологічними методами є **тестування** (різновид методу опитування) і **соціометрія** (від лат. socius – товариш, співучасник і metrum – вимірювання). **Тест** – це завдання, запитання й ситуації, які розробляє дослідник і ставить перед досліджуваною особою. Мета тестування полягає у встановленні психологічних характеристик особи злочинця: його інтелектуальних можливостей як індивіда, творчих здібностей, схильності до ризику, самоконтролю, жорстокості, швидкості реагування в надзвичайній ситуації тощо. **Соціометричний метод** – це система технічних засобів і процедур, які застосовують для метричного та якісного аналізу соціально-емоційних зв'язків індивідуума з членами групи, у якій він працює і живе. За його допомогою можна отримати відображення динаміки внутрішніх взаємовідносин членів групи, здійснити кількісну та якісну оцінку внутрішньо- та міжгрупових процесів спілкування, визначити симпатії та антипатії людей всередині групи, наявність лідера, угруповань, конфліктних ситуацій.

Сьогодні майже немає таких сфер пізнання, де не використовувалися б методологічні засоби **математики**. Першочерговою умовою правильного використання математичних методів у тій чи іншій сфері наукових знань є певна відповідність її засобів і апарату тим реальним зв'язкам і стосункам, які існують в об'єктах пізнання. Наявність в явищах соціально-правової дійсності статистичних закономірностей – одна з об'єктивних передумов для вибору відповідних математичних методів. Серед останніх **статистичний метод** – спосіб пізнання, який в юриспруденції передбачає опрацювання кількісних показників, що об'єктивно відображають стан, динаміку і тенденції розвитку державно-правових явищ. Особливе місце в системі статистики займає правова статистика, що збирає і вивчає, як правило, відомості про правопорушення. У сучасних умовах завдяки, зокрема, комп'ютеризації значення статистичного методу суттєво зростає.

Статистичний метод передбачає три етапи. **Перший етап** – збір необхідної первинної масової інформації зі статистичних карток і статистичних звітів правоохоронних органів, а також з матеріалів анкетування, інтерв'ю, кримінальних справ, експерименту тощо. **Другий етап** полягає в зведенні і групуванні (класифікації) всієї маси зібраних даних первинного обліку в звітах, таблицях, схемах, діаграмах тощо. **Третью**, завершальною, стадією (етапом) статистичної роботи є **аналіз зібраних і згрупованих даних** про злочинність за допомогою узагальнюючих цифрових даних, їх вивчення, порівняння та узагальнення для встановлення взаємозв'язків і закономірностей кримінологічно-значущих явищ і процесів. За допомогою певних статистичних рядів, по суті, виконує свої пізнавальні задачі **метод екстраполяції** – пізнавальний спосіб, який передбачає поширення (перенесення) висновків, отриманих зі спостережень за однією частиною явища, на іншу його частину.

Отже, для дослідження державно-правових явищ використовуються не тільки власні методи юридичної науки, а й спеціальні методи інших наук, які певним чином «притосовуються» до об'єкта пізнання. Притосованість загально-філософських, загальнонаукових та спеціальних методів пізнання до правознавства, як слушно зазначав Ю.М. Оборотов, визначається їх юридизацією, тобто набуттям специфічних якостей, пов'язаних з таким складним об'єктом пізнання, яким виступає держава і право одночасно [19, с. 5]. Тобто в цьому випадку досить важливим моментом є усвідомлення того, що держава і право пізнаються не тільки суто «юридичними методами», яких, як ми бачимо, не так вже й багато, а значним методологічним інструментарієм, що перебуває за межами юриспруденції.

Висновки. Підбиваючи підсумки викладеного, можемо констатувати, що для здійснення правового дослідження є необхідний, досить великий методологічний арсенал, який має різноманітний характер і відповідну ієрархію. Ця ієрархія, наведена нами насамперед для наочності, однак, не є статичною структурою, а динамічною, органічно побудованою системою, де її структурні елементи вступають у зв'язки, відносини та взаємодію між собою: домінуючий світогляд у суспільстві, висхідні фундаментальні загальнотеоретичні концепції (парадигми) та пізнавальні принципи пронизують світогляд самого дослідника, формуючи тим самим його методологічну свідомість; загальні філософські закони й категорії слугують базою для загальнонаукових та спеціальних методів, останні є певним джерелом збагачення та вдосконалення змісту методологічних знань вищих рівнів.

Таке наше бачення методології правового дослідження, яке має певний прикладний характер, оскільки зорієнтоване насамперед, ще раз підкреслюємо, на молоду категорію правників-дослідників (магістрантів та аспірантів). Саме складності, з якими стикаються останні при визначенні методології свого дослідження зумовили появу цих двох статей. Їх зміст являє собою концентрований виклад основних положень навчального курсу «Методологія юридичного дослідження», який читається автором аспірантам-правникам нашого закладу вищої освіти. Сподіваючись на те, що викладене в статтях допоможе й іншим аспірантам водночас відзначимо, що це авторське бачення не є істиною в останній інстанції, а лише одним з багатьох різноманітних поглядів на це пізнавальне явище, яке заслуговує на подальше поглиблене вивчення.

Список використаної літератури

1. Бостан С.К. Методологія правового дослідження: поняття, структура, філософсько-світоглядні засади. Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право». 2021. № 1 (2). С. 16–28.
2. Безклубий І. Методологія в праві: монографія. К.: Грамота, 2017. 568 с.
3. Рябчинська О.П. Методологія досліджень проблем кримінального права: постановка проблеми. Право і Безпека. 2013. № 1. С. 157–163.
4. Вечерова Є.М. Методологія сучасної кримінально-правової науки: орієнтири для переформатування. Порівняльно-аналітичне право. 2015. № 5. С. 233–235.
5. Мічурін Є.О. Методологія науки цивільного права. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право. 2019. Вип. 28. С. 60–65.
6. Кельман М.С. Юридична наука як об'єкт методологічного дослідження. Тернопіль: Тернограф, 2009. 288 с.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 250000 / уклад. та голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
8. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності: теоретичні, практичні та деонтологічні аспекти): науково-метод. та навч. пос. 2-ге вид. К.: Дакор, 2000. 506 с.
9. Кельман М.С. Юридична наука: проблеми методології. Тернопіль, 2011. 492 с.
10. Гасяк О.С. Формальна логіка: короткий словник-довідник. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2014. 200 с.
11. Лупандин І. Лекції по истории натурфилософии. URL: http://yakov.works/lib_sec/12_1/lup/andin_27.html

12 Марчук В.В. Значение формально-логического закона исключения третьего для квалификации преступлений. Право, Проблемы управления. 2009. № 4 (33). С. 224–228.

13. Шевчук Р.М. Діалектичний метод у правознавстві: окремі аспекти. Філософські та методологічні проблеми права. 2012. № 2. С. 25–31.

14. Суденко В.Е. Категории «необходимость» и «случайность» и их методологический потенциал в уголовном праве. URL: http://www.rusnauka.com/32_PVMN_2011/Philosophia/6_98332.doc.htm

15. Новейший философский словарь. 2-е изд. перераб. и доп. Минск: Книжный дом, 2001. 1279 с.

16. Балинська О.М., Яценко В.А. Синергетика як методологічна парадигма юридичних досліджень. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. 2017. № 4. С.3–12.

17. Головін А. Застосування методів юридичної герменевтики в інтерпретаційній діяльності Конституційного Суду України. Вісник Конституційного Суду України. 2012. № 4. С. 43–54.

18. Сташенко О. До питання про природу наукових соціологічно-правових досліджень. Підприємство, господарство і право. Науковий журнал. 2009. №10. С.57–60.

19. *Оборотов Ю.М.* Теорія держави і права (прагматичний курс): Екзаменаційний довідник. Одеса: Юридична література, 2004. 184 с.

METHODOLOGY OF LEGAL RESEARCH: INSTRUMENTAL FOUNDATIONS

Sergey K. Bostan, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, professor of the Department of Constitutional, Administrative and Labor Law, Zaporizhzhia Polytechnic National University (Ukraine).

E-mail: s_bostan@ukr.net

DOI: 10.32342/2709-6408-2021-2-3-14

Key words: *methodology of legal research, universal methods, general scientific methods, special methods, dialectical method, formal-logical method, system method, structural method, functional method, synergetic method, legal method, comparative method.*

The article is devoted to the methodology of legal research: instrumental foundations. The article, which is a continuation of the material presented by the author in the previous issue of the journal on the conceptual, structural and philosophical-ideological foundations of the methodology of legal research, reveals the instrumental foundations of the latter. Such foundations are the three levels of methodological knowledge (groups of methods): general philosophical (universal), general scientific and special. The general philosophical (universal) level is represented by such methods as dialectical and formal-logical, where the first allows disclosing the internal content of constantly changing social and legal relations, the other contributes to the logical ordering of the research process and mental design of its results. Inside the group of general scientific methods, the special attention is paid to the system method, because it is a cognitive tool for comprehensive study of certain aspects of the multilevel hierarchically constructed outside world based on the system. One of the most important subsystems of the social system as a whole is law, which in a certain “static” plan is cognized by means of a structural method, and in a certain “dynamic” plan - by means of a functional method. In some cases, institutional, synergetic and hermeneutic methods are added to them. The most numerous is the group of special cognitive methods, which is divided into two sub-groups: a) special methods of legal science and b) special methods borrowed from other sciences. The main method of jurisprudence is a legal (formal-dogmatic) method, by means of which the study of a certain legal phenomenon is carried out on the basis of dogmatic perception of the information contained in the legal act. This method is objectively used most in the study of certain problems of specific branches of law (constitutional, administrative, criminal law, etc.), resulting in a certain legal model - the stable statutory system of norms that should regulate certain social relations. These legal models are not always adequately manifested in practice and therefore in the cognition of state-legal phenomena cannot be limited to the formal-dogmatic method, and in order to avoid one-sided results, it is necessary to use other methods - those that allow taking into account the practice of social life of the studied phenomena. Among such methods: hermeneutic, comparative legal (comparative) method, as well as special methods of other

sciences: political science, history, sociology, psychology, mathematics, etc. Involvement of the last-mentioned methods is a sign of the current stage of development of science studies and a necessary condition for the development of any science, including law. The expansion and complication of the subject of jurisprudence requires from a researcher an “interdisciplinary” approach to his knowledge, the use of not the method itself (in generalized form) of one or another science, but some of their research tools.

References

1. Bostan, S.K. (2021). *Metodologiya pravovogo doslidzhennya: ponyattya, struktura, filosofsko-svitoglyadni zasady* [Legal research methodology: definition, structure, philosophical and attitudinal framework]. *Visnik Universitetu imeni Al'freda Nobelya. Seriya «Pravo»* [Bulletin of Alfred Nobel University. “Law” series], no. 1 (2), pp. 16-28.
2. Bezklubiyi, I. (2017). *Metodolohiia v pravi* [Methodology in law]. Monograph. Kyiv, Gramota Publ., 658 p.
3. Ryabchins'ka, O.P. (2013). *Metodologiya doslidzhen' problem kriminal'nogo prava: postanovka problemi* [Methodology of research of problems of criminal law: problem statement]. *Pravo i Bezpeka* [Law and Security], no. 1, pp. 157-163.
4. Vecherova, Ye.M. (2015). *Metodolohiia suchasnoi kryminalno-pravovoi nauky: oriientyry dlia pereformatuvannia* [Methodology of modern criminal law science: guidelines for reformating]. *Porivnialno-analitychne pravo* [Comparative-analytical law], no. 5. pp. 233-235.
5. Michurin, Ye.O. (2019). *Metodologiya nauki civilnogo prava* [Methodology of the science of civil law]. *Visnik Harkivskogo nacionalnogo universitetu imeni V. N. Karazina. Seriya: Pravo* [Bulletin of VN Karazin Kharkiv National University. Series: Law.], issue 28, pp. 60-65.
6. Kelman, M.S. (2009). *Yurydychna nauka yak ob'ekt metodolohichnoho doslidzhennia* [Legal science as an object of methodological research]. Ternopil, Ternograf Publ., 288 p.
7. Busel, V.T. (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy: 250000* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language: 250000]. Kyiv, Irpin, Perun Publ., VIII, 1728 p.
8. Husariev, S.D., Tykhomyrov, O.D. (2000). *Yurydychna deontolohiia (osnovy yurydychnoi diialnosti: teoretychni, praktychni ta deontolohichni aspekty)* [Legal deontology (basics of legal activity: theoretical, practical and deontological aspects): scientific-methodical and textbook]. Kyiv, Dakor Publ., 506 p.
9. Kelman, M.S. (2011). *Yurydychna nauka: problemy metodolohii* [Legal science: problems of methodology]. Ternopil, 492 p.
10. Hasiak, O.S. (2014). *Formalna lohika: korotkyi slovnyk-dovidnyk* [Formal logic: a short reference dictionary]. Chernivtsi, Chernivtsi National un-t, 200 p.
11. Lupandyn, I. *Lektsyy po ystoriy naturfylosofyy* [Lectures on the history of natural philosophy]. Available at: http://yakov.works/lib_sec/12_l/lup/andin_27.html
12. Marchuk, V.V. (2009). *Znachenye formalno-lohicheskoho zakona yskliucheniya tretogo dlia kvalyfykatsyy prestupleniy* [The value of the formal-logical law of exclusion of the third for the classification of crimes]. *Pravo, Problemy upravleniia* [Law, Management problems], no. 4 (33), p. 224-228.
13. Shevchuk, R.M. (2012). *Dialektychnyi metod u pravoznavstvi: okremi aspekty* [Dialectical method in jurisprudence: some aspects]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava* [Philosophical and methodological problems of law], no. 2, pp. 25-31.
14. Sudentko, V.E. *Katehoryy «neobkhodymost» y «sluchainost» y ykh metodolohycheskyi potentsyal v uholovnom prave* [Categories “necessity” and “accident” and their methodological potential in criminal law]. Available at: http://www.rusnauka.com/32_PVMN_2011/Philosophia/6_98332.doc.htm
15. *Noveishyi fylosofskiy slovar* (2001). [Newest philosophical dictionary]. Minsk, 1279 p.
16. Balynska, O.M., Yashchenko, V.A. (2017). *Cynerhetyka yak metodolohichna paradyhma yurydychnykh doslidzhen* [Synergetics as a methodological paradigm of legal research]. *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnurishnikh sprav* [Scientific Bulletin of Lviv State University of Internal Affairs], no. 4, pp. 3-12.
17. Holovin, A. (2012). *Zastosuvannia metodiv yurydychnoi hermenevtyky v interpretatsiinii diialnosti Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [Application of methods of legal hermeneutics in interpretive activity of the Constitutional Court of Ukraine]. *Visnyk Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy* [Bulletin of the Constitutional Court of Ukraine], no 4, pp. 43-54.
18. Stashenko, O. (2009). *Do pytannia pro pryrodu naukovykh sotsiolohichno-pravovykh doslidzhen* [On the question of the nature of scientific sociological and legal research]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i prav.* [Entrepreneurship, economics and law], no. 10, pp. 57-60.
19. Oborotov, Yu.M. (2004). *Teoriia derzhavy i prava* [Theory of State and Law]. Odesa, Legal literature Publ., 184 p.

Одержано 29.09.2021.

ОГЛЯД НОВІТНЬОЇ ЮРИДИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ПУБЛІКАЦІЇ ВИДАВНИЦТВА «EDWARD ELGAR PUBLISHING» З МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ ПИТАНЬ¹

Засноване відносно нещодавно (у 1986 році) як сімейний бізнес родини Елгарів видавництво «Edward Elgar Publishing» завоювало всесвітнє визнання, авторитет і статус міжнародного. Сьогодні воно входить до числа провідних видавничих центрів наукової літератури світу поряд з такими відомими видавництвами, як «Springer», «Hart Publishing», «Routledge», «Kluwer Law International», видавництва Оксфордського та Кембриджського університетів.

«Edward Elgar Publishing» спеціалізується на виданні академічних досліджень і професійної літератури в галузі економіки, права, менеджменту, публічної та соціальної політики. Послужний список видавництва налічує понад 7 600 найменувань надрукованих книг, і щороку «Edward Elgar Publishing» видає понад 300 новодруків. Офіси компанії розташовані у Челтнемі та Камберлі (Велика Британія) і Нортгемптоні (штат Массачусетс, США).

Висока якість публікацій видавництва, інноваційні підходи до розповсюдження видань (наприклад, створення платформи контенту електронних книг та журналів Elgar Online <https://www.elgaronline.com/>), благодійна діяльність (надання безкоштовних екземплярів для наповнення бібліотек у найбідніших країнах) відзначені численними професійними преміями та нагородами, зокрема Франкфуртської міжнародної книжкової ярмарки, призами провідного британського ділового журналу для книжкової галузі Bookseller та ін. У престижному *Індексі цитування із соціальних наук Thomson Reuters* «Edward Elgar Publishing» значиться найбільш цитованим видавництвом у галузі менеджменту, другим за цитуванням у правничих дослідженнях, четвертим – з економіки та бізнесу, шостим – з політології та міжнародних відносин.

Правничий напрям академічних досліджень, які публікуються видавництвом, охоплює більшість галузей сучасного права. Провідне місце серед них займає *Серія міжнародного права (International Law Series)*², редактором якої є відомий фахівець, юрист-міжнародник Діна Л. Шелтон, почесний професор права юридичного факультету Університету Джорджа Вашингтона (США) та колишній член Міжамериканської Комісії з прав людини.

Проблематика досліджень з міжнародного права охоплює як фундаментальні, так би мовити, класичні сюжети з історії, теорії та соціології міжнародного права, міжнародної юстиції, права міжнародних організацій, території у міжнародному праві та ін., так і нові напрями досліджень, які виокремилися останніми роками у зв'язку з фрагментацією міжнародного права, – міжнародне право прав людини, міжнародне гуманітарне право, морське право, космічне право, міжнародне трудове право, міжнародне податкове право. Новітні евристичні підходи представлені в працях з міжнародного спортивного права, між-

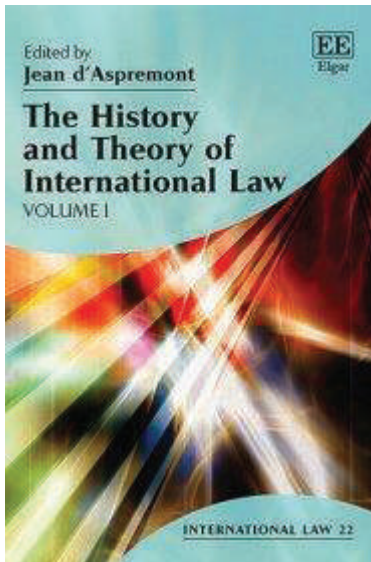
¹ Огляд підготовлено доктором юридичних наук Н.В. Бочаровою за редакцією доктора юридичних наук, професора М.О. Баймуратова.

² Окрім книг, видавництво з 2017 р. також випускає науковий журнал «Кембриджський журнал міжнародного права» (Cambridge International Law Journal: Edward Elgar Publishing: <https://www.elgaronline.com/view/journals/cilj/cilj-overview.xml>), на базі «Кембриджського журналу міжнародного та порівняльного права» (Cambridge Journal of International and Comparative Law). Див. докладно: <https://www.law.cam.ac.uk/press/news/2016/09/edward-elgar-publish-cambridge-international-law-journal>

народно-правових аспектів культурного надбання людства, полярного права (polar law), глобального права охорони здоров'я, міжнародного сімейного права.

Редактором кожної опублікованої видавництвом книги є авторитетний експерт (експерти) у відповідному науковому напрямі. Кожне видання супроводжує оригінальний вступ і довідковий апарат.

Пропонуємо читачам журналу «Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Право» інформацію щодо останніх публікацій видавництва в галузі міжнародного публічного права, представлених у *International Law Series*.

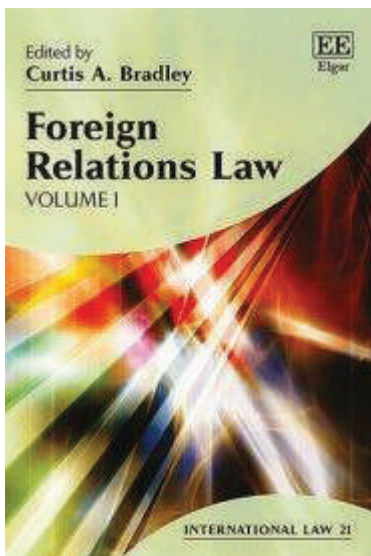

d'Aspremont J. (ed.). *The History and Theory of International Law. Vol. 1.* Cheltenham, UK; Northampton, USA: Edward Elgar Publ., 2020. 712 p.

Історія і теорія міжнародного права / за ред. Ж. д'Аспремонта. Т. 1. Челтнем, Великобританія; Нортгемптон, США: Вид-во Едварда Елгара, 2020. 712 с.

Перший том двотомного видання з історії і теорії міжнародного права вийшов за редакцією Жана д'Аспремонта, професора міжнародного права юридичної школи наук По (Франція) та кафедри міжнародного публічного права Манчестерського університету (Великобританія). Цей авторитетний збірник із внесками провідних світових науковців охоплює широкий спектр важливих тем, у тому числі змістовний виклад існуючих наукових суперечок з історії та теорії міжнародного права. Загальний огляд сучасного стану досліджень міжнародного права містить оригінальний вступ редактора. Серед авторів видання: П. Аллотт (P. Allott), Н. Берман (N. Berman), Х. Чарлсворт (H. Charlesworth), Б. Чімні (B. Chimni), Ч. Чінкін (C. Chinkin),

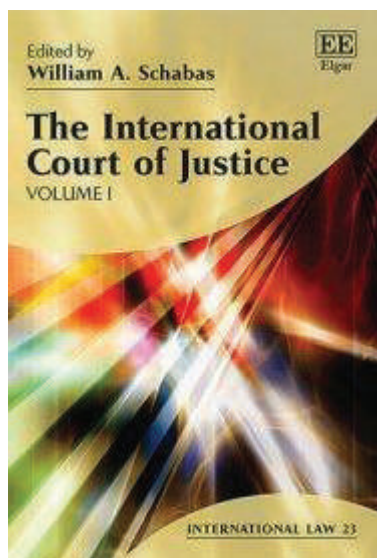
Д. Кеннеді (D. Kennedy), М. Коскеніємі (M. Koskenniemi), Л. Обрегон Таразона (L. Obregón Tarazona), А. Орфорд (A. Orford), С. Пахуя (S. Pahuja).

Bradley C.A. (ed.). *Foreign Relations Law. Vol. 1.* Cheltenham, UK; Northampton, USA: Edward Elgar Publ., 2019. 672 p.

Право зовнішніх зносин / за ред. К.Е. Бредлі. Т. 1. Челтнем, Великобританія; Нортгемптон, США: Вид-во Едварда Елгара, 2019. 672 с.

У першому томі двотомної колекції міститься зібрання досліджень з питань міжнародних відносин, що забезпечує багате підґрунтя та ресурси для дослідників у цій галузі. Серед розглянутих тем – історія законодавства про зовнішні відносини, роль судів у вирішенні суперечок у зовнішньополітичних справах, виконавча влада держав і зовнішньополітичні відомства, внутрішній статус міжнародних договорів, міжнародні угоди голів урядів, судове застосування міжнародного звичаєвого права та використання збройних сил у випадках відсутності війни. Об'єднує ці статті та представляє їх тематично вступний розділ редактора Кертиса Бредлі, професора Юридичної школи Університету Дьюка (США).

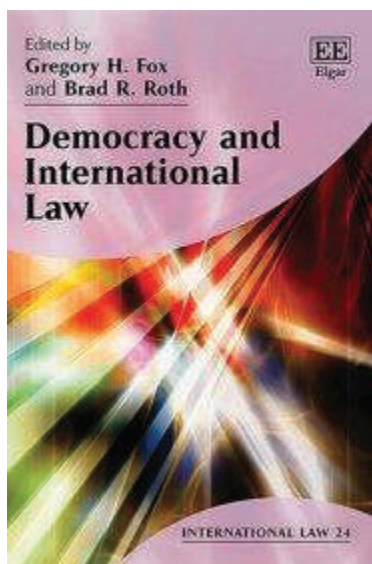

Schabas W.A. (ed.) *The International Court of Justice*. Cheltenham, UK; Northampton, USA: Edward Elgar Publ., 2020. 1440 p.

Міжнародний суд / за ред. В.А. Шабаса. Челтнем, Великобританія; Нортгемптон, США: Вид-во Едварда Елгара, 2020. 1440 с.

Фундаментальне академічне видання за редакцією Вільяма Шабаса, професора міжнародного права Університету Міддлсекс (Лондон, Великобританія) та професора міжнародного кримінального права та прав людини Лейденського університету (Нідерланди), присвячене Міжнародному суду, який є одним із шести основних органів ООН. У цій важливій збірці висвітлено питання розгляду судом юридичних суперечок між державами та наведено консультативні висновки з важливих питань міжнародного права. Вміщено вичерпний огляд Суду, його діяльності, процедури та визначено внесок у розвиток сучасного міжнародного права. Змістовний вступ редактора та участь у виданні

найвідатніших фахівців у цій галузі роблять його важливим ресурсом для науковців та студентів.

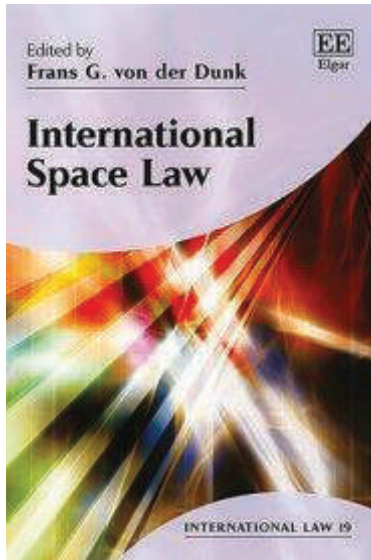

Fox G.H., Roth B.R. (eds). *Democracy and International Law*. Cheltenham, UK; Northampton, USA: Edward Elgar Publ., 2020. 944 p.

Демократія та міжнародне право / за ред. Г.Х. Фокса та Б.Р. Рота. Челтнем, Великобританія; Нортгемптон, США: Вид-во Едварда Елгара, 2020. 944 с.

У виданні зібрано матеріали міжнародної дискусії за останні 20 років щодо дії принципів демократичної легітимності в міжнародному праві. Редактори видання Грегори Х. Фокс, професор права та директор Програми міжнародних юридичних досліджень Юридичної школи Університету Уейна (Детройт, США), та Бред Р. Рот, професор політології та права і директор бакалаврських студій Департаменту політичних наук Університету Уейна (Детройт, США), відібрали публікації як прихильників концепту «демократичного міжнародного права», так і скептиків, які стверджують, що міжнародна практика сприяння демократії не була послідовною або достатньо поширеною, деякі навіть вважають ідею демократичного міжнародного права небезпечною. Особливий інтерес

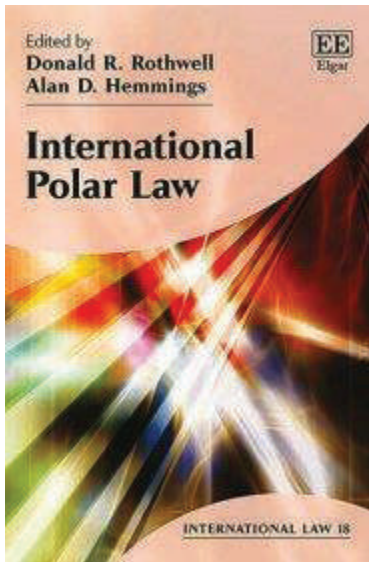
становить аналітика стосовно нормативних наслідків нещодавньої «демократичної рецесії» у багатьох регіонах світу.

von der Dunk F.G. (ed.) *International Space Law*. Cheltenham, UK; Northampton, USA: Edward Elgar Publ., 2018. 864 p.

Міжнародне космічне право / за ред. Франса Г. фон дер Данка. Челтнем, Великобританія; Нортгемптон, США: Вид-во Едварда Елгара, 2018. 864 с.

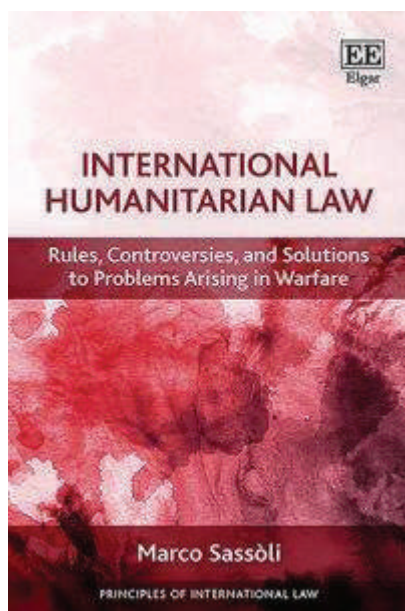
Наукові праці, представлені у збірці, стосуються розвитку, характеру та структури міжнародного космічного права, його взаємозв'язку з національним космічним правом, а також військових та комерційних аспектів космічної діяльності, зокрема запуски та супутникові програми. Разом з оригінальним вступом редактора Франса Г. фон дер Данка, професора космічного права Університету Небраски-Лінкольна (США), у цій колекції новітніх досліджень подано вичерпний огляд найважливіших питань, що стосуються міжнародного космічного права, що буде цікаво і корисною для науковців і практиків.

Rothwell D.R., Hemmings A.D. (eds.) *International Polar Law*. Cheltenham, UK; Northampton, USA: Edward Elgar Publ., 2018. 896 p.

Міжнародне полярне право / за ред. Дональда Р. Ротвелла та Алана Д. Хеммінгса. Челтнем, Великобританія; Нортгемптон, США: Вид-во Едварда Елгара, 2018. 896 с.

Ця унікальна книга містить статті та нариси про право двох полярних регіонів планети. Простежується історичний розвиток полярного права в Арктиці та Антарктиці, детально аналізуються конкретні правові режими, що склалися для цих територій. Юридичний аналіз допомагає оцінити нещодавні та майбутні події в міжнародному полярному праві, оскільки воно перетворилося з вузького юридичного дискурсу на такий, що відображає значну сукупність проблем міжнародного права для регіонів, які мають все більше значення у світовому розвитку. З оригінальним вступом редакторів ця збірка становить цінний інформаційний ресурс для студентів, науковців та практиків.

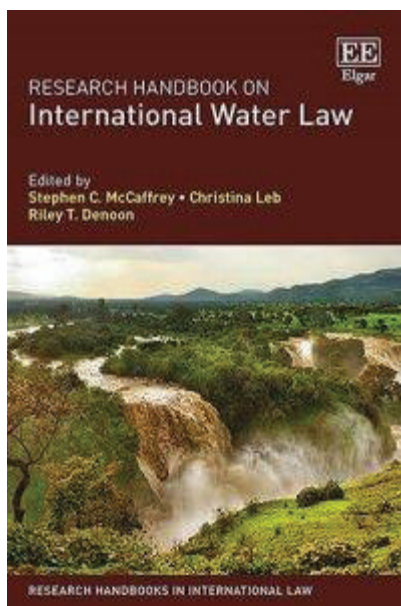

Sassòli M. *International Humanitarian Law. Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare*. Cheltenham, UK; Northampton, USA: Edward Elgar Publ., 2019. 720 p.

Сассолі М. Міжнародне гуманітарне право. Правила, суперечки та вирішення проблем, що виникають у війні. Челтнем, Великобританія; Нортгемптон, США: Вид-во Едварда Елгара, 2019. 720 с.

У книзі провідного міжнародного експерта в галузі міжнародного гуманітарного права Марко Сассолі, директора Женевської академії міжнародного гуманітарного права та прав людини і професора Женевського університету (Швейцарія), зосереджено увагу на суперечках, які виникають на практиці під час збройних конфліктів, стосовно захисту людей і майна. Обговорюються проблеми застосування міжнародного гуманітарного права, його основні правила та питання, як забезпечити його повагу. Автор викладає свої міркування стосовно того, чи залишається актуальним традиційне розмежування між міжнародними та неміжнародними збройними

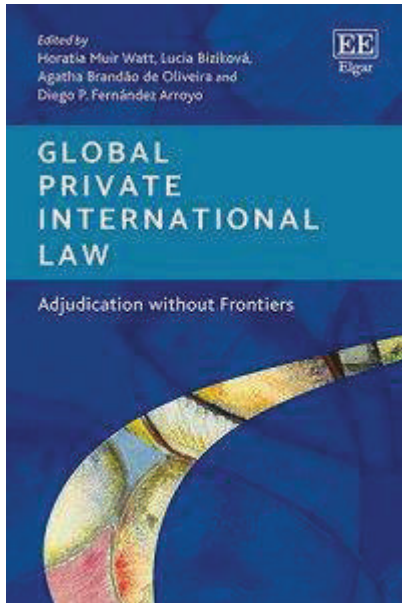
конфліктами. Дослідження має особливу актуальність для українських читачів в умовах збройного конфлікту на сході країни.

McCaffrey S.C., Leb Ch., Denoon R.T. (eds.) *Research Handbook on International Water Law*. Cheltenham, UK; Northampton, USA: Edward Elgar Publ., 2019. 584 p.

Довідник з міжнародного водного права / за ред. Стівена К. Маккефрі, Крістіана Леб та Райлі Т. Денуна. Челтнем, Великобританія; Нортгемптон, США: Вид-во Едварда Елгара, 2019. 584 с.

У Довіднику з міжнародного водного права вміщено дослідження у сфері права спільних ресурсів прісної води планети. У 30 главах висвітлено теми загальних принципів, що діють у цій галузі, міжнародне законодавство про підземні води та права людини на воду. Okремо розглянуто питання, чи готове міжнародне водне право справлятися з кліматичними порушеннями. Редактори збірника – міжнародно визнані експерти у цій галузі, які мають багаторічний практичний досвід – Стівен К. Маккефрі та Райлі Т. Денун з Юридичної школи МакДжорджа Тихоокеанського університету (США) і Крістіана Леб з Платформи міжнародного водного права Женевського університету (Швейцарія).

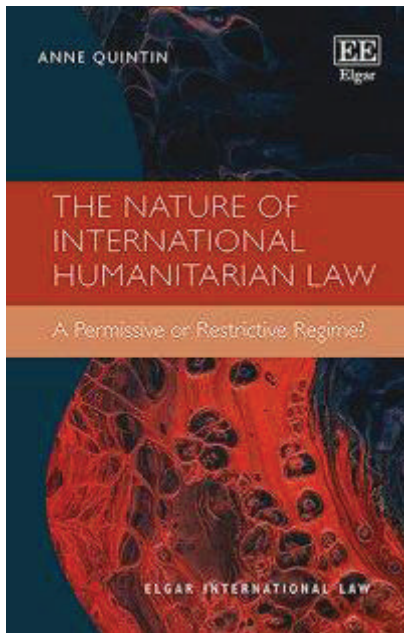

Muir Watt H., Bíziková L., Brandão de Oliveira A., Arroyo F.D.P. (eds.). *Global Private International Law. Adjudication without Frontiers*. Cheltenham, UK; Northampton, USA: Edward Elgar Publ., 2019. 640 p.

Глобальне міжнародне приватне право. Винесення рішення без кордонів / за ред. Горації Муїр Ватт, Люсії Бізікової, Агати Брандао де Олівейра та Дієго П. Фернандес Арройо. Челтнем, Великобританія; Нортгемптон, США: Вид-во Едварда Елгара, 2019. 640 с.

Новаторська книга, в якій аналізуються ключові судові провадження з метою всебічного вивчення впливу глобалізації на право. Книга являє собою авторитетну колекцію ретельно відібраних глобальних тематичних досліджень із сучасних проблем міжнародного приватного права у їх політичному, культурному, соціальному та економічному контексті. Звертається увага на розмитість традиційних правових категорій в епоху прискореного транскордонного руху та досліджується сучасна трансформація міжнародного приватного

права у зв'язку із суперечливими формами нормативності та примноженням потенційних форумів.

Quintin A. *The Nature of International Humanitarian Law. A Permissive or Restrictive Regime?* Cheltenham, UK; Northampton, USA: Edward Elgar Publ., 2020. 384 p.

Квінтін А. Природа міжнародного гуманітарного права. Дозвільний чи обмежувальний режим? Челтнем, Великобританія; Нортгемптон, США: Вид-во Едварда Елгара, 2020. 384 с.

Книгу присвячено дослідженню дискусій щодо природи міжнародного гуманітарного права, а саме: чи слід розглядати його як дозвільний або як обмежувальний режим. Досвідчена юристка у цій галузі Енн Квінтін (керівник консультативної служби з міжнародного гуманітарного права Міжнародного комітету Червоного Хреста) пропонує глибокий експертний аналіз цієї надзвичайно обговорюваної теми. Її кінцевий висновок зводиться до того, що, хоча міжнародне гуманітарне право спочатку розроблялося як обмежувальний режим, що складається із заборон та приписів, воно все ж містить у собі рідкісні дозволи, що дає державам можливість діяти.

НАШІ АВТОРИ

Баймуратов Михайло Олександрович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри політичних наук і права Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського, Заслужений діяч науки і техніки України, академік Української академії наук (м. Одеса).

Баймуратов Максим Михайлович, аспірант Маріупольського державного університету, заступник начальника департаменту з правової роботи Головного управління податкової служби України в Одеській області (м. Одеса).

Батанов Олександр Васильович, доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу конституційного права та місцевого самоврядування Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Заслужений діяч науки і техніки України (м. Київ).

Батанова Наталія Миколаївна, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України (м. Київ).

Біла Альона Валеріївна, викладач кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Бостан Сергій Костянтинович, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та трудового права Національного університету «Запорізька політехніка».

Бочарова Наталія Василівна, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Воронін Владислав Валерійович, викладач кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Гринчак Маргарита Олексіївна, кандидат історичних наук, доцент кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Кофман Борис Якович, доктор юридичних наук, старший дослідник, професор кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля, Заслужений юрист України (м. Дніпро).

Кравченко Віктор Віталійович, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Академії праці, соціальних відносин і туризму, Заслужений юрист України (м. Київ).

Палєєва Юлія Сергіївна, старший викладач кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Посторонко Інна Георгіївна, аспірант Інституту законодавства Верховної Ради України (м. Київ).

Потапчук Ганна В'ячеславівна, кандидат юридичних наук, докторант Інституту законодавства Верховної Ради України (м. Київ).

Тодорошко Тетяна Андріївна, старший викладач кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Шкабаро Вероніка Миколаївна, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права, політології та міжнародних відносин Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

OUR AUTHORS

Mykhaylo O. Baymurov, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Political Science and Law, South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences (Odessa).

Maxim M. Baymurov, graduate student of Mariupol State University, Deputy Head of the Legal Department, the Main Department tax service of Ukraine in Odessa region (Odessa).

Oleksandr V. Batanov, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine, Leading researcher of the Department of Constitutional Law and Local Self-Government, V.M. Koretsky Institute of State and Law (Kyiv).

Natalia M. Batanova, PhD in Legal Sciences, Senior researcher of the Department of Legal Problems of Political Science, Institute of State and Law. V.M. Koretsky NAS of Ukraine (Kyiv).

Alona V. Bila, Lecturer, Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro).

Sergey K. Bostan, Doctor of Legal Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Constitutional, Administrative and Labor Law, National University of "Zaporizhia Polytechnic".

Natalia V. Bocharova, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro).

Vladislav V. Voronin, Lecturer of the Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro).

Margaryta O. Hrynychak, PhD in History Sciences, Associate Professor of the Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro).

Boris Ia. Kofman, Doctor of Legal Sciences, Senior Researcher, Professor of the Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University, Honored Lawyer of Ukraine (Dnipro).

Viktor V. Kravchenko, PhD in Legal Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Constitutional, Administrative and Financial Law, Academy of Labor, Social Relations and Tourism, Honored Lawyer of Ukraine (Kyiv).

Yuliia S. Palieieva, Senior Lecturer, Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro).

Inna G. Postoronko, graduate student of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine (Kyiv).

Anna V. Potapchuk, PhD in Legal Sciences, PhD student at the Institute of Legislation of The Verkhovna Rada of Ukraine (Kyiv).

Tetiana A. Todoroshko, Senior lecturer, Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro).

Veronika N. Shkabarо, PhD in Legal Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Law, Political Science and International Relations, Alfred Nobel University (Dnipro).

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК